

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ (UNEC)

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

İsmayılova Nigar Rafik qızı

**«Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizminin təşkili və inkişaf
perspektivləri»
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisaslaşma şirifti və adı:

060803 “Turizm və otelçilik”

İxtisaslaşma:

Turizm işi . Qrup T-301

Elmi rəhbər:

Doç. Dr.Tuzcuoğlu F.N

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.i.e.n. Ə.A. İsmayılzadə

Kafedra müdiri :

prof.i.e.d. Y.A.Kəlbəyev

BAKI - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
--------------------	---

I FƏSİL: MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN MAHIYYƏTİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Müalicə-sağlamlıq turizminin mahiyyəti və Azərbaycan turizmində yeri.....	7
1.2. Müalicə-sağlamlıq turizminin təşkili xüsusiyyətləri.....	14
1.3. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişaf amilləri.....	20

II FƏSİL: AZƏRBAYCANDA MÜALİCƏSAĞLAMLIQ TURİZMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafının resurs təminatı.....	28
2.2. Naftalan müalicə-sağlamlıq turizminin Azərbaycan turizminin inkişafında rolu.....	36
2.3. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafında xarici ölkələrin rolu.....	43

III FƏSİL: AZƏRBAYCANDA MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanın müalicə-sağlamlıq turizminin beynəlxalq turizmdə istifadə imkanları.....	51
3.2. Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına dair dövlət siyasəti.....	57
3.2. Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizminin təşkilinin təkmilləşməsi istiqamətləri.....	65

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
----------------------------------	----

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	76
---	----

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Ölkələrin iqtisadiyyalarına gəlir gətirici fəaliyyətləri, bu fəaliyyətləri təsirli bir səviyyədə davam etdirmələri, nəticə olaraq əldə edilən gəliri səmərəli istifadə etməsi çox önəmlidir. Turizm fəaliyyəti, ölkə iqtisadiyyatında ciddi rol oynayan mühüm bir sənayedir. Turizm gəlir gətirən uzunmüddətli olmayan və gedilən yerə müvəqqəti yerləşmək şərti ilə insanların çeşidli səbəblərlə, davamlı yaşadıqları ərazidən kənar əraziyə etdikləri səyahətlərdə bir müddətliyinə yerləşmələri nəticəsində ortaya çıxan hadisə olaraq bilinməkdədir. Turizm bu gün dünyada ən sürətli inkişaf edən xidmət sektorudur və digər sektorların da təşviqedicisi gücü olaraq vəzifə almaqdadır. Turizm ölkə iqtisadiyyatı baxımından, milli gəlirə olan əlavəsi ilə birlikdə, ölkə üçün önəmli bir marketinq və reklam vasitəsi olma xüsusiyyətini daşıyır. Bundan əlavə turizmin ölkə vətəndaşlarının rifah səviyyəsinin yaxşılaşmasında, gəirlərin artmasında rolundan əlavə beynəlxalq istehsalda artım təmin etməsi, yerli mənbələrdən səmərəli istifadə edərək məhsullar inkişaf etdirməsi, iqtisadiyyata müxtəlif yönərdən təsirləri kimi bir çox mühüm xüsusiyyətlər daşdığına görə görmək mümkündür.

Sağlamlıq turizmi sağlamlıq xidməti almaq üçün başqa bir ölkəyə səyahət etmək olaraq bilinir. Xəstələr öz ölkəsində istədikləri müalicənin edilməməsi, təqdim edilən müalicə xərclərinin yüksək olması, xidmət almaq üçün uzun müddət gözləmələri lazım olduğuna görə fərqli ölkələrdə sağlamlıq xidməti alırlar. Bu vəziyyət sağlamlıq turizminin qloballaşdığını ön plana çıxardır. Bu qloballaşma ölkələr arasında turist axınının təmin edilməsiylə çox sürət qazanır.

Sağlamlıq turizminin ölkə iqtisadiyyatında, ölkənin yaşayış səviyyəsində, beynəlxalq səviyyədə tanınmasında, yerli mənbələrin səmərəli şəkildə istehsalda cəlbində rolu ilə yanaşı bu sektorla əlaqəsi olan digər sektorların da inkişafında təşviqedicisi rolunun artması danılmazdır. Ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi, turizm ehtiyatları ilə zənginliyi, iqlim tiplərinin müxtəlifliyi rəqabətə davamlı və uzunmüddətli inkişafa malik turizm sektorunun davamlı olaraq

təşkilinə şərait yaradır. Azərbaycan dövləti ölkənin neft sektorundan asılılığını azaltmaq və qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Son illərdə turizmlə bağlı həyata keçirilən dövlət tədbirləri, ölkə başçısının imzaladığı sərəncamlar, dövlət proqramları, beynəlxalq turizm sərəgisinin keçirilməsi, turizm strategiyasının hazırlanması bunu bir daha sübut edir. Sağlamlıq turizm sahəsində yalnız Azərbaycanda mövcud olan Naftalan neftinin və beynəlxalq səviyyədə tanınan mineral suların analoqu olan turizm ehtiyatlarının inkişafının təmin edilməsi tədqiqat mövzusunun əsas məsələlərindəndir. Sağlamlıq turizm mövzusunda araşdırmalar aparılsa da, kompleks fəaliyyət növü olaraq onun sistemli təsviri və tədqiqinə az işlər tətbiq edilmişdir. Bu səbəbdən də dissertasiya işi problemlərinə və təhlili metodlarına görə aktualdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Turizm sektoru ölkənin iqtisadi inkişafında önəmli rol oynayır. Bu səbəbdən xarici tədqiqatçıların elmi əsərlərində sağlamlıq turizmi tədqiq edilir. Dissertasiya işi turizmin iqtisadi səmərəliyi, ölkə iqtisadiyyatında rolu və beynəlxalq səviyyədə tanınmasına həsr edilmiş tədqiqat sayıla bilər. Son dövrlərdə yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərlərində sağlamlıq turizminin ölkə iqtisadiyyatında rolu və turizm potensialından istifadənin səmərəli şəkildə təşkili ilə bağlı araşdırmalara rast gəlmək mümkündür. Azərbaycanda bu sahədə araşdırmalar edən və əsərlərində, yazdıqları məqalələrdə sağlamlıq turizmi haqqında məlumatlar verən alimlərdən Ə.Q.Əlirzayev, S.Yeganlı, R.Kasumov, B.Ə.Bilalov, H.B.Soltanova, E.Q.Məmmədov, İ.Hüseynov və N.Əfəndiyeva, M.Abadov, xarici ölkə tədqiqatçılarından isə E.Draçeva, John Connell, A.Reisman, Leo Rask, O.Nikitina, A.Vettedv, A.Kuskov, Y.Voronov, V.Karpov bə başqalarını göstərmək olar.

Tədqiqat mövzusunun məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda sağlamlıq turizmin inkişafının əsas istiqamətləri, inkişaf problemlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu problemlərin yaranma və həlli yollarının tədqiqi və bu sektorun inkişafının yerli və beynəlxalq miqyasda təmin edilməsi

istiqamətlərinin təhlilidir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- ✓ Azərbaycanda sağlamlıq turizminin sosial-iqtisadi əhəmiyyətini müəyyən etmək və onun inkişafının mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- ✓ Müalicə-sağlamlıq turizmi sahəsində ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasətinin təkmilləşməsi mexanizmlərini müəyyən etmək;
- ✓ Sağlamlıq turizm ehtiyatları mövcud olan regionların müəyyənləşdirilməsi;
- ✓ Bu ehtiyatların müalicə-sağlamlıq turizmində istifadəyə cəlb edilməsi yollarının müəyyən edilməsi;
- ✓ Sağlamlıq turizmi sahəsində uğur qazanmış ölkələrin təcrübəsindən yararlanaraq Azərbaycanda müalicə və sağlamlıq turizminin inkişafına dair təklif və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın obyektı. Dissertasiya işinin tədqiqat obyektini ölkəmizin sağlamlıq turizm ehtiyatları, sanatoriya və kurortlar və milli iqtisadiyyatın turizm sektoru təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə ölkə iqtisadiyyatında sağlamlıq turizminin rolunun artırılması vəzifələri və müalicə-sağlamlıq turizminin təşkilinin inkişaf perspektivləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Turizm haqqında qanun, sosial-iqtisadi normativlər, sanatoriya və kurortların fəaliyyətinin əsas xüsusiyyətləri təşkil edir. Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, riyazi modelləşdirmə üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində ölkədə sağlamlıq turizminin vəziyyəti regionlar üzrə hərtərəfli araşdırılmış, inkişaf perspektivləri təhlil edilmişdir. Dövlətin sağlamlıq turizm siyasəti və onun istiqamətləri araşdırılmışdır. Tədqiqat işində aşağıdakı elmi yenilik öz əksini tapıb:

- Turizm sektorunda ixrac yönümlü rəqabətə davamlı sağlamlıq turizm məhsulunun formalaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- Azərbaycanın sağlamlıq turizm potensialından istifadə səviyyəsinin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsi aparılmışdır;

- Mövcud sağlamlıq turizmi potensialının məqsədə uyğun şəkildə dövrüyəyə cəlb edilməsi üçün səmərəli investisiya siyasətinin istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- Sağlamlıq turizmi ehtiyatlarından müalicə-sağlamlıq turizmində istifadəyə cəlb edilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat mövzusunun praktik əhəmiyyəti çox böyükdür. Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafında əsas sahə olaraq turizmin seçilməsini nəzərə alsaq bu mövzunun araşdırılması, Azərbaycanın yerli və beynəlxalq miqyasda tanınması elmi konfransda iştirak etmək üçün, turizmin inkişafına dair müfəviq normativ-hüquqi sənədlərin, proqram və layihələrin hazırlanmasında, həmçinin tədqiqat işinin nəticələri elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasında, ali məktəblər üçün bu sahə üzrə tədris materiallarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin strukturu. Qarşıya qoyulan məqsədə uyğun olaraq formalaşdırılmışdır. Tədqiqat mövzusu girişdən, üç fəsildən və hər fəsil üç paragrafdan, nəticə və təkliflərdən ibarətdir.

Birinci fəsildə sağlamlıq turizminin Azərbaycanda mahiyyəti, təşkili xüsusiyyətləri və inkişaf amilləri öyrənilir.

İkinci fəsildə isə Azərbaycanda sağlamlıq turizminin mövcud vəziyyətinin təhlili, sağlamlıq turizmin inkişafının resurs təminatı, Naftalan müalicə-sağlamlıq mərkəzinin ölkə turizminin inkişafında rolu, xarici ölkələrdə sağlamlıq turizminin təcrübəsindən ölkəmizdə istifadə imkanları araşdırılıb.

Üçüncü fəsildə isə bu sahədə dövlət siyasəti və müalicə turizminin təşkilinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təhlil edilir.

Nəticə və təkliflər bölməsində tədqiqat işi əsasında əldə etdiyimiz nəticələr və onlara uyğun verdiyimiz təkliflər öz əksini tapıb.

İşin sonunda tədqiqat zamanı istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısı verilmişdir.

I FƏSİL:MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN MAHIYYƏTİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

1.1. Müalicə-sağlamlıq turizminin mahiyyəti və Azərbaycan turizmində yeri

Günümüzdə sənayeləşmə və kəndləşmə nəticəsində meydana gələn problemlər insan və cəmiyyət sağlamlığı üzərində mənfi təsirlər yaradır. Sağlam olmayan cəmiyyətdə əmək qabiliyyəti və istehsal gücünün azalması müşahidə edilir. İnsan sağlamlığını qorumaq, əmək məhsuldarlığını və istehsalı artırmaq məqsədi ilə təbii turizm mənbələrindən (təmiz hava, günəş, şəfalı mineral sular, iqlim) istifadə edilir. Qısaca olaraq sağlamlıq turizmi insanların müalicə almaq, sağlamlığını qorumaq məqsədi ilə yaşadıkları ölkədən kənar bir ölkəyə səyahət etmələridir. Sağlamlıq turizminin sosial-iqtisadi mahiyyəti ölkənin iqtisadiyyatında və dinamik inkişafında roludur.

Sağlamlıq turizmi bir ucu təbii mənbələrə, digər ucu insanlar (turistlər, mütəxəssislər və s.) və maliyyə mənbələrinə söykənən önəmli bir turizm qoludur. Azərbaycanda sağlamlıq turizminin inkişafı və inkişafına ediləcək dəstək bu mənbələrin düzgün planlaşdırılmasına bağlıdır. Sağlamlıq turizmi ilin hər mövsümündə fəaliyyət göstərir. Çünki insanların xəstə olmağın, xəstəlikdən qurtulmağın sezonu olmaz və sağlamlıq turizmi yay aylarına xas sezonluq turistik fəaliyyətlərdən ayrılır. Sağlamlıq turizminin 2 əsas məqsədi vardır:

Birincisi, insanları yaşadığı gərginlikdən və müxtəlif sağlamlıq problemlərdən qurtarılmasına vasitəçilik etmək;

İkincisi, ölkənin xarici və daxili turizmini canlandıraraq ölkə iqtisadiyyatında önəmli paya sahib olmaq [34, səh. 126].

Sağlamlıq turizmi, cərrahi və ya xüsusi müalicə alması eyni zamanda, lazım olan digər müdaxilələrin də daxil olduğu müalicəyə ehtiyac duyan xəstələrə xüsusi tibbi müalicə verilməsi məqsədi ilə turizm şirkəti ilə işbirliyi qurulmasıdır. Sağlamlıq turizminin digər turizm növlərindən fərqi ondan ibarətdir ki, bu turizmdə yeni bir

turizm məhsulu yaradılmır. Var olan turizm ehtiyatından istifadə edərək xidmət təklif edilir. Digər ölkə vətəndaşlarının bu ölkədəki sağlamlıq-müalicə ehtiyatlarından istifadə etdiyi və ölkəyə gəlir gətirdiyi görüldü, xəstə əvəzinə müştəri kəliməsi istifadə edildi və sağlamlıq turizmi də formalaşmağa başladı. Ölkəyə gəlir gətirən hər cür xidmət ixracat anlayışına aiddir. Sağlamlıq turizmində isə bu fərqlidir. İxracat məntiqində bir mal və ya xidmət öz ölkəsindən kənara çıxaraq başqa bir ölkə bazarına daxil olur. Lakin sağlamlıq turizmində isə tam əksinə, gələn valyuta xarici ölkədən bu ölkəyə daxil olmaqla başlanır [28, səh. 15].

Hazırda sağlamlıq turizmi çox sürətlə inkişaf edərək çox əhəmiyyətli turizm növünə çevrilib. İnsanlar çalışırlar ki, sağlamlıqla bağlı müalicə alarkən ən yaxşı seçimi etsinlər. Müalicə və tətillə məqsədi ilə şəhərlərarası və ölkələr arası reallaşan səyahətlər sağlamlıq turizmi adlanır. Sağlamlıq turizmində əsas hədəf kütlə xəstəlikdən yaxa qurtarmaq üçün müalicə almaq istəyənlər və müayinə və istirahət etmək üçün səfər edənlər. Sağlamlıq turizmi yalnız xəstəxanalara müalicə məqsədi ilə gedən turizm növü olaraq qeyd edilməməlidir.

Müalicə-sağlamlıq turizmində əsas fikir turistin gündəlik həyatdan uzaqlaşaraq fərqli bir məkanda müalicə almasıdır. Eyni zamanda bir tərəfdən təbiətdən zövq alarkən, digər tərəfdən müalicə-sağlamlıq xidmətlərindən daha yaxşı istifadə etməyi təmin etməkdir. Qloballaşma prosesində ölkələr arasında iş birliyinin artması səyahət etmək imkanlarının artması, nəqliyyat xidmətinin inkişafı dünyada sağlamlıq turizm anlayışının əhəmiyyətini getdikcə artmışdır. Sağlamlıq turizmi 1990-cı illərdən etibarən qloballaşmanın və ölkələr arasında yaranan güclü rəqabətin təsiri ilə alternativ turizm növlərindən biri olaraq inkişaf etməyə başlamışdır. Bu rəqabətin səbəbi isə sağlamlıq turizminə ehtiyac duyan insanların daha keyfiyyətli xidmət göstərən, qiymətə daha uyğun olan və daha savadlı bir işçi qüvvəsinin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrə üz turmaqdadır [41, səh. 4-11].

Statistik göstəricilərə əsasən müəyyən edilmişdir ki, sağlamlıq turizminə tələbat hər il artır. Sağlamlıq turizm məkanları müalicə ilə yanaşı, xüsusi qulluq və gözəllik yönümlü digər xidmətlər də təklif edir. Ümumiyyətlə, sağlamlıq üçün səyahət edən

turistlər daha çox həftəsonları və digər vaxtlarda müxtəlif təbii üsullarla müalicələr almağa üstünlük verirlər [1, səh. 58].

İnsanların müalicə olunmaq məqsədi ilə həyata keçirdikləri səhayətlər sağlamlıq turizmini formalaşdırır. Bu turizm növü əsasən fərdi turizm növüdür. Müalicə-sağlamlıq turizmini həyata keçirən insanlar daha çox kurortlar, sanatoriya, müxtəlif sağlamlıq mərkəzlərinin mövcud olduğu ərazilərə üstünlük verir. Kurort və sanatoriyalar bir sağlamlıq obyektini olaraq müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi zamanı müxtəlif üsullardan istifadə edərək əsas vasitə rolunu oynayır. Dünya təcrübəsində 4 növ kurort qeyd olunur:

- 1) Balneoloji kurortlar, hansı ki, mineral sularla müalicəni əhatə edir;
- 2) Müalicəvi əhəmiyyətə malik olan palçıqla müalicəsi həyata keçirən palçıq kurortları;
- 3) Təbiət qoynunda, dənizin sahilində insanlara müalicə xidməti göstərən iqlim kurortları;
- 4) Keçid kurortları-bu kurortlar əsasən müalicə üsullarından kompleks şəkildə istifadə edərək sağlamlıq tədbirlərini həyata keçirir.

Müalicə-sağlamlıq turizminin digər turizm növlərindən bir fərqi də vardır ki, bu turizm növünün 21-24 gün davam etmə müddəti vardır [10, səh. 45, 46].

Bu turizm növü sanatoriya və kurortlarda müxtəlif təbii vasitələr ilə müalicəyə əsaslanır. Qeyd olunan vasitələrə iqlim, mineral sular, palçıq vannalarını aid etmək lazımdır. Eyni zamanda müalicə tədbirləri müasir tibbi avadanlıqlarla və yeni texnologiyalar ilə ixtisaslaşdırılmış sağlamlıq mərkəzlərində həyata keçirilir. Müalicə-sağlamlıq turizmi klinik müalicə və kurort müalicə turizminə ayrılır.

Sanatoriya-kurort müəssisələrində aparılan müalicənin yüksək tibbi effektivliyi bununla nümayiş etdirilir ki, sanatoriyadan qayıdarkən, xəstələrin 95%-nin səhhəti yaxşılaşır, xroniki xəstəliklərin sonradan kəskinləşməsi halları 2-6 dəfə azalır, hospitallaşdırmaya ehtiyac 2,5 dəfə azalır, iş qabiliyyəti müvəqqəti itirilməklə xəstələnmələrin sayı orta hesabla 30% aşağı düşür.

İnsanların başqa bir ölkədə müalicə almasının fərqli səbəbləri vardır. Bunlara aid etmək olar:

- 1) Qloballaşma prosesi;
- 2) Səhiyyə xitmətinin daha yaxşı inkişaf etdiyi, inkişaf etmiş texnologiyaya sahib olan, müasir standartların mövcud olduğu bir ölkədə müalicə almaq istəyi;
- 3) Müalicə almaq istəyən şəxsin öz ölkəsində sağlamlıq xidmətinin zəif olması, başa bir ölkədə daha keyfiyyətli bir xidmət almaq imkanının mövcud olması.

Müalicə-sağlamlıq turizminin qeyd olunan sürətli inkişafı Azərbaycanda müşahidə edilmişdir. Müalicə turizminə fərqli ölkələrdə fərqli ad verilsədə əsas olaraq insanların sağlamlığına xidmət göstərmək məqsədi daşır. Eyni zamanda Azərbaycanda müalicə turizmində digər neftlərə müqayisə edilməyəcək dərəcədə özəlliyə sahib olan Naftalanın nefti bu sahənin inkişafında əsas təməllərdəndir. Lakin internetdə axtarış zamanı Xorvatiyanın “Naftalan kurortunun” ölkəmizdəki eyni adlı kurortdan daha məşhur olduğunu müşahidə edirik [8, səh. 30,31].

Sağlamlıq-müalicə turizmində marketinq anlayışı da digər sektorlardan fərqlidir. Belə ki, marketinq dedikdə bir məhsul və ya satmaq üçün hər cür marketinq satıcılarına, fəaliyyətlərinə müraciət olunur. Bunu sağlamlıq turizmində tətbiq etmək isə çox mümkün deyil. Bir xəstəxana daha çox dərman yazaraq mənfəət əldə edərkən, müalicə alan şəxs isə bundan mənfi təsirlənir. Bir tərəfin mənfəəti digər tərəfin sağlamlığına təsir etməkdədir. Bu da yanlış bir müalicə metodu, məmnun olmayan turist sağlamlığına təsir etməkdədir. Bu da yanlış bir müalicə metodu, məmnun olmayan turist sağlamlığı və yaddaşda mənfi fikirləri ilə qalan ölkə olmamıza səbəb olur. Hər zaman turistlərin məmnunluğu, sağlamlığı ilk hədəf olmalıdır. Unudulmamalıdır ki, ölkəsinə məmnun qayıdan hər turist sonrakı turistin gəlmə səbəbidir. Beləcə turist sayının artımı isə bu ölkənin tanınmasına və ölkə iqtisadiyyatında əlavə gəlir artımına təsir edir.

Sağlamlıq turizminin növlərinin formalaşmasında yaşam keyfiyyətinin yüksəldilməsi ilə birlikdə insan ömrünün uzanması böyük rol oynayır. Yaş artdıqca insanlar şəfa tapmaq üçün termal mənbələrdən, şəfalı sularından və təbiətdən istifadə

etməyə çalışmışlar. Bu səbəbdən sağlamlıq turizmində “Termal Turizm” başlığı meydana gəlmişdir.

Ölkəmizdə mövcud olan bir sıra hidromineral ehtiyatlar vardır ki, bunlar da müalicə turizminin inkişafına təkan verən sanatoriya-kurortlar üçün mühüm faktorlardır. Mövcud iqlim göstəriciləri və landşaft xüsusiyyətləri bu sahəni inkişaf etdirməyə şərait yaradır. Respublikamızda geniş miqyasda ərazi əhatə edən quru subtropik iqlim insan səhətinə müsbət təsir göstərir [28, səh.15].

Müalicə-sağlamlıq turizminin ümumi olaraq ölkə iqtisadiyyatı baxımından əhəmiyyətini aşağıdakı kimi göstərmək mümkündür:

- 1) Sağlamlıq turizmi, iqtisadiyyatın inkişafına dəstək verən önəmli bir xidmət sektorudur;
- 2) Sağlamlıq turizmi, milli gəlirə böyük miqdarda kömək edən bir fəaliyyətdir;
- 3) Sağlamlıq turizmi, dövlət və özəl sektorun inkişafına və rəqabət gücünün artmasına təsir göstərir;
- 4) Sağlamlıq turizminin inkişafı əhalinin işlə təmin olunmasına dəstəyi böyükdür;
- 5) Turizmin inkişafı ölkənin coğrafiyasının və mədəniyyətinin tanınmasına əlverişli şərait yaradır [41, səh.12].

“Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” nda qeyd edilmişdir ki, kurortlar elə bir ərazidir ki, həmin ərazidə müxtəlif təbii müalicə ehtiyatları mövcuddur. Bu ehtiyatlardan müayinə və müalicə məqsədi ilə istifadə edilir. Azərbaycanda bir neçə belə kurortlar mövcuddur. Bu kurortlarda kurort poliklinikaları, sanatoriyalar, pansionatlar, palçıq müalicə ocaqları və s. təşkil olunur. Eləcə də digər kurort infrastrukturu yaradılır. Respublikamızda kurortların bir neçə növü mövcuddur ki, bunlara aiddir: İqlim, palçıqla müalicə, baleoloji və öz müalicəvi xüsusiyyətlərinə görə nəinki ölkəmizdə, eyni zamanda ölkə xaricindən kənarada tanınan Naftalan nefti. Respublikamız təbii mineral sularla zəngindir. Belə ki səkkiz qrup mineral suyun dünyada qəbul edilməsi və bu mineral suların hər birinin Azərbaycanda olması balneoloji kurortların sayının artmasına şərait yaradır. Masazırda və Zığda müalicəvi palçıq vannaları ilə müalicə kursları

təşkil olunur. Naftalan kurortunda isə öz aktuallığı ilə seçilən Naftalan nefti ilə müalicə aparılır [2, səh 3].

Qeyd etmək lazımdır ki, sanatoriyalar xəstəxana yox, insanların müalicə olunması və istirahət etməsi üçün təşkil olunmuş sağlamlıq ocaqlarıdır. SSRİ dövründə sanatoriyalara daha çox müalicə alınmaq üçün gəlirdi. Məsələn: “Bilgəh” sanatoriyasında qeydiyyatdan keçənlərin 90%-i müayinə və müalicə olunmaq üçün gələnlərdir. Həmin insanlar bahalı dərman almağa, bahalı analiz verilməyə və digər prosedurlardan keçməyə məcbur qalırdı. Və həmin dərmanlar sanatoriyanın daxilində yerləşən aptekdən alınır. Lakin müasir sanatoriyalar (o cümlədən kurortlar) ilə turizm müəssisələri arasında aradan qaldırılmışdır [26, səh. 383-385].

Turizmin mahiyyətini araşdırarkən onun sosial-iqtisadi rolunu açmış oluruq. Sağlamlıq turizminin iqtisadi rolu ölkəyə gəlir, mənəət gətirməsi, adambaşına düşən milli gəlirin artması, regionların inkişafında nə dərəcədə rol oynaması, siyasi rolu isə iş yerlərinin açılması, əhalinin işlə təmin olunmasıdır.

Sağlamlıq turizmi sadəcə tibbi müalicə almaq adına edilən bir hərəkətilik deyil, eyni zamanda termal sağlamlıq müəssisələrində reabilitasiya və yaşlı baxım mərkəzlərində xronik xəstəlik müalicəsini də əhatə etməkdədir. Əvvəllər alternativ bir turizm olaraq dəyərləndirilən sağlamlıq turizmi vaxt keçdikcə bir sektor olaraq inkişaf etmiş və dəyişmişdir. Sağlamlıq məqsədli turizm hərəkəti son on ildə aktiv olaraq xəstəxana xidmətlərindən faydalanmaq üçün həyata keçirilən ölkə xarici səyahətləri, reabilitasiya xidmətlərini və yaşlı-əngəlli müalicəsini əhatə etmişdir. Bu dəyişmə sağlamlıq turizmindən yaranan iqtisadi gücün sürətlə artmasına səbəb olmuşdur. Sağlamlıq turizmi dünyada 100 milyard dollarlıq limiti aşaraq, Bütün ölkələrin iştahını qabardan bir mövzu halına gəlmişdir. Sağlamlıq turizminin növlərinin yaranması yaşlanan dünya əhalisinin reabilitasyon imkanları ilə artan xüsusi cərrahi prosedurlar, ölkənin sağlamlıq sistemlərinin yaşadığı problemlər, insanların keyfiyyətli və az xərclə xidmət almaq istəməsi müalicə və ya baxım məqsədli səyahətləri gündəmdə tutur. Dünyada hər il sağlamlıq və termal turizmdəki inkişafa paralel olaraq çox sayda müəssisə açılır, mövcud müəssisələrdə köklü

dəyişikliklər edilməkdə və bu dəyişikliklər sadəcə sürətlə artan yaşlı əhali üçün deyil, eyni zamanda müalicə olunmaq və ya tibb texnologiyasının gətirdiyi yeniliklərdən faydalanmaq istəyən əhaliyə də xitab etməkdədir. Dünyanın fərqli bölgələrinin ön plana çıxarılacağı və fərqli coğrafiyalarda yaşayan insanlar maraqlı gələcək dəyişik coğrafi özəllikləri və mədəni fərqlilikləri vardır. Bu fərqliliklər diqqətə alınaraq hər ölkə hətta ölkə içindəki fərqli bölgələr mövcud şərtlərə görə sağlamlıq turizmi çeşidlərindən birini və ya bir neçəsini ön plana çıxardabilir. Məsələn, Azərbaycanın Naftalan bölgəsi öz müalicəvi nefti ilə diqqət çəkir və markalaşaraq turizm bölgəsi kimi önə çıxa bilər [41, səh. 65, 66].

Ümumdünya Turizm Təşkilatına (WTO) görə müalicə və sağlamlıq ən önəmli turizm motivasiyaları arasındadır. Günümüzdə sağlamlıq turizmi qlobal ölçüdə yayılmış və inkişaf etmişdir. Bu da sağlamlıq turizminin dünya bazarını formalaşdırmaq prosesinin aktiv olaraq davam etdiyini söyləməyə şərait yaradır. Beynəlxalq kurort və turizm əlaqələri sistemində sağlamlıq turizmi xüsusi bir yer tutur. Həyacan verici turizm marşrutları sırasında sağlamlığı bərpa etmək qabiliyyəti ən çox qiymətləndirilmişdir. Avropa Elmi Ekspertlər Assosiasiyası Avstriyalı alim L.K.Richter tərəfindən təklif olunan sağlamlıq turizm tərifini istifadə edir. Richtərə görə: “Sağlamlıq turizmi istirahət və əyləncənin birləşməsidir və fərdi müştərinin sağlamlıq proqramlarına diqqət göstərməyi hədəfləyir”. E.İ.Bogdanov, O.A.Nikitin və A.P.Gatsenbiller sağlamlıq turizmini sanatoriya və kurort sənayesinin işini səyahət texnologiyası baxımdan təşkil edən bir balneologiya bölümü olaraq təyin edir. Bütün dünyada sağlamlıq turizminə maraq vardır. Stresli hallar, informasiya axınının artması, əksər ölkələrdə mənfi ekoloji şərait insanların sağlamlıq turizm növünə qatılmasına şərait yaradır. Artıq insanlar müalicə məqsədi üçün deyil, istirahət məqsədi üçün şəfali bulaqlara getməyə başlamışdır [45, səh. 5, 6].

Sağlamlıq turizmi bir sıra fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Birincisi hansı xəstəlik olursa olsun, müalicənin növündən asılı olmayaraq xəstələr kurortda ən az 3 həftə qalmalıdır. Yalnız bu halda istənilən sağlamlıq nəticəsi əldə olunur. İkincisi kurortlarda müalicə bahalıdır. Son zamanlarda nisbətən ucuz turlar inkişaf

etdirilməyə başlamış olsa da, bu tip turizm əsasən standart tibbi xidmətlər setinə deyil, fərdi müalicə proqramına yönləndirilən imkanlı müştərilər üçün daha uyğundur. Bir başqa xüsusiyyəti insanların xroniki xəstəliklər, stress zamanı müalicə almaq üçün kurortlar arasında seçim etməsidir.

Ənənəvi turizmdə ziyarət edilən ortamın yerli dili, mədəniyyəti, yaşam tərzini kimi səyahət planına təsir edən dəyişik fərqliliklər önəm daşıyarkən, sağlamlıq turizmində keyfiyyət, akreditasiya, inkişaf etmiş ölkələrə bənzərlik və turistin öz dilində danışılması öncəlik verilən tələbdir. Sağlamlıq turizminə yönəlik tələb yaratmaq üçün məhsullarının reklamı davamlı olmalıdır, sağlamlıq turizmində ölü sezon yoxdur. Bu turizm növünün əsas iqtisadi şərtlərdən az təsirlənməsi, əvvəlcə keyfiyyət sonra qiymət yönü olması, xəstələrin sağlamlıq müəssisəsi seçimini çox zaman görmədən etməsi, rəqabət ortamı səbəbləri ilə düzgün təqdimatı və məlumatlandırma böyük önəm tələb etməkdədir. Potensial sağlamlıq xidməti alma tələbini müəyyən bir ölkəni ya da sağlamlıq müəssisəsini ziyarət etmək üzrə yönləşdirən şey, onların zehinlərində formalaşan ya da formalaşdırılan obyektiv ya da subyektiv həqiqətlərə dayanan imiclər və təbii ki, buna səbəb olan tanıtılma kampaniyalarıdır. Xəstələrin bir ölkəni ziyarət etməsi üçün hər şeydən əvvəl o ölkənin varlığından, ölkənin sağlamlıq xidməti səviyyəsindən və turistik imkanlarından xəbərdar olması lazımdır. Bu da ancaq bacarıqlı reklam fəaliyyəti nəticəsində mümkün ola bilər [35, səh. 3, 4].

1.2. Müalicə-sağlamlıq turizminin təşkili xüsusiyyətləri

Hər bir ölkə turist axınıni cəlb etməzdən öncə bəzi nüanslara diqqət etməlidir. Turistlərin tələbatı müəyyən edilməli və tələbatın ödənilməsi üçün addımlar atılmalıdır. İlk öncə ölkədə infrastruktur şəbəkəsini inkişaf etdirmək, xidmət sisteminin standartlara uyğunluğunu təşkil etmək, turistlərin yerləşməsi üçün mövcud otellərdə xidmət və keyfiyyət standartlarına əməl olunmasını müəyyənləşdirmək, nəqliyyat şəbəkəsinin genişlənməsini, inkişafını təmin etmək lazımdır. Turistin

faydalana biləcəyi xidmətlərin mövcudluğunu və inkişafını həyata keçirmək onların müsbət təsirlə ayrılmasına şərait yaradır.

Sağlamlıq üçün köç və axtarışlar çox uzun illər öncə başlamışdır. Hər ölkənin öz mədəniyyəti, sağlamlıq problemləri və müalicə axtarışları fərqli şəkildə olmuşdur. Əvvəlki illərdə insanlar öz yöntəmləri ilə müalicə formaları tapmağa çalışırdılar. Qanayan yaraya duz basmaq, temperaturu çox xəstəni soyuq suya salma kimi. Lakin edilən araşdırmalar incələndiyi zaman ən çox şəfalı su və torpaqda şəfa axtarıldığı görülməkdədir. Şəfalı sular dam içmək, palçıq vannalarının tətbiq edilməsi qədimdən insanların istifadə etdiyi müalicə şəkli olmuşdur. İlk dəfə Yunanlar “Sağlamlıq Allahı” adlandırdıqları “Asclepius” adına Asclepia təpəsində böyük sağlamlıq mərkəzi qurmuşlar. Bütün dünyadan insanlar bura səyahət etmişlər. Təxminən b.e.ə 300-cü ilə qədər sağlamlıq turizmində Antik Yunanlar söz sahibi olmuşlar. Yazının icadı ilə bəzi mədəniyyətlər ön plana çıxmış və inkişaf etmişdir. Yunan mədəniyyətindən təsirlənən Misirlilər də Nil çayının deltasında tibbi yöntəmlərlə müalicə həyata keçirirlər. Daha sonra Çin, Hindistan kimi ölkələr də sağlamlıq sahəsində öz metodları və mədəniyyətləri ilə söz sahibi olmuşlar.

Respublikamızın müalicəvi mineral sularının sanatoriya-kurortların inkişafında böyük rolu vardır. Masallıda “İstisu”, Naxçıvanda “Sirab, Vayxır, Badamlı” mineral suları, Naxçıvanın “Duzdağ” mədəni, Naftalanda “Naftalan nefti”, işğal olunmuş torpaqlarda Kəlbəcərdə, Şuşada “İstisu” daxili turizmin inkişafında və beynəlxalq miqyasda ölkəmizi tanıtmada olduqca əhəmiyyətlidir. Bu sərvətlərdən səmərəli istifadə olunması təmin edilməlidir [20, səh. 82].

Ölkəmizdə Sağlamlıq və termal turizmə dəstək assosiasiyası sağlamlıq turizminin təşkili prosesində bir sıra tədbirlər həyata keçirir. İlk öncə müalicə mərkəzləri, onların təklif etdiyi xidmətin keyfiyyəti, personalın davranışı, müalicə çeşidi, qiymətlərin miqdarı və s. kimi məlumatlar əldə edilir. Buna əsasən sanatoriya-kurortların yenidən təşkili həyata keçirilir. Bu proseslərin həlli zamanı əlaqədar təşkilatların birgə köməyindən istifadə edilir. Ölkəmizdə sağlamlıq turizminin təşkili zamanı bir çox ölkənin bu sahədə həyata keçirdiyi təcrübədən istifadə edilir. Digər

ölkələrdən ekspertlərin dəvət olunması, bu sektorun inkişaf etdiyi ölkələrə infoturların təşkil olunması sağlamlıq turizminin təşkilində mühüm rol oynayır. Buna Naftalan, Qalaaltı və başqa turizm mərkəzlərinə təşkil edilən infoturları misal göstərmək olar [16, səh. 11].

Sanatoriya və kurortların müasir formada təşkili 2 şərt əsasında aparılır. Birincisi, tibbi və istirahət xidmətlərinə olan tələbin mahiyyəti dəyişir. Hazırda insanların əsas istəkləri, sağlam bir həyat tərzini, yaxşı bir formanı qoruyan və anti-stress proqramlarına ehtiyac duymaq istəyən dünya çapında gedərək artan sayda insanı əhatə edən sağlam bir yaşam tərzidir. Əksərən bu insanlar aktiv istirahəti seçən və əsasən müəyyən vaxtları seçən orta yaşlı insanlardır. Sağlamlıq kurortlarının yenidən təşkilinin ikinci səbəbi bələdiyyə və dövlətdən gələn maliyyə yardımını daxil olmaqla ənənəvi yardımın azalmasıdır. Sanatoriya və kurortlar istehlakçı bazarının yeni segmentlərinə çatmaq və əlavə müştəriləri əlb etmək üçün çeşidli məhsullarını diversifikasiya etməyə məcburdular. Sağlamlıq funksiyasını qorumaq üçün sanatoriya və kurortlar xəstələrin proqramlarını daha fərqli formada həyata keçirir və mədəni tədbirlər təşkil edirlər. Geniş sağlamlıq xidmətlərinin təklifi yönündə tədbirlər həyata keçirilir. Sanatoriya və kurortların məqsədi sağlamlıq xidmətlərinin və müştərinin sağlam yaşam tərzinin yüksək səviyyədə təşkil edilməsidir. Xidmətin xüsusiyyətləri ilə əlaqədar olaraq sanatoriya və kurortlarda istirahətin müəyyən formaları hazırlanmışdır. Əlavə gəzintilər, kinoteatr, hovuzlar, bowling oyunu və s. Sağlamlıq baxımından bir məhsulun inkişaf etdirilməsi kompleks və çoxsəviyyəli bir prosesdir. Marketing tədqiqatları, bazar segmentləri və rəqiblərin təhlili, gözlənilən istehlak tələbi, kurort yeri, xidmət bazarının konyunkturası, xidmətlərin inkişafı, reklamı və təşviqi üçün real xərclərin qiymətləndirilməsi kimi proseslər tələb olunur. Bu məhsul üçün qiymətləndirmə xüsusi diqqət tələb edir. Qiymət səviyyəsi bazara girməyi, bazarda öz yerini tutmağı və mənfəət əldə etməyi asanlaşdırmalıdır [7].

Turizm strategiyalarının müvəffəqiyyəti şəhər və bələdiyyələrin turizm müəssisələri, yaşayış və istirahət yerlərində qərarlaşdırılır. Məhsul, keyfiyyət və xidmət orda yaradılır. Effektiv bir şəkildə təşkil edilmiş yerli, maliyyə cəhətdən

yeterli, ixtisaslı kadr və səmərəli səviyyədə məhsul yaxşı nəticələrə gətirib çıxarda bilər. Turizm fəaliyyətinin ərazi təşkili təbii ki, ərazidə mövcud təbii-rekreasiya ehtiyatlarının olması şərti ilə həyata keçirir. Ərazidə mövcud sağlamlıq və təbii ehtiyatlar turistlərin tələbatını kompleks şəkildə ödəyən turməhsul istehsalının təşkilinə şərait yaradır. Turizm ehtiyatları təbii və antropogen ehtiyatlara ayrılır. Turizm sərvətlərinin müxtəlifliyindən asılı olaraq müxtəlif cür kurortlar təşkil edilir. Bu kurortların yaradılması qərar qəbul edilməsi və təsdiqi ilə başlayır. İlk olaraq kurortun yaradılmasına təkan verən təbii ehtiyatların müəyyən edilməsi, mütəxəssislər tərəfindən qiymətləndirilməsi, məlumatların toplanması addımları atılır [26, səh. 27].

Peşəkar mütəxəssislər bölgələrdə potensial sağlamlıq ehtiyatlarını araşdırmalı, bu ərazilərdə sağlamlıq turizm müəssisələrinin yaradılması işinin təcrübi və elmi əsaslarını hazırlamalı, sağlamlıq ehtiyatlarına uyğun kurort zonalarını təşkil etməlidirlər. Eyni zamanda bu sahədə məşhur ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməlidir. İnternetdə məlumat çoxluğu xidmət obyektlərinin təşkili kimi təcrübələrdən istifadə etməyə imkan yaradır. Əlbəttə bu kimi təcrübələr müqayisəli şəraitdə aparılmalıdır. Turizmin təşkili kompleks səviyyədə aparılmalıdır. Turizm marşrutu təşkil edilərkən bir çox amillər nəzərə alınmalıdır. Belə ki, turizm marşrutu keçən rayonların infrastrukturu yenilənməyibsə, həmin ərazilər turistlərin rahatlığı üçün şəraitə malik deyilsə, o zaman marşrut xəttinə daxil edilməməlidir. Məsələn, sağlamlıq turizmi üçün gələn turist həm də ətraf əraziləri gəzməyi, mədəniyyəti, tarixi abidələri görməyi, təbiəti ilə maraqlanır. Xəstələrin boş vaxtlarını səmərəli təşkil etmək belə gəzintilər hazırlanmalıdır. Xəstələrin boş vaxtlarını səmərəli təşkil etmək belə gəzintilər hazırlanmalıdır. Həmin gəzintilərdən turistlərin zövq alması üçün gediləcək ərazilər abadlaşdırılır. Ölkənin tanınması üçün kiçik simvollar təqdim edilməli, tarixi abidələr haqqında məlumatlar bələdçinin vasitəsilə turistlərə çatdırılmalıdır [15, səh. 4, 13].

Turizmin inkişafı ilkin olaraq coğrafi şəraitlə bağlı olsa da, sonrakı inkişafında isə görülən tədbirlər, dövlət dəstəyindən asılı olaraq formalaşır. Turizm daha çox

əhalinin tələbatı və istehlak davranışından aslıdır. Turizmin təşkili əhali, qoyulan məqsədə görə, eyni zamanda ölkənin potensialına görə müxtəlif forma və məzmun daşıya bilər. Turizmin təşkili sahibkarlıq, istehlak, gəlirlərlə bağlıdır. Bunu turizmin yeni iş yerlərinin açılmasında, ÜDM-də payının artmasında, ölkənin turizm potensialının qiymətləndirilməsində, resursların istifadəyə cəlbində görmək mümkündür. Turizm sektoru yüksək inkişaf sürətinə malik olduğu üçün ölkə iqtisadiyyatında rolu sayəsində dövlətin rəqabət qabiliyyətini artırmağa imkan verir. Turizmin təşkili zamanı insanların, turistin psixoloji, fizioloji tələblərinə uyğun xidmətlər təşkil etmək lazımdır. Bu səbəbdən turizmin təşkili zamanı yalnız iqtisadi mənfəət deyil, həm də turist kontingentlərinin tələbatını müəyyənləşdirmək və proqnozlaşdırmaq kimi məsələlər də nəzərə alınmalıdır. Turizmin təşkili zamanı təklükəsizlik strategiyası planlamada əsas rol oynayır. Planlama aşağıdakı qaydada aparılır:

- Turizmin dövlət iqtisadiyyatında payını artırmaq;
- Turizmin regionların turizm ehtiyatlarını səmərəli istifadə etmək və regionların iqtisadiyyatının ölkə iqtisadiyyatında rolunu artırmaq üçün turizm fəaliyyətini sürətləndirmək;
- Turizmin idarə edilməsində sahibkarların, fiziki şəxslərin, əhalinin iştirakının artırılması və maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması [12, səh. 7, 20, 40].

İnsan hardadırsa orda turizm hadisəsi vardır. Çünki, insan hərəkət etdikcə və pul xərclədikcə turizm hadisəsi başlamış deməkdir. İnsanlar hər keşən gün iləri getdikcə və inkişaf etdikcə daha sağlam yaşamaq istəyər. Səhətində baş verən narahatlıqları etibarlı əllərdə, inamlı şəkildə müalicə etdirmək üçün ən yaxşı seçim edirlər. Lakin ölkəmiz çox zəngin sağlq turizm potensialına malik olmasına rəğmən dünya çapında öz sözünü deməmişdir. İnsana yenə insan tərəfindən keyfiyyətli turizm xidməti təqdim etmək lazım olduğu bu sektorda çətin iş müştəri məmnuniyyətini təmin etməkdir. Əgər bir turizm müəssisəsi ümumi qaydalara uyğun xidmət istehsal edən professional işçilərdən məhrumdursa, o yerdə qonaqları məmnun edə bilməzsiniz. Təhsilli, savadlı və bacarıqlı kadr olması çox vacibdir. Çünki, turizmdə insan can alan

faktor olduğunu unutmamalıdır. Bu səbəbdən turizmdə təhsil gələcəyə yönəlmiş mühüm bir sərmayə olaraq dəyərləndirilir. Əgər keçmişdə də turizmdə bu günə qədər davam dən sağlam bir təhsil qanunu olsaydı məqsədimizə artıq çatmış alardıq və savadlı işçi sıxıntısı çəkməzdik. Digər bir önəmli məsələ isə reklamlarla əlaqədardır. Reklamın əsasında sağlam bir əlaqənin durduğunu unutmamalıyıq. Qarşımızda gedərək genişlənən şərq-qərb dünya turizm bazarlarını diqqətə alaraq xarici turoperatorların əlinə düşməməyə çalışmalıyıq. Hələdə oturduğumuz yerdən pul qazanacağımızı düşünməməliyik [6].

Turizm xüsusən yolxucu xəstəliklərə qarşı qorunmasızdır. İnsanlar yaxın təmas halındadırlar. Əlavə olaraq hamımızın yuxu pozuntusu və vaxtsız yemək yemə problemləri var. Daha az maaşlı işlərdə işləyənlər, xəstələndiyində evlərində qalırlarsa bir günlük maaşını itirməkdən qorxarlar, sonra xəstə iş yerinə gəldikdə başqalarına yoluxur. Gigiyena standartları dünya çapında eyni deyil. Məsələn, bir xəstə otağını təmizləyən işçi asqırarkən və ya öskürərkən xəstələrə də yoluxdura bilər. Turizm səyahətləri təşviq edər və proqramlar bir sağlamlıq cədvəli ətrafında inşa edilir. Dünyanın bir çox yerində sağlamlıq mütəxəssisi tapmaq asand deyil, yerli sağlamlıq şirkətləri xarici sağlamlıq sığortasını qəbul etməyə bilir və dil problemləri xəstə insanın öz problemini təsvir etməyini çətinləşdirə bilər. Xəstələrə və özlərinə baxmağı düşünməklərinə yardımcı olmaq üçün aşağıdakı fikirlər nəzərdən keçirilməlidir:

- Ziyarətçiləri və turizm işçilərini sağlam tutmaq, yerli xalqı sağlam tutmaqdan fərqlidir. Ziyarətçilər daha az biliyə və ümumilikdə yerli insanlardan daha çox stressə sahibdirlər. Mütəxəssislər sağlamlıq xidmətinin təşkilindən sağlamlıq sığortasının problemlərinə qədər hər şeyi yoxlamalıdırlar. Eyni zamanda yerli sağlamlıq sığortasını problemlərinə qədər hər şeyi yoxlamalıdırlar. Eyni zamanda yerli sağlamlıq və gigiyena mövzularına və ziyarətçilərin yerli bir həkim olmadan apteklərə necə müraciət etmələrinə də baxmalıdırlar.
- Yerli medya köməyinə hər zaman ehtiyac olmalıdır. Məlumat yaymaq ehtiyacı medya vasitəsilə qarşılır. Belə ki, bir xəstəliyin səhvən bildirilməsi, böyük

miqdarda iqtisadi problemə yol açə bilər. Bu problemi daha yaxşı yox, daha da pis edə bilər.

- Səyahət stress yaradır və stress, şəxsi davranış problemlərindən psixoloji davranışa qədər əlavə ağıl xəstəlikləri ilə sonlanır. Çox zaman insanlar yeni bir yerdə olmanın stressi yox edəcəyinə inanırlar. Nəticələr isə tam tərsidir. Bu turizm mütəxəssislərinin bu tipli xəstə ilə qarşılaşdığında kimə yönləndirəcəklərini bilmələri mənasına gəlir. Bu problem turistin dil çətinliyi olduğu vaxtlarda daha da pisləşir.

Bu gözəl və qürürlü ölkənin sağlamlıq mərkəzləri bu gün turistik zonanın daxilindədir. Bir müddət sakit olduqdan sonra, Azərbaycanın sağlamlıq turizmi yenidən sürətlənmişdir. Ölkəmizin sağlamlıq turizm potensialı bu sektorun rolunun artmasına imkan verir. Mülayim iqlimli Xəzər dənizi sahilində bir neçə həftə istirahət etmək gücün bərpa olunmasına və sarsıntılı sağlamlığın yaxşılaşmasına kömək edir. Eləcə də ölkəni tanıdan tibbi yaği xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bu qeyri-adi səslənir. Lakin bu yağda zərərli birləşmələr, benzin, kerosin yoxdur, yandırmaq olmaz və yanacağı əməl üçün uyğun deyil, yalnız şəfa verə bilər. Azərbaycan kurortları beynəlxalq səviyyəli səkkiz mineral su təklif edirlər. Qalaaltının mineral suyu Sovet dövründə keçirilən müsabiqələrdə davamlı olaraq mükafatlara layiq görülmüşdür. Ölkəmizin müalicə mərkəzləri bir- biri ilə rəqabət aparmır. Hər sağlamlıq kurortu xəstələr üçün unikal imkanlar təklif edir.

1.3. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişaf amilləri.

Sağlamlıq turizmi sanatoriya-kurort zonasında və digər sağlamlıq mərkəzlərində turistlərin istirahət və müalicəsinin təmin edilməsidir. Bu sahənin inkişafında şərait yaradan amillərə hidrotermal, balneoloji amillər, müalicəvi təsirə malik palçıq vannaları və s. aiddir.

Azərbaycanın Avropa Asiya qovşağında yerləşməsi coğrafi cəhətdən turizmin inkişafına təsir edən amildir. Xidmət sahələri dünya standartları səviyyəsində təşkil olunmursa o zaman bu ölkədə turizmin dinamik inkişafından danışmaq mümkün olmaz. İnfrastrukturun təşkilinə diqqət yetirilməlidir. Çünki infrastruktur lazımı formada yenidən qurulmazsa, çətinlik yaradarsa bu anireklam xarakteri yaradar. Ölkə vətəndaşlarının, insanların yaşadığı həyat şəraiti, səviyyəsi də turizmin inkişafına təsir edir. Müalicə turizmi inkişaf etdiriləcək rayonun iqtisadi-mədəni səviyyəsi də inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, bölgədə turizmin yerləşməsi üçün hər şəraiti lazımınca təmin edilmiş otellər olmalı, nəqliyyat yolları abadlaşdırılmalı, yaşıllıqlar, turistlərin gəzintisi üçün parklar, əlavə gəzinti yerləri salınmalıdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə nəzər saldıqda görünür ki, turizmin inkişafı üçün dövlət qroqramları yaradılır, vergidə güzəştlər həyata keçirilir, viza rejimində qanunlar azaldılır, şəxsi tuurizm şirkətlərinin turizmdə əaliyyətlərini genişləndirmək, dəstək vermək üçün aşağı faizlə kreditlər verilir. Azərbaycanda da dünya təcrübəsinin turizmə tətbiqi həyata keçirilməlidir. Digər turizmin inkişafına mane olan amil münaqişələr, ölkəmizin Dağlıq Qarabağ zonasının işğal altında olmasıdır. Belə ki, xarici ölkələr münaqişəli ərazi olduğuna görə Azərbaycan turizminə investisiya yatırmaqdan çəkinirlər. Buna görə də Azərbaycan Ermənistanın törətdiyi işğalçılıq siyasətini dünyaya çatdırmalıdır [15, səh. 11-13].

Turizmin inkişafına siyasi, iqtisadi amillərin təsiri ilə yanaşı tarixi, təbii, mədəni amillərin də təsiri vardır. Ölkədə baş verən siyasi hadisələr terror, müharibə vəziyyəti, dövlətin siyasi statusunun dəyişməsi və s. kimi amillər turis axınına böyük təsir edir. Turizmin inkişafında önəmli olan iqtisadi amillərin öyrənilməsində planlaşmadan istifadə edilir. Ölkənin sosial vəziyyəti də təsirini göstərən amillər sırasındadır. Sosial faktorlar arasında yaşam standartlarının artması, yeni potensial turist axını mənasına gələn əhalinin boş zaman müddətindəki artımını qeyd etmək lazımdır.

Dünyada ölkələrin inkişaf səviyyəsi artdıqca sağlamlıq xidmətlərinə olan tələb də artır. Sağlamlıq xidmətinin yüksək səviyyədə olması əhalinin orta yaş

müddətinin uzanmasına, orta ömür səviyyəsinin, yaşlı əhalinin sayının çoxalmasına imkan yaradır. Yüksək rifah səviyyəsi adam başına düşən gəlirin artması, daha çox asudə vaxtın olması, səhiyyə xidmətinin inkişafı insanların öz səhətinə daha çox qayğı göstərməyə şərait yaradır. Artıq insanlar müalicə ilə bağlı müxtəlif ölkələrə üz tutur. Gələn turistlərin sayı artdıqca isə ölkə turizm təşkilatları bu sahədə daha çox tədbirlər görməyə başlayır, xidmət növlərini genişləndirir. Kurortların müasir standartlar səviyyəsində inkişafına nail olmağa çalışır [17, səh. 3, 4].

Sağlamlıq turizmi texniki avadanlıq və işçi qüvvəsi tələb edən sektordur. Bu turizmdə xidmət təqdim edən müəssisənin beynəlxalq standartlara uyğun xidmət göstərməsi mühüm məsələdir. Bu turizm növündə xidmət personalının xarici dil bilməsi vacibdir. Sağlamlıq turizmində çalışmaq lazımdır ki, asudə vaxtın təşkili üçün müəyyən proqramlar təşkil olunsun, əlavə dəyərlər təqdim edilsin. Sığorta şirkətləri isə müştəri məmnuniyyətini artırmaq artırmaq və gözləmə siyahısını azaltmaq üçün sağlamlıq turizmi ilə əlavə dəyərlər təqdim edilsin. Sığorta şirkətləri ilə müştəri məmnuniyyətini artırmaq və gözləmə siyahısını azaltmaq üçün sağlamlıq turizmi ilə əlavə bir xidmət yaratmış oluruq. Bunun üçün isə ölkədəki sığorta şirkətlərinin, əlaqədar təşkilatların bu sahədə tədbirlər görməsi lazımdır. Sağlamlıq turizminin inkişafı yolunda addım atılmışsa hər bir xırdaşlıq nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanın Şər-qərb nəqliyyat dəhlizinin üzərində yerləşməsi kimi bir özəl avantaja sahib olması turizm sektorunun inkişafına təsir edən amillərdəndir. Digər amillər isə inkişafa təkan verən müalicəvi ehtiyatların varlığıdır. Eyni zamanda bu sahədə savadlı kadrların, mütəxəssislərin, işçi qüvvəsinin olması önəmli bir məsələdir. Yuxarıda eyni etdiklərimiz ölkəmizdə müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafı üçün güclü tərəflərdir. Lakin eyni zamanda zəif yönü də vardır. Reklamın zəif olması, zəif imic, sahibkarların marketinq strategiyasına, marketinq araşdırmalarına çox əhəmiyyət verməməsi, sağlamlıq mərkəzlərində qiymətlərin uyğun olmaması, turizm şirkətləri ilə əlaqədar orqanlar arasında zəif iş birliyinin olması, dil bilən personalın azlığı və s. Azərbaycanın sağlamlıq turizmi baxımından zəif tərəflərini göstərir [31, səh. 37-39].

Sağlamlıq turizmi formalaşdığı gündən etibarən inkişafına təsir edən, xəstələrin müalicə olmaq istəyidir. Bu inkişafı təmin edən faktorlar isə uzun müddət gözləmə siyahısından qurtulmaq, daha keyfiyyətli və daha qısa zamanda xidmət almaq, xroniki xəstələrin, yaşlıların və əngəllərin başqa mühitə getmək və müalicə olmaq istəyinin yaranması, narkotik və fəqri vərdişləri olan insanların fəqri və ya daha uyğun mühitdə olmaq istəməsi, müalicə almaqdan əlavə görmək və ölkə mədəniyyətini ziyarət etmək istəyi, şəxslərin həyatda qalmaq və yaşam arzusunun olmasıdır.

Ölkəmizdə müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafın böyük rol oynayan kurortlardan ən önəmlisi Naftalan kurortudur. Kurortda son illərdə sürətli inkişafa nail olunmuşdur. Yeni müalicə mərkəzləri açılmışdır ki, bu da gələn turistlərin sayının artımında müsbət nəticələr müşahidə etməyə imkan verir. Bura gələnlər nəinki Azərbaycanın müxtəlif regionlarından eyni zamanda , Almaniya, Polşa, Rusiya, Türkiyə İran və digər Avropa ölkələrindən gələnlərdir. İnsanları kurortda gətirən səbəblərə Naftalan neftinin unikalığı, yalnız Azərbaycanda olması, müalicəvi təsirinin dünya şöhrəti qazanmasıdır. Bu neftin köməkliyi ilə xəstələrin dəri, ginekoloji, sinir, uroloji, dayaq-hərəkət aparatının müalicəsini həyata keçirilir. Naftalan nefti nəinki müalicəvi təsirinə görə eyni zamanda fiziki-kimyəvi təsirinə görə də fərqlənir [3, səh. 14].

Turizm sektoru ölkənin tanınmasına, eləcə də iqtisadi inkişafına, milli mənfəətə önəmli təsir edir. Ölkəmiz turizm yetirməklə bu sektorda olan problemləri müəyyən edib aradan qaldırılmasına, bu sahədən gələn gəlirləri yüksək səviyyəyə çatdırılmasına, insanların fikirlərinin tənzimlənməsinə yardım edir. Azərbaycan üçün bu günkü əsas məsələ bu sahənin inkişafını yüksəltmək, neftdən asılılığı azaltmaqdır. Neftin tükənmə ehtimalı ondan istifadənin daha qənaətcil olmasını tələb edir. Bildiyimiz kimi turizmin inkişafı digər sahələrin də inkişafına şərait yaratmış olur. Hazırda bu sektorda olan problemlərin aradan qaldırılması yolunda işlər gürülür. Problemlərdən biri ixtisaslı kadr azlığıdır. Bu sahədə biliyi olan kadr tapmaq çətindir. Buna səbəb turizmle bağlı təhsil orqanlarının az olmasıdır. Problemin aradan

qaldırılması üçün bu sahədə çalışan işçilərin kurslara göndərilməsi, treninqlər təşkil edilməsi lazımdır. Xüsusilə bu işçilərin kurslara göndərilməsi, treninqlər təşkil edilməsi lazımdır. Digər problem isə reklamın çox zəif olması, turizm şirkətlərinin reklama vəsait ayırmamasıdır. Ölkəmizdə müxtəlif illərdə beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər keçirilsə də davamlılığı qorumaq üçün reklamın, təqdimatın olması önəmlidir. Bu sahədə dövlət və özəl sektor birlikdə hərəkət etməlidir. Gələn turistlərin turistik bölgələr haqqında məlumatı olması üçün xəritələr hazırlanmalıdır. İnkişafa mane olan digər faktor isə ölkəmizdə qiymətlərin həddindən artıq baha olmasıdır. Bu da nəinki gələn turistlərin sayına, eyni zamanda yerli sakinlərin də digər ölkələrdə istirahətinə səbəb olur. Azərbaycanda bir həftəlik istirahət Türkiyədən 40, Gürcüstandan isə 60 faiz bahadır. Bu da ölkəmizin vətəndaşlarının həmin ölkələri seçməsinə səbəb olur. Turizm müəssisələrinin belə baha olması onların ödədikləri dəyər vergisinin çox olmasıdır. Buna görə də xarici ölkələrin təcübəsindən istifadə edib verginin azaldılması, xərclərin aşağı salınması və s. kimi tədbirlər görmək lazımdır. Önəmli problemlərdən biri elektron xidmətin zəif olmasıdır. Belə ki, artıq internet əsri olan dövüdə turistlər istirahətə getməzdən əvvəl həmin turistik ərazi, qiymətlər haqqında məlumat toplayır. Bizim turistik obyektlərin rəsmi saytının olmaması, internet məlumatlarının, ərazinin çəkilişlərinin azlığı bu sahədə inkişafa təsir edir. Əsas amil isə Azərbaycanda daxili turizmin çox zəif inkişaf etməsidir. Turistin ölkəmizdə müşahidə etdiyi qonaqpərvərlik, xoş münasibət, humanistlik davamlı inkişafa təsir etməlidir. Turizmi inkişaf etmiş ölkələrin qanunvericiliyində turist hüquqları haqqında maddələr əks olunmuşdur ki, bu da qeyri-qanuni halların aradan qalxmasına səbəb olmuşdur. Ölkəmizdə isə bu haqda konstitusiyamızda heç bir maddə yoxdur. Turist hüququ, turist haqqı barəsində məlumatlar çox az qeyd olunub. Bu səbəbdən yaranan süni qiymət qalxması, turistlərin hüquqlarının pozulması müşahidə edilir ki, bu da inkişafda əksiliklərə gətirib çıxarır. Turizm sahəsində qəbul edilmiş qərarlar, Dövlət Proqramları, Tədbirlər Planı bu sahədə olan boşluqların aradan qaldırılmasına, inkişafına dəstək verir [21, səh. 12].

Günümüzdə sosial-iqtisadi səviyyənin və bilik səviyyəsinin artması nəticəsində insanların ağır bir xəstəliyi olmasa da, özlərini daha yaxşı hiss etmək, gec qocalmaq üçün kimyəvi tərkibli maddələrdən uzaqlaşmış, təbii müalicə metdolarına yönəlmişlər. Bu mənbələrin yer kürəsində heterogen bir şəkildə paylanmış olması sağlamlıq turizminin inkişafında mühüm bir amildir. Sağlamlıq turizmində əsas ünsür xəstənin gəldiyi ölkəyə görə müalicə xidməti vaxtında, onları gözlətmədən göstərilməsidir. Sağlamlıq turizminin inkişafında ən böyük əngəllər sığorta polisində göstərilən hüquqların sərhəddən kənarında önəmsiz olması, sağlamlıq xidmətinin keyfiyyət problemi, müalicə turizmi mütəxəssislərin təhsil vəziyyəti, xəstə qeydlərinin elektronik şəkildə lazım olduğu kimi qeyd olunmaması, qanuna zidd qanunların ölkələrarası tətbiq olunması çətinliyidir. Əlavə digər problemlər isə viza problem, mədəni fərqliliklər, müalicə sonrası komplikasyonların idarə edilməsi kimi problemlərdir. Sağlamlıq turizminin inkişafına nail olub iqtisadiyyata təsir edəcək hala gətirmək istəyiriksə bu problemlərin aradan qaldırılması lazımdır. Müalicə turizminin inkişafına təsir edən amilləri qısaca dəyərləndirək:

- 1) Sağlamlıq-müalicə xidməti təqdim edən fərdlərin bərabərlik problemi- Sağlamlıq turizmində əmək sərf edən sağlamlıq müəssisələrinin bir çoxu tanınılmasında ABŞ və İngiltərədə təhsil almış mütəxəssis kadrlar haqqında məlumat verir. Bunun səbəbi xəstələrin bu mövzudakı gözləntilərinin qarşılınmasıdır. İnsanlar özlərini və ya yaxınlarını əmanət etdiyi kişilərin mütəxəssis olmağından əmin olmaq istəyir;
- 2) Ölkələr arasında tətbiq edilmiş viza qanunları sağlamlıq turizminin qarşısındakı əngəllərdən biridir. Hər nə qədər sağlamlıq xidməti təqdim edən ölkələr əvvəlcədən qeydiyyat proseslərini tamamladıqda viza prosedurlarını asanlaşdırsada hələdə vaxtı uzadan bir amil olaraq viza problemi qalmaqdadır;
- 3) Malpraktis qanunlarında qarşılıqlıq- İnkişaf etmiş ölkələr səviyyəsində malpraktis qanunu hər ölkədə olmaması, xəstələrin qanuni qorunmadan məhrum buraxıldığı düşüncələrinin formalaşmasına səbəb olur. Bu problemin olması böyük sığorta müəssisələrinin də xəstələri yönləndirmələrinə əngəl törədir;

4) Xəstələrin qeydiyyatının digital ortamda tutulmasında çatışmazlıq- Çox vaxt sağlamlıq turizmi çərçivəsindəki xəstəliklərin çıxış nöqtələri inkişaf etmiş ölkələrdir. Bu ölkələrdə xəstə məlumatları elektronik şəkildə saxlanılır. Xüsusən ABŞ-dan sağlamlıq turizmi ilə əlaqəli xəstə transfer etmək istəyən ölkələr xəstə ilə əlaqəli hər cür doğru məlumatı qorumalı bir şəkildə tutmaq məcburiyyətindədirlər. Bunun sayəsində xəstənin müalicə sonrası öz şəkildə yaranabiləcək komplikasyonları isarə edə bilər və ya çıxan problemləri üçün lazımsız işlərin edilməsinin qarşısını ala bilər [31, səh. 57, 64-65].

Təbii müalicə kaftorları və onların müalicəvi məqsədlərdə istifadəsi üçün lazım olan şəraiti bir ərazidir. Təbii mineral sular, terapevtik və ya xüsusi iqlim şəraiti (dəniz, göl, dağ mənzərəsi, meşələr və s.) ilə müalicəsi üçün əlverişli qiymətli təbii xüsusiyyətləri olan bir regiondur. Kurortlarda aşağıdakı tələblərə cavab verilir:

- 1) Kurortun normal fəaliyyətini təmin edən təbii amillərin olması;
- 2) Lazımı texniki avadanlıq və qurğuların (üzgüçülük hovuzu, palçıq vannaları və s.) olması;
- 3) Müalicə üçün xüsusi hazırlanmış mənzil və binalar (sanatoriya, istirahət evləri);
- 4) Xəstələrə və turistlərə tibbi yardım göstərən tibbi profilaktik obyektlərin mövcudluğu;
- 5) Səhiyyə müəssisələrinin, idman sahələrinin mövcudluğu;
- 6) İctimai obyektlərin, ictimai iaşə müəssisələrinin, ticarət və istehlakçı xidmətlərinin, mədəniyyət və təhsil müəssisələrinin mövcudluğu;
- 7) Uyğun giriş və kommunikasiya vasitələri;
- 8) Elektrik, su və kanalizasiya təhizatı, mühəndis texnikasının mövcudluğu [46, səh. 31-36].

Sağlamlıq turizminin inkişafı üçün yükəsk potensialı olan Azərbaycanda bu turizm növü sovet dövründə yaxşı araşdırılmamışdır. Halbuki daha çox öyrənilsəydi burda ölkəmizi beynəlxalq səviyyədə tanıdacaq müəssisələr qurula bilərdi. 1987-ci il statistikasına görə Azərbaycana gələn turistlərin 60%- sağlamlıq məqsədi ilə

gəlmişdir. Lakin sonrakı illərdə SSRİ-nin dağılması, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zamanı yaranan çətinliklər və müharibə zamanı qaçqınların sanatoriyalarda məskunlaşması sağlamlıq turizmin inkişafında ləngimələrə, əngəllərə səbəb olmuşdur. Azərbaycan Sağlamlıq və Termal Turizmə Dəstək Assosiasiyasının və Millennium Turizm şirkətinin prezidenti Ruslan Quliyevin sözlərinə əsasən demək olar ki, sağlamlıq turizmi ölkəmiz üçün ən prioritet istiqamətdir. Belə ki, öz nefti ilə məşhur Naftalanın inkişafına şərait yaradan amil neftin yerində istifadə edilməsidir. Çünki müalicəvi nefti öz məkanından kənara apardıqda təsiri zəifləyir. Eləcə də mineral ular eyni xassəyə malikdir. Buna görə də turistlər həmin müalicənin olduğu əraziyə gəlməklə yaxşı nəticə əldə edə bilirlər. Sağlamlıq turizminin ölkəmiz üçün digər müsbət cəhəti onun mövsümü olmamasıdır. İstənilən vaxt turist gəlməsi daimi olaraq əldə edilməsini təmin edir. R.Quliyevin fikrinə əsasən verdiyi təkliflərdən biri də köhnə sanatoriya yarımadasının yenidən yaxşılaşdırılması və İsmayilli, Qax, Lerik kimi mineral mənbələr olan bölgələrdə yeni müalicə mərkəzlərinin yaradılmasıdır. Eyni zamanda əsas hədəfimi uyğun bazarın öyrənilməsi, tələbatın müəyyən edilməsi və həmin ölkələrdən turistlərin gəlməsini təşkil etmək üçün təşviq edici tədbirlərin görülməsidir. Bu turizm bazarları MDB ölkələri, postsosialist məkan və məhsulumuzu tanıya bilən digər ölkələrə aiddir [14, səh. 5].

Sağlamlıq turizminin inkişafının altında duran əsas səbəbləri müəyyən etmək məqsədi ilə edilən tədqiqatlar beynəlxalq ədəbiyyatlarda olduqca yer alır. Sağlamlıq turizminin inkişafındakı amillər yüksək əlavə dəyərə sahib bir sənaye, az maliyyə xərcləri və yüksək keyfiyyətli xidmət axtaran ehtiyacları, valyuta qazancı ilə gəlirlərini artırmağı məqsəd qoyan destinasiyaların varlığı, daima inkişaf edən turizm kimi faktorlar görülməkdədir. İqtisadiyyat, infrastruktur, insan qaynaqlarının mövcudluğu, qanunlar və qaydalar, reklam, təcrübə, investisiya potensialı, dil və ünsiyyət qurmaq, sağlamlıq mərkəzləri və gəzilərək-görüləcək yerlər sağlamlıq turizminin inkişafı üçün əhəmiyyətli qiymətləndirmə meyarlarındanıdır.

II FƏSİL: AZƏRBAYCANDA MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafının resurs təminatı

Günümüzdə işləmək şərtləri, şəhər yaşamının mürəkkəbliyi və yorğunluğu, təbii istehsal-istehlakdan uzaqlaşması və fabrikasyon istehsalın-istehlakın artması fərdlərin ruhsal və bədənsəl olaraq narahatşılığına səbəb olur. İnsanlar bu narahatçılıqlardan qurtulmaq adına müasir xətəxana və kliniklərlə birlikdə alternativ müalicə üsullarının tətbiq edildiyi mərkəzləri də seçməkdədirlər. Bu mərkəzlərdə tətbiq edilən müalicələrdə dəniz, mineral su, palçıq və isti su mənbələrindən faydalanılır.

Azərbaycanın şəfalı məkanı mineral suları və duz ehtiyatı ilə məşhur olan Naxçıvan şəhəridir. Təxminən 3min il öncə çıxarılması ehtimal olunan duz əsasən Duzdağ, Nehrəm, Pusyan yataqlarından toplanmış və müxtəlif dövrlərdə Şərq və Qərb ticarət məqsədi ilə daşınmışdır. Eyni zamanda burda müalicəvi əhəmiyyətə malik olan Sirab, Badamlı, Darıdağ, Tivi və s. tipli mineral sular da mövcuddur [25, səh. 319, 327].

Saf, təmiz duz ehtiyatının yerləşdiyi Duzdağ mağarasında Yeraltı Duzdağ Fizioterapiya mərkəzi təşkil edilmişdir. Mərkəzdə astma xəstəliyinin müalicəsi uzun illərdir müalicə edilir. 1979-cu ildən fəaliyyət göstərən mağarada gələn turistlərin rahatlığı və müalicəsi müasir standartlarla təmin edilir. Divarları duz qayalarından təşkil olunmuş mərkəzin yeraltı hissəsində tam işıqlandırma sistemi yüksək səviyyədə təşkil edilib. Eyni zamanda burda 5 ulduz standartında Duzdağ oteli yaradılmışdır. Respublikamızda Naxçıvan, Quba-Xaçmaz, Xəzərsahili zona sağlamlıq turizminin inkişafı üçün əlverişli potensiala malikdir. SSRİ dövründə ölkəmizdə bir çox sanatoriyalar müalicə xidməti göstərirdi. Bura yerli və xarici ölkədən istirahətə gələnlər olmuşdur. Lakin 1990-cı ildən artıq sanatoriyaaların işi dayandırıldı. Bu illərdə həmin mərkəzlərə müharibə zamanı təcavüzkar erməni quldurları tərəfindən öz evlərindən didərgin salınmış insanlar yerləşdirildi. 2009-2018-ci il Kurortların

inkişafına dair Dövlət Proqramında bu kimi məsələlər, həlli yolları, kurortların yenidən təşkili məsələləri öz əksini tapmışdır [3, səh.15, 34].

Balneoloji sərvətlərin geniş yayıldığı Abşeron İqtisadi rayonunda sağlamlıq turizminin inkişafı üçün digər ehtiyatlar da mövcuddur. Rayonun quru subtropik iqlimi, müalicəvi əhəmiyyətli palçığı, dəniz kənarı qumlu sahilləri müalicə turizminin inkişafına şərait yaradan amillərdəndir. Bilgəh kurortu, Masazır müalicəvi palçıq vannaları bu rayonun ərazisinə aiddir.

Azərbaycanın şimal-şərq zonasında yerləşən Şabran şəhərində Xaltan müalicəvi isti suları mövcuddur. Açıq səma altında 50 dərəcəyə yaxın temperatura malik sulara xəstələrin ayaqlarını suya salaraq vanna qəbul etməsi təmin edilir.

Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonuna sovet dövründə müalicə turları təşkil edilirdi. Zəngin balneoloji ehtiyatları, mikroiqlimi, Xəzərsahili qumlu ərazilər müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafı üçün əlverişli şəraitdir. Burada yerləşən İstisu kurortunun müalicə vannaları, otelləri, termal su şalələsi, rahat istirahəti üçün hər cür şəraitə malik obyektləri var.

Digər önəmli müalicə ocağı isə “İstisu” kurortunun bir hissəsində yerləşən Ftimeyi-Zəhra sanatoriyasıdır. Viləş çayının sahilində, Masallı şəhərindən 13 km məsafədə yerləşən sanatoriyada kükürlü çeşmələr hesabına müalicə prosedurları aparılır. Kükürlü sular altmış dərəcədən yuxarı isti su halında yerin dərin qatlarından qaynar bulaq şəklində yerin səthinə çıxır. Qədimdən bu sulardan müalicə üçün istifadə edili. İçəridə hidrogen sulfatan bu suyun kükürlü isti suyu dəri xəstəliklərinin müalicəsi üçün daha yaxşıdır.

Lənkəranın isti suları qədimdən məşhurdur və XIV əsrdə müalicəvi xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. İstisu müalicəvi suyu Soçinin dünyaca məşhur “Matestra” kurortundan geri qalmır. Lənkəranın sahil zonası xüsusilə fərqlənir. Xəzər dənizi sahillərindəki qara qumu yaxşılaşdırıcı təsirə malikdir. Qeyri-adi müalicəvi xüsusiyyəti olan qara qumu sadəcə burada tapmaq mümkündür. Lənkəranın çimərlik üçün uyğun olan sahil zonası 3500m-dir. Bu ərazi müalicəvi qara qum ehtiyatına malik olduğu üçün müalicə məqsədilə istifadə edilməsi daha məqsədə uyğundur. Bu

qum daha çox revmatizm və bədəndə olan digər ağrıların yaxşılaşdırılmasında önəmli təsir göstərir. Son illərdə Lənkəranda sağlamlıq və istirahət məqsədilə bir çox sanatoriyalar yaradıldı. Bunlar arasında ən məşhurlarından biri də “Paletli” sanatoriyasıdır. Burada şəkər xəstəliyi olan uşaqların müalicəsi aparılır [43, səh.126, 127].

Abşeron yarımadası şəfalı bulaqları və müalicəvi palçığı ilə tanınan məşhur kurort zonasıdır. Suraxanı, Sabunçu, Şıxda çıxan yodlu, bromlu mineral sular müalicəvi təsirini özündə əks etdirir. Müalicəvi palçıq Böyük Şor və Masazırda yerləşir. Bulardan əlavə yarımada da bir neçə palçıq vulkanı vardır. Lakin onların müalicəvi təsiri mütəxəssislər tərəfindən tam öyrənilməmişdir. Hazırda Mərdəkan, Buzovna, Şüvəlan, Türkan və digər ərazilərdə sanatoriya-kurortların inkişafı üçün əlverişli şərait vardır, lakin sanatoriya müasir standartlar səviyyəsində təşkili üçün dövlət proqramları həyata keçirilir.

Bilgəh qəsəbəsində yerləşən sanatoriyasının dəniz kənarında olması, ərazinin iqlimi və yodlu-bromlu mineral sularla müalicə aparılması xəstələrin səhətinə müsbət təsir göstərən amillərdəndir. Sanatoriyada ürək-damar xəstəlikləri müalicə olunur. Müasir müalicə avadanlıqları ilə təhciz olunmuş və xəstəliklərin istirahəti üçün digər şərait də yaradılmışdır. Məsələn, kitabxana, kafe bilyard otağı və s.

Respublikamızda müalicə turizmin inkişafı üçün zəngin ehtiyatın olduğunu sübut edən digər ərazi isə Şıx sanatoriyasıdır. Sanatoriya 1957-ci ildən yerin dərin qatlarından çıxan və temperaturu 80 dərəcəyə çatan termal sular hesabına xəstələrə müalicə xidməti göstərir. Hazırda sanatoriya müasir avadanlıqlarla təmin edilmiş və peşəkar mütəxəssislərin nəzarəti altında bura gələn insanlara xidmət göstərilir. Hidrogen-sulfidli sular oynaq, əsəb, ginekoloji, osteoartoz və digər xəstəliklərin xroniki formalarında xəstələrə təyin olunur. Suyun müalicəvi təsirini sübut edən digər faktor tərkibində müxtəlif kimyəvi elementlərin olmasıdır, hansı ki bu elementlərin 50-si Mendeleev cədvəlində əks olunub [12].

Salyan rayonunda Kür çayının Xəzər dənizinə toküldüyü əraziyə yaxın mineral sular yerləşmişdir. Bunlar Babazənən dağında yerləşən Babazənən mineral suyu

tərkibində kükürdün və kalsium, metan və xloridin olmasına görə insanların diqqətini çəkmişdir. Ərazidə hökm sürən iqlim şəraiti ilin çox hissəsində mineral sulardan istifadə etməyə şərait yaradır.

Müalicəvi mineral sular, palçıq vulkanı və nefti ilə zəngin ölkəmizdə termal sular daha çox Abşeron, Böyük Qafqaz və Talış, təbii mineral sular isə Naxçıvan və Kiçik Qafqaz zonalarında yerləşmişdir. Digər turizm növləri ilə müqayisədə müalicə daha çox gəlir gətirir. Lakin gec gəlir gətirir və baha başa gəlir. Bu sahədə həyata keçirilən dövlət proqramları, layihələr və digər tədbirlər inkişafa təkan vermiş olacaqdır.

Respublikamızın Quba-Xaçmaz bölgəsində də müalicə turizmin inkişafı üçün şərait mövcuddur. Belə ki, dəniz sahili zonada qumlu çimərliklər, ərazinin iqlimi müalicə turizminin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Lakin bu ərazilərin bir sıra şəxslər tərəfindən özəlləşdirilməsi sanatoriya-kurort müəssisələrinin tikintisində müəyyən çətinlik yaradır. Əlavə olaraq dəniz sahilinin insanlar tərəfindən çirkləndirilməsi də ekoloji problemlərə səbəb olur.

Sanatoriya-kurort kompleksinin qədim zamanlardan mövcud olduğu Gəncə-Qazax regionu mineral suları, müalicəvi nefti, mülayim iqlimi ilə xüsusilə fərqlənir. Naftalan neftinin müalicəvi təsiri, unikalığı, bu kurort zonasının hər zaman inkişafına təkan vermişdir. Hal-hazırda da Naftalan sanatoriya mərkəzinin beynəlxalq miqyasda tanınması və təbliği istiqamətində Dövlət Proqramları, turizm sərəgiləri, beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilir. Burda mövcud olan turizm sərvətlərindən yetərincə istifadə edilmir. Çünki, ərazinin dağlıq hissəsi Ermənistanla sərhəd zonasından keçir. Gədəbəy rayonunda 12 qrup müalicəvi təsirə malik mineral bulaq vardır. Lakin bu bulaqlardan sənaye və kurort zonasında istifadə edilməmişdir. Slavyanka kəndində yerləşən bulaq böyük bir perspektivə malikdir. Digər bir müalicəvi bulaq isə Zəhra bulağıdır hansı ki, mədə-bağırsaq xəstəliyinin müalicəsində ondan istifadə edilir. Bulaq Samux rayonunda yerləşir. Bundan əlavə regionun digər ərazilərində də hidrotermal sərvətlər vardır, lakin onların heç biri yaxşı öyrənilməmiş və istifadəyə cəlb edilməmişdir [18, səh. 17].

Sağlamlıq turizmində əhəmiyyətli rola malik digər bölgəmiz isə Naxçıvan bölgəsidir. Duz mağaraları, mineral suları bu sahənin inkişafına təkan verir. Dünyada ilk Duz oteli bu bölgəyə məxsusdur. Otel yeraltı hissəsi ilə birlikdə 6 mərtəbədən ibarətdir. 2008-ci ildə “Dini və sağlamlıq turizmi: mənəvi və fiziki istirahətin təşkili” mövzunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. Bir çox müsəlman ölkələrinin iştirakı ilə həyata keçən konfrans keçirilmişdir. Bir çox müsəlman ölkələrin iştirakı ilə həyata keçən konfransda dini və sağlamlıq turizminin inkişafı, bu sahədə dövlətin rolu, infoturların təşkili, bu ölkələrdə sağlamlıq turizmi haqqında məlumatların təqdim edilməsi və s. kimi məsələlər öz əksini tapmışdır [26, səh. 342].

Qax rayonu müalicə turizmi resursları ilə zəngin təmin olunub. Burada yerləşən termal bulaqlar qədimdən istifadə edilir. Bulaqların müalicəvi təsirindən yel xəstəliyinin müalicəsində istifadə edilirdi. Termal bulaqlar əsasən rayon ərazisində İlisu kəndi və Hamam çayı sahili zonasında yer səthinə çıxmışdır. Bu mineral sulaq iqlim-balneoloji kurortların yaradılması və inkişaf etdirilməsi üçün bol resurs təminatına malikdir. Rayon ərazisində “Şəfa istirahət və müalicə pansionatı”, “İlisu” pansionatı, “İmprotex” turizm və istirahət mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Sirab müalicə və süfrə suyu Naxçıvanın sehrlı sularındandır. Bu su ölkəmizdə mövcud olan karbon qazlı şəfalı sulardan ən yaxşısı hesab edilir. Mütəxəssislərin müəyyən etdiyinə görə Sirab suyu mədəaltı vəz xəstəliyi zamanı, hiperassit gastritlərin müalicəsi zamanı yüksək səmərə verir. Eyni zamanda öd əmələ gətirmə kimi də özəlliklərə malik olan müalicəvi su mədə və bağırsağ xəstəlikləri zamanı istifadə edilir. Naxçıvanı əbəs yerə “təbii bulaqlar muzeyi” adlandırmıllar . Beləki dünyada nadirən tapılan mərgümlü sular qrupuna aid arsenli mineral su hesab edilən Darıdağ müalicəvi suyu burada yerləşir. Darıdağ mineral suyu termal sular qrupuna daxildir, belə ki bu su yer səthinə 53-57 dərəcə C temperatur halında çıxır. O, sinir sistemi ağrılarında, revmatizm, dəri, ostroxandroz və s. kimi xəstəliklərin müalicəsində istifadə edilir. Regionlarda tətbiq edilən genişmiqyaslı quruculuq işləri və dövlətimiz tərəfindən həyata keçirilən Dövlət Proqramları nəticəsində Darıdağ müalicə obyektı salınmışdır. Eyni zamanda gölgədə “Barjomi” tipli Gülüstan, Nəvi,

Biçənək, “Narzan” tipli Badamlı, Dingə, Qızılburun və digər belə sular mövcuddur [22, səh. 2].

Şəfalı Əshabi-Kəhf mineral suyu bura gələn insanlar tərəfindən sehirli su adlandırılır. Pyatiqorsk mineral suyunun analoqu hesab edilən bu hər 15 dəqiqədən bir qaynayıb köpüklənərək üzə çıxır, sonra geri çəkilir. Culfa rayonunda yerləşən bu suyun tərkibi hidrokarbonatlı, xlorlu, sulfatlı, natriumlu, karbon qazlıdır. Xəstələrin müalicə alması üçün kiçik hovuzlar yaradılmışdır və rematik, yel xəstələri suya girməklə 10-15 dəqiqə gözləyərək müalicə alır. Beləcə müalicə kursu 10 gün davam etdirilir.

Qədim zamanlardan insanlar müxtəlif xəstəliklərin həlli zamanı mövcud müalicəvi tərkibli mineral sulardan, müalicəvi palçıqdan, bitkilərdən istifadə edirdi. Burda mineral bulaqların hələ qədim dövürdən müalicə vasitəsi kimi istifadə etdiyini sübut edən onların kənarında daş hovuzların olması və indiyədək qalmasıdır. Mineral bulaqlar əsasən dağlıq zonalarda yerləşmişdir.

XX əsrin ikinci yarısında Şabran şəhərinin Qalaaltı kəndi ərazisində 7 mənbəyə malik Qalaaltı mineral suyu aşkar edilmişdir. Tərkibi minerallarla zəngin olan suyu ancaq çıxdığı yerdə içmək mümkündür, çünki daşınmaq və saxlamaq olmaz. Tərkibində uçucu üzvi birləşmələr, efirdə həll olan üzvi birləşmələr və karbon qazı, dəmir, mis, xlor, kalium kimi qeyri üzvi birləşmələr vardır. Bu minerallar onunla müqayisə edilən Naftusiya mineral sularından daha zəngin olduğunu göstərir. Qalaaltı suyu sidik və öd kisəsində daşların yaranma meyilliyini azaldır. Kiçik daşlar və qumun böyrək, öd kisəsindən çıxmasını sürətləndirir. Eyni zamanda maddələr mübadiləsinin yaxşılaşmasını təmin edir, orqanizmin müdafiə təsirinin artmasını təmin edir. Qalaaltı mineral suyu bir çox ölkələrin həkim-uroloqları tərəfindən rəsdic edilmiş, unikal tərkibli müalicəvi təsirə malik müalicəvi sudur [13].

İşğal altında olan Kəlbəcər rayonu müalicəvi təsirə malik balneoloji təsirli mineral sular ilə zəngindir. Aşağı İstisu, Yuxarı İstisu, Qotursu və s. kimi mineral bulaqlarla zəngindir. Mirəli Qaşqayın sözlərinə görə, İstisu mineral bulağı məşhur Karlovı Varı mineral suyu ilə oxşadır və hətta İstisu müalicəvi suyu bir çox

xüsusiyyətlərinə görə dünyada təkdir. E.Karstenski Kəlbəcərdə olmuş, mineral suları araşdırdıqdan sonra burada yerləşən İstisu suyunu yüksək müalicəvi təsirinə görə Azərbaycana, SSRİ-yə böyük şöhrət gətirəcəyini qeyd etmişdir. 12 bulaqdan ibarət mineral bulağın ətrafında sanatoriyalar fəaliyyət göstərirdi. Lakin artıq erməni tapdıqları altında olan ərazi ermənilər tərəfindən talan edilir .

Şuşa balneoloji-iqlim müalicə mərkəzi olaraq Azərbaycanda çox məşhurdur. Ərazi quru və təmiz havasına, ultrabənövşəyi şüaları müalicə edici xüsusiyyətlərinə bağlı olaraq İsveçrənin Davos sağlamlıq kurortundan daha üstündür. Digər tərəfdən Şuşada Turşsu və Şırlan karbon-hidrogenli mineral sular, bənzərsiz dağ mənzərələri rekreasiya potensialını artıran faktor olmuşdur. Ermənistanın işğal altında olması səbəbindən fəaliyyəti müvəqqəti olaraq dayanmışdır.

Azərbaycan Geologiya və Geofizika İnstitutunun Palçıq vulkanizmi şöbəsinin rəhbəri, professor Adil Əliyevin sözlərinə əsasən, ölkəmizin Xəzər akvatoriyasında 340-350 palçıq vulkanı aşkar edilmişdir. Palçıq vulkanlarının tərkibində üzvi birləşmələr, mineral duz və digər mikroelementlər olduğuna görə insan orqanizminə müalicəvi təsir göstərmək xassəsinə malikdir. Palçıq vulkanları XX əsrin 60-cı illərində öyrənilmiş və müalicəvi xassələri sübut olunmuşdur. Vulkan palçığının yer üzərində olan palçıqdan fərqi tərkibində mineral birləşmələrin, üzvi maddələr və s. olmasıdır. Vulkan palçığından ginekoloji, əsəb, dəri, boğaz, onurğa, oynaq, mədə-bağırsaq, şəkərli diabet və s. xəstəliklərin müalicəsində, eyni zamanda kosmetologiyada istifadə edilir. Ölkəmizdə elə bir vulkan palçığı mənbələri vardır ki, böyük müalicəvi xüsusiyyətləri vardır. Azərbaycanda əhəmiyyətli təsirə malik vulkan palçığı bir çox ərazidə mövcuddur. Bu mənbələrdən lazımı qaydada istifadə edilmir. Belə ki, müəyyən fiziki şəxslər tərəfindən bəzən istifadə edilsə də, müalicəsinə ehtiyac duyan insanların tələbatını təmin edə bilmir. İflic xəstəliyi olan uşaqlar üçün önəmli bir müalicə terapiyası olan bu vulkan palçığı istifadəyə cəlb edilərsə müalicə turizmin inkişafına dəstək vermiş olar. Odessa və Krim kurortlarında bu palçıqla insanlara müalicə xidməti göstərilir. Bəzi insanlar yay aylarında Ələt rayonunda yerləşən palçıqla vulkanlarından “Misir” metodu ilə istifadə edir. Qısaca olaraq,

həmin insanlar Bahar vulkanından və dəniz sularından istifadə edərək proseduru həyata keçirirlər. Lakin bir çox ərazidə palçıq kurortlarının yaradılması və təşkilinə böyük ehtiyac vardır. Xəzərsahili zonada palçıq vulkanı mənbələri yerləşən ərazilərdə sanatoriyalar yaradaraq istifadəyə vermək mümkündür. Bu işdə dövlət dəstəyinə böyük ehtiyac vardır [13, səh. 7].

Müalicəvi palçıq əsasən Böyük Qafqaz zonasında Masazır və Zığ ərazilərində yayılmışdır. Bu ərazilərdəki palçıqlar vulkanik deyil, lil mənşəlidir. Salyan rayonu ərazisindən 5km kənarda Babazənən vulkanik palçığı da müalicəvi təsirə malikdir.

Masazır və Zığ gölünün müalicəvi palçığı istifadədə əlavə gigiyenik, bakteroloji tədbirlər tələb etməyi üçün geniş istifadə edilir. Vulkan palçığı istifadəsi üçün isə su qatılıb qızdırması, horra halına salınması kimi əlavə tədbirlərə ehtiyac duyulur. Azərbaycanın Abşeron yarımadasından başqa Salyan, Qobustan və Ələt rayonlarında da vulkanik mənşəyli palçıq vardır. Bu müalicəvi palçığın istifadəsi, kurort zonasının yaradılması üçün dövlət dəstəyi lazımdır.

İqlim kurortlarına gəldikdə isə dağ-iqlim kurortları əsasən Böyük Qafqaz, Talış, K.Qafqaz zonalarında istifadə edilir. Lakin K.Qafqazın iqlim kurort üçün əlverişli zonaları isə erməni işğalı altında olduğuna görə istifadə etmək mümkün deyil. Şuşa dağ-iqlim kurort zonası uzun illər fəaliyyət göstərmişdir. Naxçıvanın iqlim kurort zonası mütləq hündürlüyü 1700 m-dən başlayan Batabat zonasıdır. Digər iqlim kurortları üçün əlverişli şərait günəş vannaları, qumlu çimərlikləri olan dəniz sahili zonalarıdır.

B.e.ə 5-ci əsrdə qədim yunan alimi Herodot mineral suların təyin edilməsi üçün göstəricilərin istifadə edilməsi üsulunu irəli sürdü. Hipokrat yazılarında çay suyunun yaxşılaşdırıcı xüsusiyyətlərindən bəhs edir. İlk dəfə suyun insan bədənindəki təsirini öyrənmiş və isti və soyuq suyun faydalı xüsusiyyətlərini açıqlamışdır. Mineral suların ilk təsnifatı Roma həkimi Archigen tərəfindən yazılmışdır.

2.2. Naftalan müalicə-sağlamlıq turizminin Azərbaycan turizminin inkişafında rolu

Son 20 il işərisində Azərbaycanda turizm sürətli inkişafa nail olsa da, turizm sektorunda və xüsusən də sağlamlıq turizm sektorunda bəzi problemlər mövcuddur. Mövcud problemlərin ortadan qaldırılması üçün yeni müəssisələrin qurulması, xidmət keyfiyyətinin artırılması istiqamətində turizm personalının təhsilinə sərmayə qoyulması lazımdır. Reklamı zəif olan Naftalan bölgəsinin ciddi şəkildə tanıtılması ilə mövcud sektorun inkişafına dəstək verilmiş olunacaqdır.

Naftalan nefti Strabonun verdiyi məlumatlara görə əvvəli dövrlərdə belə müalicə məqsədilə istifadə edilirdi. Buna görə həmin dövrlərdə Anadolu, Qafqaz bölgəsindən, Hindistan və İrandan müalicə üçün gələn insanlar geri qayıdarkən bu neftdən yanlarında apararlarmış. XIX əsrin ikinci yarısında Naftalan nefti qərb ölkələrinin diqqətini çəkdi və 1887-ci ildə bir Alman mühəndisin qazma neft quyusundan aldığı nümunədən Almaniyada məlhəm hazırlanmışdır. Əvvəlcə sənaye məqsədli neft çıxarmağı planlaşdıran Yeger bir sıra iqtisadi və texniki problemlərlə qarşılaşır. Naftalanın Bakı şəhərindən uzaq olmağı və Naftalan neftinin yanar olmamasıdır. Bu səbəblərə görə Yeger şəfalı neftin istehsalını yalnız dayaz quyulardan hasil etmişdir. Müalicəvi neftin dayaz yataqları (150-400m), Naftalan neftinin qonşu ölkələrdə şəfalı dərman olaraq tanınması, neftin sadəcə dəri xəstəliklərinin deyil, eyni zamanda digər xəstəlik növlərinin də müalicəsində təsirli olması Yegerin diqqətini çəkən səbəblərdəndir. Günümüzdə istifadə edilən Naftalan dərmanlarının kökləri Yegerin hazırladığı məlhəmdən çox xalqın təcrübəsinə dayanır. Bu gün müxtəlif xəstəliklərin həkim nəzarəti altında müalicəsi üçün Naftalana bir çox ölkələrdən turistlər gəlməkdədir [32, səh. 58-60].

Naftalan Neftinin müalicəvi xüsusiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər vardır. Rəvayətə görə buralardan keçən xəstə dəvə varmış və karvan dəvənin yeriyə bilməyəcəyini güman edib dəvəni neftli göllər olan yerdə buraxır. Müəyyən vaxtdan sonra karvan geri qayıdarkən dəvəni görür və bu dəvənin karvana

məxsus olduğunu anlayır. Onlar dəvənin necə sağaldığını öyrənmək üçün onu izləyir və dəvənin hər gün həmin neftə girdiyini sonra isə günün altında oturduğunu görürlər. Karvan adamları həmin neftdən yaralarına sürtür və birr neçə günə sağaldığını görür. Bundan sora onun müalicəvi olduğunu başa düşür və gedərkən özləri ilə qaba doldurub aparırlar. Həmin əraziyə isə “neftin olduğu ərazi”-“Naftalan” adını verirlər. Tarixi mənbələrdə, orta əsr səyyahlarının əsərlərində, Nizami Gəncəvinin əsərlərində Naftalan nefti haqqında müəyyən məlumatlar vardır.

Həbibə Soltanovanın qeyd etdiklərinə əsasən demək olar ki, qədim dövürlərdən insanlara məlum olan Nefti dəri xəstəliklərinin, damar, uroloji, dayaq-hərəkət, əsəb və digər xəstəliklərin müalicəsi üçün analoqu olmayan bir məlhəmdir. Bu haqda məşhur səyyah Marko Polo da məlumat vermişdir. Onun qeyd etdiklərinə əsasən söyləmək olar ki, bu müalicə məlhəmi qədimdən dəri xəstəliyinin müalicəsində istifadə edilir. Naftalan kurortunda yerləşən müalicə mərkəzləri müasir standartlar səviyyəsində təşkilini təmin edir. Buda turistlərin həm müalicə almasını, həm də istirahətinin yüksək səviyyədə təşkilini təmin edir. Naftalan kurortunun inkişafına dəstək üçün “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edildi. Kurortda quruculuq işləri aparıldı, xüsusi mehmanxanalar tikildi, gələcəkdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan işlərin planı hazırlandı [26, səh. 240, 241].

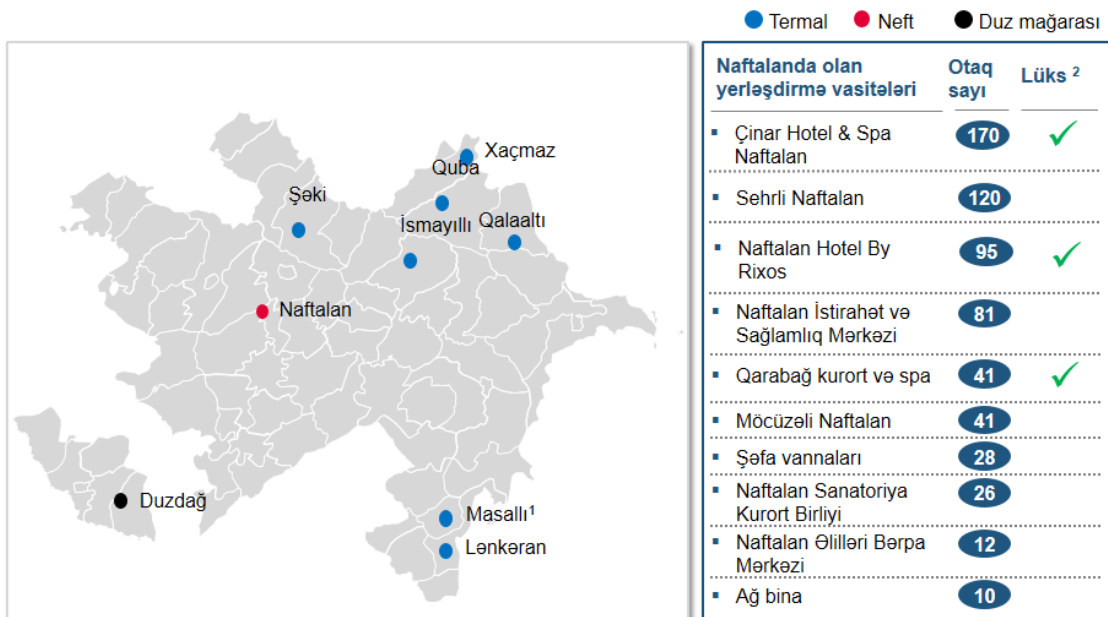
Naftalan nefti müalicəvi təsirini sübut edən orta əsr səyyahı Marko Polo bu yağa görə insanların uzaq ölkələrdən gəldiyini, yağın yalnız şəfaverici xüsusiyyətinin olduğunu, qida kimi istifadə edilmədiyini qeyd etmişdir. Onun yazılarına əsasən hətta bu yağ dəvələrə sürtülərsə qaşınması aradan qalxar.

Naftalan nefti XVIII əsrədək əl ilə qazılmış quyulardan çıxarılaq hasil olunurdu. 1890-cı ildə hasilatda yenilik baş verdi, hansı ki bu yenilik neftin dünya miqyasında əhəmiyyətini bir daha artırdı. Belə ki, neft artıq sənaye üsulu ilə hasil olunurdu. Bu önəmli yeniliyi alman mühəndisi E.İ.Yeger həyata keçirmişdir. Debiti yüksək olan və dörd mənbədən çıxarılan neftin əsasında kurortun ərazisində müalicə mərkəzləri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan sağlamlıq turizmində yüksək potensiala sahib olub, yeni sərmayələrin qoyulması turizmin inkişafı və müxtəlifliyi üçün önəm tələb edir. Naftalan bölgəsində turizmin inkişafı və gəlirlərinin artması üçün bir çox tədbirlər görülməlidir. Müasir turizm müəssisələrinin sayı artırılmalı, turizm müəssisələrindən xidmət keyfiyyəti artırılmalı, təcrübəli və təhsilli işçi heyətinin olması üçün tədbirlər görülməli, həmin əraziyə turlar təşkil edilməli, sağlamlıq turizmində uğur qazanmış ölkələrin təcrübələri Naftalana tətbiq edilməli, kurort zonasının reklamı gücləndirilməli, xarici ölkə turoperatorları ilə əlaqə yaradaraq turist sayının artımına şərait yaradılmalı və s. Bütün bu tədbirlər çərçivəsində meydana gələn inkişaf Azərbaycan iqtisadiyyatına böyük təsirini göstərəcək və bunun nəticəsində ölkədə sağlamlıq turizmi mühüm bir sektor olaraq qalacaqdır. Naftalan kurortunun xarici ölkələrdə tanınması ilə əlaqəli problemlər mövcuddur. Bu problem həm xarici ölkələrdən Naftalana gələn xarici turist sayının az olmasına, həm də beynəlxalq turizm şirkətlərinin Naftalanın sağlamlıq turizmi potensialına maraq göstərməmələrinə yol açır. Reklamla əlaqədar tədbirlər görülməsi, xüsusən Turizm və Mədəniyyət Nazirliyinin Naftalanın tanınmasına xüsusi önəm verməsi lazımdır. Təsirli bir reklam yaradılması nəticəsində Azərbaycanda çox növlü turizm potensialı və turizm fəaliyyətləri təsirli bir şəkildə istifadə edilərək ölkə iqtisadiyyatına təsir edəcək bə beləcə turizm önəmli bir sektor halına gələcəkdir. Bunun təsiri ilə neft və qaz ixracına dayanmış olan Azərbaycan iqtisadiyyatının çeşitlendirilməsini də təmin edəcəkdir. Eyni zamanda uğur qazanmanın digər bir yolu dünya təcrübəsindən xüsusən də ABŞ, Türkiyə kimi ölkələrin təcrübələrinin öyrənilməsi həm doğru tətbiqlərin, həm də xidmət keyfiyyətini artıracaq [40, səh. 53-56].

Çinar sanatoriyası SSRİ-dövründən müalicə-xidməti göstərir. 2015-ci ildə yaradılmış Kəpəz sanatoriyası isə artıq 3 ildir fəaliyyət göstərir. Gözəl çənzərəli ərazidə yerləşən sanatoriyada yüksək səviyyədə müalicə-müayinə tədbirləri həyata keçirilir. Eyni zamanda turistlərin istirahətini təmin etmək üçün Azərbaycanın Şəki, Mingəçevir, Göy-göl bölgələrinə turlar da təşkil olunur.

Şəkil 2.1 Azərbaycanın əsas sağlamlıq məkanları

1.Kükürdlü su

2.Bura Spa, masaj, üzgüçülük hovuzu daxildir.

Mənbə: Turizm sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsi [1, səh. 60]

Hazırda Naftalanda müasir standartlar səviyyəsində 10 müalicə-sağlamlıq mərkəzi yaradılmışdır və bu mərkəzlərin turistlərin istəklərinə uyğun tam hazırlanması davam etdirilir. Bunlar “Çinar”, “Qaşaltı”, “Naftalan”, “Qarabağ”, “Gözəl Naftalan”, “Şehrli Naftalan”, “Möcüzəli Naftalan” sanatoriyalarıdır. Sanatoriyalar müasir texnika və avadanlıqlarla təhciz edilmiş, komfortlu otaqlar, idman kompleksi, poliklinika, hovuz, türk saunası, fizioterapiya şöbəsi, 3D kinoteatr, bilyard və bowling zal və sigər istirahət, müalicə və əyləncə xidmətləri ilə təhciz olunub. Burada əsas olara qonaqların müalicə alması və asudə vaxtlarını xoş keçirməsidir. Müalicə mərkəzlərində Naftalan nefti ilə peşəkar mütəxəssislərin nəzarəti altında müxtəlif müalicə prosedurları həyata keçirilir [8].

Naftalan neftinin şəfaverici xüsusiyyətindən qədim tayfalar, alan, xəzər tayfaları, roma əsgərləri və s. qəbilələr istifadə etmişlər. Həm də bu nefti ixrac məhsulu olaraq karvan yolu ilə Cənubi, Cənub-Qərbi, Mərkəzi Asiya ölkələrinə və başqa ölkələrə də göndərirlər. XIX əsrdə Bakıda neft sənayesinin inkişafı ilə bura Avropadan gələnlərin

sayı artdı. Alman sənayeçiləri, mühəndislərin eyni zamanda Naftalan nefti də diqqətini çəkmişdir. Alman mühəndisi Yager Naftalan neftindən hazırladığı mazi öz ölkəsindən əlavə digər Avropa ölkələrinə də ixrac etmişdir. Hətta Yapon və Ruslar arasında baş verən müharibə zamanı yapon əsgərlərinin bu mazdan istifadə etdiyi qeyd edilir.

Bu sərvətin yalnız ölkəmizdə mövcud olması və bu cür müalicəvi təsirə malik olması bizim üçün müsbət xüsusiyyətdir. Bu ölkəmizin sağlamlıq turizm sahəsində tanınmasına çox böyük təsir edir. Neft yalnız şəfaverici xüsusiyyətinə görə deyil həm də fiziki-kimyəvi xassəsinə görə də digər neftlərdən fərqlənir. Lakin yalnız həkim nəzarəti altında Naftalan neftindən istifadə edilməlidir. Çünki bəzi xəstəliklər üçün bu neftin təsiri əks göstərici ola bilər və xəstəyə ziyan verir. Naftalan şəhərində turistləri maraqlandıran və yalnız Naftalanda yerləşən maraqlı bir muzey vardır. Muzey qəribəliyi ondan ibarətdir ki, burda eksponatlar müxtəlif növ və ölçüyə malik qoltuqağaqlarıdır. Bu qoltuqağaqları burda müalicə alan xəstələndir və onlar artıq müalicədən sora sağlamlıqlarına qovuşduqlarına görə qoltuqağaqlarını qoyub gedirlər [3, səh. 15].

Dünyaca bənzəri olmayan Naftalan nefti Azərbaycanın ikinci böyük şəhəri olan Gəncədən 50 km məsafədə yerləşir. 1929-cu ildən başlayaraq mütəxəssislər Naftalan yatağı ərazisində fəaliyyətə başladılar. Bundan sonra bura SSRİ-nin hər bölgəsində müəyyən xəstəliklərin müalicəsi üçün insanlar gəlməyə başlayırdı. Sovet dövründə Naftalan birliyin ən gözəl istirahət və müalicə yeri idi. Tərkibində yüngül fraksiyanın və qatı parafin karbohidrogenlərin olmaması yağın önəmli xüsusiyyətlərindəndir. İçərisində yetərli ölçüdə qətran alması və su ilə qarışması Naftalan neftinin digər neftdən fərqli edən xüsusiyyətdir. Xüsusən də damar, sinir, ginekoloji və dəri xəstəliklərinin müalicəsində önəmli təsirini göstərir.

Ölkə başçısının 2016-cı il 16 mart tarixli Sərəncamına əsasən turizm sənayesinin inkişafı istiqamətində tədbirlər planı hazırlanmışdır. Regional turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi üçün görülməli tədbirlərdən biri Naftalan nefti əsasında sağlamlıq və kosmetika məhsulları hazırlanmasıdır. Bunun üçün Naftalan neft-tədqiqat qrupu

yaradılmalıdır. Bu məhsulların brendləşməsi işində rolu olan şirkətlərin fəaliyyəti dövlət tərəfindən dəstəklənəcəkdir. Eyni zamanda bu iş özəl sektorların da cəlbə üçün müəyyən təşviqədar işlər həyata keçiriləcəkdir. Naftalan nefti əsasında hazırlanmış məhsulların sertifikatlaşdırılması lazımı qaydada təşkil ediləcəkdir. Yaradılmış məhsulların beynəlxalq miqyasda tanınması üçün beynəlxalq institutlardan məhsulun müalicəvi xüsusiyyətini təsdiq edən sertifikat alınması planlaşdırılmışdır. Hazırlanmış məhsulların həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində istifadəsini təmin etmək üçün müəyyən işlər görülməcəkdir. Kosmetika məhsullarının nümunələri yerli əhali və turistlərə təqdim ediləcək, məhsullarımızın üzərində ölkənin turizm zonalarına dair kiçik təsvirlər qoyulacaqdır. Naftalan kurortlarına turlar təşkil edilməsi işində əməli addımlar atılacaqdır. Turistlərin nəqliyyat xidmətini təşkil etmək üçün bu əraziyə Bakıdan qatar, avtomobil yollarının təmin edilməsi yüksək səviyyədə təşkil ediləcəkdir. Biletlərin təklifi, turistlərin cəlbə üçün turizm agentlikləri, informasiya mərkəzləri və yardımçı kanallar ilə əməkdaşlıq qurulacaqdır. 2020-ci ildə ÜDM-in 5 milyon manat artacağı və 150 yeni iş yerlərinin açılacağı planlaşdırılır [1, səh. 60, 61].

Sovet dövründən başlayaraq Azərbaycanlı elm adamları kimyəvi proseslərin necə işlədiyini öyrənmək üçün Naftalan neftinin komponentlərini araşdırmağa başladılar. Bakıda və Naftalanda şöbələrə Sovet dönəmində Naftalan araşdırması üçün elmi araşdırma laboratoriyaları yaradıldı. Buradakı mütəxəssislər Naftalan karbohidrogenləri üzərində çalışaraq onları bu qədər təsirli edən şeyləri öyrənmişlər. Naftalan kimi müalicə dünyanın tibbi ehtiyacları üçün son dərəcə dəyərlidir. Məsələn xroniki atrit bütün dünyada yayılan xəstəlikdir. Bu xəstəliyi olan insanlar davamlı dərmanla müalicə almalıdır. Yenə də Azərbaycanda 10 günlük Naftalan müalicəsi rejimi keçən atrit xəstələri çox vaxt ağrıların bir il boyunca azaldığını, əlavə dərman almaları lazım olmadığını görmüşlər.

Özbəkistanın “kultura.uz” portalı şəfalı Naftalan nefti haqqında məqalə yazmışlar. Məqalədə Azərbaycanın “ağ qızılı” adlandırılan Naftalan neftinin dünyada misli bərabəri olmadığı, turistlərin diqqətinə layiq olan unikal müalicə sərvəti olduğu

qeyd edilmişdir. Naftalan nefti 38 dərəcə temperaturda kabindəki vannalara doldurulur. Xəstələr həkim nəzarəti altında 8-10 dəqiqə vannanın içərisində uzanır. Bu müddət ərzində faydalı maddələr pasiyent bədəninə çəkilir. Müalicə müddəti isə 14-21 gün təşkil edir. Bundan əlavə neftin tərkibi, bənzərsizliyi, qoxusu və bir çox xəstəliklərin müalicəsi olduğu qeyd edilmişdir .

Naftalan neftinin inkişafı və eyni zamanda Azərbaycanda sağlamlıq turizminin inkişafı ilə bağlı Naftalan şəhərində bu il mart ayının 15-də iclas təşkil edilmişdir. İclasda Naftalan Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısının qeyd etdiyinə əsasən demək olar ki, Naftalana gələn turistlərin sayı hər il artmaqda davam edir. 2017-ci ildə turizm zonasına 36 min turist gəlmişdir. Bu turistlərin 7309-u xarici ölkə vətəndaşı olub. 2017-ci il boyunca bölgəyə gələn turistlərin sayı 2016-cı ilə nisbətən 2266 turist çox olmuşdur. Əlavə olaraq Naftalan paytaxt Bakıdan sonra bölgəni ziyarət edən turistlərin ən yüksək göstəricisidir. Hər il Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Türkiyə və s. bu mərkəzlərdə müalicə alır və istirahət edirlər. Hazırda Naftalan 10 sanatoriya fəaliyyətdədir ki, bunun da 3-ü 5ulduzludur. İclasda iştirak edən mədəniyyət və turizm naziri Əbülfəs Qarayev Naftalanda neft-tədqiqat qrupunun yaradıldığını və bölgədə infrastrukturun yeniləndiyini vurğulayıb. Naftalan neftinin beynəlxalq sertifikatlaşdırılması üzrə proseslərin tez bir zamanda baş verməsi üçün müəyyən tədbirlərgörülür. Qeyd etmək lazımdır ki, 2017-ci ildə ilk dəfə Naftalana dünyanın dörd bir yanından turist gəldi. Asiya-Pasifik Asiya, Yaponiya, Cənubi Koreya, Çin, Hindistan, Kamborca, Yeni Zelandiya, Filippin, ABŞ, Kanada, Meksika, Brazilya, Afrika ölkələri və hətta Avstraliyadan gələn turistlər müalicə almışlar [2].

Azərbaycan mənşəyli nadir bir yağ olan Naftalan, sadəcə tibbi məqsədli istifadə edilən, xüsusi qoxuya sahib, qalın, qara-qəhvə rəngi bir mayedir. Antik dövrlərdən bilinən və öndə gələn Yunanıstan tarixçiləri Herodotun və Plutarxın əsərlərində yer alan Naftalan yağı sakitləşdirici, sərincəşdirici və antiseptik bir təsirə malikdir. Bir çox xəstəlikləri müalicə edir, sinirləri yatışdırır və dərinə gözəlləşdirir. Bir istirahət yeri olaraq Naftalan 1926-cı ildən bilinməkdədir və bu gün təbii faktorlar, tətillik həkimliyi, Avropa konfortu, Azərbaycan qonaqpərvərliyi və münasib qiymətlər ilə turist cəlb

edən müasir bir rekreasiya və müalicə mərkəzidir. Bir çox xəstəliyin çarəsi və “Fire Land”-ın bənzərsiz bir mənbəyi olan “qara qızıl”, Azərbaycanı XIX əsrdə tanıdan neft istehsalından çox əvvəl məşhur etmişdir. 2014-2018-ci illərdə inkişaf əlaqədar Dövlət Proqramına uyğun olaraq kurortlardakı təşkilatı işlər 1926-cı ildən mövcud olan sanatoriyaları daha da müasir və çəkici hala gətirmişdir. Naftalan sanatoriyaları sadəcə yayda deyil, qışda da turistləri cəlb edir. 2015-ci ildə 16 000-dən çox yerli və xarici turist Naftalanı ziyarət etmişdir. Bu, öncəki 5 ilə görə altı qat daha çoxdur. Bunun 3minini xarici turistlər təşkil edir.

Naftalan kurortu haqqında “Moskovskiy komsomolets” qəzetində Azərbaycanın unikal Naftalan kurortu haqqında məqalədə vurğulanmışdır ki, Naftalanın məlhəmi çoxlarının yadında hələ uşaqlıq dövründən “möcüzəli” bir vasitə kimi qalıb, onu uşaqlara diatezdən xilas olmaq üçün, yaşlı insanlara isə dərinin sağlamlığı, gözəlliyi üçün məsləhət görürdülər. Eyni zamanda qeyd olunur ki, “Cənubi Qafqazın Baden-Badeni” ləqəbi almış Naftalan kurortu müalicəvi əhəmiyyətinə görə Avropanın məşhur kurortları və İsrailin Ölü dəniz kurortu ilə layiqincə rəqabət aparır.

2.3. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafında xarici ölkələrin rolu

Turizm insanların müəyyən məqsədlərlə etdikləri səyahətdir. Günümüzdə turizm prosesini həyata keçirən insanlar getdikləri ölkədə yerləşmə, qidalanma, əyləncə kimi tələblərdən əlavə sağlamlıq probleminin həllində keyfiyyətli sağlamlıq xidmətini tələb edən vəziyyətə gəlmişdir. Səyahət etmək sürəti ilə yaşadığı yerdən kənarında, başqa ölkədə müalicə alan insanların hərəkəti sağlamlıq turizm anlayışını ortaya çıxarmışdır. Hazırda sağlamlıq turizmi baxımından əsas ölkələrə Hindistan, Tailand, Sinqapur, ABŞ, Malaziya, Almaniya, Meksika, Güney Afrika, Brazilya və Kosta Rika aiddir.

Sağlamlıq turizminin keçmişi əslində illər öncəsinə söykənir. Qədim Yunan İmperatorluğunda xəstələr Aralıq dənizi ölkələrinə termaal su almaq üçün gedirdi. XVIII əsrdən sora isə varlı Avropalılar SPA müalicəsi üçün Nil vadisinə gedirdisə,

XXI əsrdən isə daha az xərcli və gözləmə müddətinin qısa olduğu yerlərə müalicə məqsədli gedirlər. Bu sahədə ən çox üstünlük verilən ölkələr Hindistan, Kuba, Kostarika, Tailan, Sinqapur, Kolumbiya və Flippindir. İnkişaf etmiş ölkələrdə yaşayan insanlar turizmin, internetin, mətbuatın və s. təsiri ilə digər ölkələrdəki alternativ tibb imkanları, keyfiyyətli və maliyyə xərcləri mövzusunda daha çox məlumat əldə edirlər. Məlumatlı xəstələr sığorta şirkətlərini sağlamlıq turizmi istiqamətində yeni fəaliyyətlərə cəlb etməkdədir. Bunun nəticəsində hər gün sağlamlıq turizm bazarı genişlənir və sərmayəçilər tərəfindən maraq göstərilir. Maliyyə xərcləri, gözləmə siyahısı, beynəlxalq səhahətin daha asandlaşması, sağlamlıq xidməti verməsi bu turizmin dünyanın çox geniş bir bölgəsinə yayılmasını təmin etmişdir. Bu gün insanlar cərrahi problemlərin müalicəsi zamanı Cənubi Avropa, Cənubi Asiya və Cənubi Amerika ölkələrinə üz tutur. Maliyyə xərclərinin az olması buna şərait yaradır. Ona görə də bu ölkələrin cərrahi xərcləri bəzi şimal ölkələrinin dövlət və ya özəl sığorta şirkətləri tərəfindən qarşılır. Digər səbəb isə bu ölkələrin ixtisaslı kadr, müasir tibbi xidmət və texnologiyaya malik olmasıdır [38, səh. 92].

Ölkələr arasında qoyulmuş viza tətbiqləri sağlamlıq turizminin qarşısında duran maneələrdən biridir. Hindistan bu tətbiqlərdə yeni bir istiqamət açmışdır. Viza sisteminin içində yeni bir başlıq açaraq “M-Viza” olaraq adlandırdığı sağlamlıq xidməti almaq üçün ölkəyə gələnlərə xas olan yeni bir viza növü inkişaf etdirmişdir. Bu kimi tətbiq bizim ölkəmizdə Naftalana xas olaraq tətbiq edilə bilər. Sağlamlıq turizminin qarşısında əngəl olan digər bir əngəl isə insanların getdikləri ölkənin insanları, mədəniyyətləri, mətbəxi kimi dəyişikliklərdən narahat olmasıdır. Eyni zamanda mikrobioloji flora fərqlilikləri olması infeksiya riskini xəstələrə çatdırmaqdadır. Bu problemin həllində Tailand ölkəsi yeni bir yol fikirəşmişdir. Tailand Bumrungard Xəstəxanası kurort daxilində Starbuck Cafe və Mc Donalds Restoran xidmətlərinin verilməsini təşkil etmişdir. Bundan əlavə sağlamlıq problemləri yaşandığı vaxtlarda daha çox diqqətə cəsarət bir ehtiyac olaraq ortaya çıxan dini dəstək baxımından da bir hazırlıq görülməsi xəstə və xəstə yaxınları tərəfindən müşahidə edilir [36, səh. 66].

Bəzi inkişaf etməkdə olan ölkələr tibbi, sağlamlıq turizmi, alternativ tibb və müalicə sahələrində ixtisaslaşmışlar. Məsələn Hindistan və Tailan tibb məktəblərində digər inkişaf etməkdə olan ölkələrdən gələn tələbələr üçün kontenjan ayrılmışdır. Hindistan Ayurveda kimi ənənəvi tibb sahəsindəki təcübədən faydalanaraq müasir tibb ilə alternativ tibbi birləşdirən sağlamlıq mərkəzi açmışdır. Bu cür turistlər daha çox Danimarka, Norveç və İsveç kimi ölkələrdən gələnlərdir. Medikal müalicə üçün isə tələb İngiltərə və Hollandiyadan gəlir. Cənub-Qərbi Asiyadan gələn tələb termal turizm və SPA turizmi sahəsində görülməkdədir [37, səh. 60].

Alimlərin apardığı tədqiqatlara görə Qalaaltı mineral suyunun tərkibi Naftusiya ilə eynidir. Ukrayna Milli Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutunun məlumatına əsasən demək mümkündür ki, Naftusiyanın analoqu yoxdur. Bəzi məlumatlara əsasən isə Rusiyada yerləşən “Voljanka” mineral suyu “Naftusiya”nın yeganə analoqu hesab edilir. Zəngin merallarla zəngin olan bu sahədə üzvi maddələrin miqdarı 1 litrdə 35 qrama qədərdir. Müqayisəyə əsasən Baden-Baden mineral sularında üzvi maddələrin orta sıxlığı 0,6 q/l, Wiesbaden-1,2 q/l, Ciechocinek-5,7 q/l təşkil edir. Naftusiya mineral suyunun yatağı Truskavets şəhərinə yaxın Schidnica təsərrüfatının ərazisində yerləşir. Naftusiya mineral suyunu ilk dəfə istifadə edənlər xüsusi bir dad və qoxu hiss edə bilər. Bu mineral su orqan və toxumalarda iltihab prosesini aradan qaldırır, maddələr mübadiləsini, mədə-bağırsaq fəaliyyətini, sinir fəaliyyətini tənzimləyir, böyrək, qaraciyər, bağırsaqlarda iltihabın qarşısını alır.

Alimlərimizin apardığı tədqiqatlar əsasında müəyyən edilmişdir ki, Naftusiya suyunun Azərbaycanda analoqu vardır. Qalaaltı mədən suyu kimyəvi xassələrinə görə Naftusiya mineral suyu ilə eynidir. Qalaaltı suyu öd kissəsində, böyrəklərdə əmələ gələn daşların əridilməsi və digər müalicəvi xassələrinə görə Naftusiya mineral suyunu əvəz edir.

Önemli müalicəvi mineral sulara malik Pyatiqorsk kurort şəhəridir. XIX əsrin birinci yarısından etibarən Pyatiqorsk Qafqaz Mineral Sularının kurortları arasında önemli yer tutur. Kurort ərazisində bir spa kliniği, texniki avadanlıqlarla təhciz edilmiş balneoterapevtik binalar, qaleriya və s. yerləşir. Yessentuki Qafqaz mineral

sularının dörd kurort şəhərindən biridir. Əsas müalicəvi məhsulu müalicəvi palçıq və 20-dən çox mineral mənbələrdir. Kurortda müxtəlif xəstəliklərin mədə-bağırsaq, qaraciyər, metabolizm xəstəliklərinin müalicəsi həyata keçirilir. Yessentuki, Çex Respublikasının məşhur Karlovı Varı şəhərindəki mineral sular ilə ilin istənilən dövründə müalicə almaq mümkündür. Əfsanəyə görə bu ərazilərin boş bir çöl olduğu zamanlarda bir övladın olan ailə burda dayanır. Uşaq çox zəif idi. Növbəti səhər ana oğlunun yoxa çıxdığını görüb axtarmağa başlayır. Oğlunu bir suyun qırağında üzünü yuduğunu və sərin su içdiyini görür. Bir müddət sora uşaq güclənir, qalın saçları uzanmağa başlayır. O vaxtdan sonra insanlar bu kiçik çayı “canlı saç”- Yessentuki çağırmağa başlayır. Kurortun inkişafı Kislovodsk, Pyatigorsk və Zelenovodskdan sora başlamışdır. Dünyaca məşhur duz və qələvi bulaqların “Yessentuki 4”, “Yessentuki 17” sanatoriyalarında sağlamlıq və gənclik yolunda əldə edilməsi mümkündür. Bütün sanatoriyalar müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi üçün lazımı şərait və texniki avadanlıqlarla təhciz olunmuşdur. Kislovodsk Qafqazın iqlim və baleoloji kurortudur. Təmiz havası, əlverişli iqlimi, günəşli günlər, dolomitli və sulfatlı mədən suları insanların istirahəti üçün gözəl fürsətdir. Kislovodsk kurortunun məşhurluğunu artıran önəmli mənbə şəfalı xüsusiyyətləri olan Narzan sularıdır. Zeleznovodsk kurortu isə müalicəvi palçığı, mikro iqlimi, dəmirli mədən suları ilə şöhrət qazanmışdır. Sanatoriyalar xəstələrin müalicəsi üçün lazımı avadanlıq və otaqlarla təhciz edilmişdir.

Dünyada müalicəvi palçıqla zəngin bölgələrdən Krımı göstərmək mümkündür. Krim palçığı müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi üçün qədimdən tanınan bir vasitə olmuşdur. Qədim zamanlarda Misirli həkimlər müalicəvi palçıqdan cavanlaşmaq üçün, dərinin təravətini bərpa etmək, sümükləri gücləndirmək və digər xəstəliklər üçün istifadə edirdilər. Krımın müalicəvi palçığı dünya müalicəvi palçığı arasında önəmli yer tutur. Belə ki, Saki gölün müalicəvi palçığında olan mineral maddələrin tərkibi dünya şöhrətli Ölü dənizdən bir neçə dəşə yüksəkdir. Yarımadanın lilli palçığı milyon illər ərzində formalaşmış, lakin müasir dünyada çox tez tükənmək təklükəsinə məruz qalır. Palçıq müalicəsi hər hansı SPA-da istifadə edilə bilər. Onların

əksəriyyəti Yevpatoriya, Saki ərazisində yerləşir. Palçıq müalicəsi həkim nəzarəti altında həyata keçirilir. Bir çox məşhur göllərdə əsl palçıq tapmaq üçün sahilədən yüzrlə metr uzaqlaşmaq məcburiyyətində qalacaqsınız. Xoşbəxtlikdən gölün dərinliyi azdır. Prosedurlar sahilə deyil, suda aparılmalıdır. Yarımada 34 müalicəvi palçığa malik göl var və onların əksəriyyəti Yevpatoriya, Tarkanqt Kerç yarımadasında və Soçi Şimal bölgəsində yerləşir. Krımın şərq sahillərində şəfalı vulkanik gil tapmaq mümkündür.

Palçıq tərkibində çox miqdarda faydalı qazıntı və digər aktiv komponentlər olduğu zaman bir sıra problemlərin həlli üçün mükəmməl qarışıq yaradır. Tərkibində yüksək sulfid olan palçığın ağırları aradan aldırmaqda çox təsirli olduğu düşünülür. Ukraynanın Odessa şəhərinin şimal-şərq hissəsində Kulyanik limanın sağ sahilində Kulyanik sağlamlıq mərkəzi yerləşir. Mərkəzdə şəfalı palçıq ilə müalicə edilir. Sınir sistemi, revmatizm, onurğa, osteoxondroz və digər xəstəliklərinin müalicəsində uğurla istifadə edilir. “Odessa” sağlamlıq mərkəzində müalicə zamanı “duz mağarası” ozon terapiyası, speleoterapiya kimi təbii faktorlara əsaslanan terapiyadan istifadə edilir. Relikt ağacları ilə əhatə olunmuş kurortda turistlərin asudə vaxtının təşkili üçün əlacə imkanlar yaradılmışdır.

Çexiyada yerləşən Karlovı Varı müalicəvi suları dünya şöhrəti qazanmışdır. Kurortun adı suyun müalicəvi xüsusiyyətlərini aşkar edən IV Karl ilə bağlı olmuşdur. Burda döyüşçüləri ilə ov edən Karl burda isti bulaqlara rast gəlir. Yaralarını bu su ilə yuduqdan sonra sağaldığını görən Karl əmr vermiş və suyun müalicəvi təsiri öyrənilmişdir. Nəhayət Karl burda qəsəbə yaradır və qəsəbə böyüyərək Karlovlar şəərəfinə “Qaynar sular” adlandırılır. İndi bura müalicə almaq istəyənlər üçün nümunəvi kurort şəhərciyidir [5].

Çexiya Respublikasını dünyanın sağlamlıq kurortu da adlandırmaq olar. XII əsrdə dağlıq ərazilərdə yerləşən mineral sular, termal bulaqlar tanınmağa başlamışdır. XIX əsrdə kurortların şöhrət qzandığı bir vaxtdır. Yeni istirahət müəssisələri, otellər tikilmiş və turizm ölkənin əsas gəlir mənbəyinə çevrilmişdir. Effektiv mineral sularla müalicə prosedurları həyata keçirildi. Hazırda Çexiyada 40-dan artıq balneoloji

kurort mövcuddur. Ən məşhur kurortu Karlovı Varı ölkənin ərbində dəniz səviyyəsindən 380-644 m yüksəklikdə yerləşir. Burdakı spa müalicəsi XV əsrdə başlamışdır. XVIII əsrin 50-ci illərindən etibarən 266 ildən çoxdur ki, kurortda “pramidal müalicə” üsulu adlanan üsuldən istifadə edilir. Belə ki xəstələr günə 50-70 stəkan su içir. Hər il 70-dən artıq ölkədən 50 000 turist tərəfindən ziyarət edilir [45, səh. 15].

Macarıstan termal sularla zəngindir, onun istilik ehtiyatı dünya miqyasında əhəmiyyətlidir. Hal-hazırda Macarıstanda $+30^{\circ}\text{C}$ isti sulu, dərmanlı quyular vardır. Təbii sular demək olar ki, bütün bölgələrdə tapıla bilər. Avropada yaxşı tanınan Heviz gölü $33-35^{\circ}\text{C}$, soyuq qış aylarında 26°C -yə qədər istiliyə malikdir. Gölün dibini əhatə edən palçıq termal suyla qarışaraq ideal bir maddə yaradır. Paytaxtda 12 hamam və 13 spa mərkəzi var. Burda Heviz palçığından hazırlanmış kosmetik palçıq da mövcuddur. Palçığa əsaslanan məhsullar arasında sabunlar, palçıq vannaları, maskalar, kremlər, üz təmizləyicilər, masaj kremləri, bədən lasyonları da var.

Montekatini Terme termal suyu məşhurdur və İtaliyanın ən məşhur spa Şəhərlərindən biri hesab edilir. Montekatini Terme termal suyunun xüsusiyyətləri qədimdən məlumdur. İtaliyada yerləşən müalicəvi su qaraciyər çatışmazlığını, böyrək xəstəlikləri, bağırsaq problemləri, yuxarı və aşağı tənəffüs yollarının xroniki iltihabını aradan qaldırır. Montekatini termal suların maksimum faydaları üçün müalicə ildə 2 dəfə aparılmalıdır və hər müalicə müddəti 5-12 gün davam etdirilir. Leopoldina suyunun temperaturu 47°C səviyyəsində saxlanılır və hamlarda isti palçıq terapiyası tətbiq edilir. Bu müalicə xroniki revmatizm hallarında aparılır. Qaraciyər çatışmazlığının müalicəsi üçün müalicəvi içməli su terapiyası və qaraciyər palçıq terapiyası təşkil edilir. Palçıq terapiyası içməli suyun terapevtik təsirini tamamlamaq üçün istifadə edilir.

İtaliyanın məşhur kurortlarından birində Cənubi Tiroludur. Burda təsdiq edilmiş 32 mineral su ehtiyatı vardır. Qədim dövürdən bu sulardan müalicə üçün istifadə edilir. Digər mineral sular ilə zəngin bölgə Meranodur. Radonlu su sinir sistemi, oynaq xəstəliklərinə, sümüklərə, tənəffüs yollarına müalicəvi təsir edir.

Dünyada hər il on minlərlə insan 12 mənbəyə malik termal suların müalicə almaq üçün gəlir. Bu termal sular Karlovy Varıda yerləşir. İnsan bədənində hərtərəfli təsiri ən son tibbi üsullarla tibbi prosedür əsasında peşəkar mütəxəssislər tərəfindən aparılır. Müalicə müxtəlif növ masajlar, sargı və digər müalicələr ilə yanaşı içməli su ilə də aparılır. Müxtəlif qaynaqlardan istifadə edilən su insanlara müalicəvi təsir edir. Karlovy Varı isti bulaqlarının temperaturu 30-72°C arasındadır.

Bəzən insan sağlamlığı üçün təbii elementlər birləşərək mükəmməl bir mühit yaradır. Günəş, dəniz və qumun ideal birləşməsi immunitet sistemini gücləndirmək üçün əvəzsiz vasitədir. Bütün bunlar Misirdə Safaqa şəhərində bir araya gəldi. Safaqaqın duzlu sularında duzun miqdarı böyükdür. Burada olan mərcanların sayı digər dənizlərdən 35% çoxdur. Bu cür suda çimmək qan dövranı, revmatizm, əzələ gərginliyi, stress və yorğunluq kimi problemləri aradan qaldırır. Safaqaqda istifadə olunan müalicə növü klimatoterapiya adlanır. Yerli qara qumun tərkibində uranium, dəniz altında vulkan kraterində yaranan torium və kalium elementləri vardır ki, buda artrit, dəri iltihabı və digər ödemlər üçün müalicəvi təsire malikdir. Yunanıstanın Aralıq dənizi sahilləri suların tərkibində kükürd dioksid, dəmir, manqanın olması ilə müalicəvi xassələrini göstərir. Sahil boyu yaradılmış sanatoriyalar müalicə prosedurlarını həyata keçirir.

Türkiyədə çıxan şəfalı palçıqların olduğu ərazilərdən biri də Tuzla və Afyon-Sandıklı əraziləridir. Burada əslində şəfalı olan torpaqdır. Su istifadə prosesində əlavə edilir və torpağı palçıq halına gətirib tətbiq edilməyə hazırlanır. Buna misal olaraq hamam ənənələrində istifadə edilən gil, əhəngdaşı və vulkanik tuf daşdır. Tufa misal olaraq Afyon-Sandıklı, gil və minerallı su qarışığına misal olaraq isə Tuzal göstərilə bilər. Üzvi maddələrlə zəngin Afyon-Sandıklı palçığı yüksək radioaktivliyə malikdir. Bu da əzələ ağrıları, revmatizm, fəri xəstəlikləri üçün önəmli təsire malikdir. Qan dövranını normallaşdırma kimi təsirləri vardır. Palçıqın digər növlərindən biri minerallı su palçığı adı verilən Balıkesir-Susurluk-Kepekler oalçığıdır. Digər növ dib palçığıdır. Bu palçıq axar su deltaları, göl dibləri, daxili dəniz diblərində, çayların dənizə töküldüyü yerdə yaranan palçıqdır. Buna misal olaraq Dalyan ərazisi

göstərilir. Lakin bu palçıqın istifadəsi üçün lazımı tədbirlər görülməmişdir. Yalnız turistik turlar zamanı insanlar gəlib palçıqdan istifadə edilir.

Palçıq müalicəsinin fəal şəkildə tətbiq edildiyi ən məşhur kurort Ölü dənizdir. Orda demək olar ki hər yerdə, faydalı palçıqda istifadə etçək mümkündür. Mineral palçıqın tərkibi kükürd, sinki, azot, karbohidrogenlər və digər kimyəvi elementlərdən ibarətdir. Azərbaycan, Gürcüstan, Türkmənistan, Cənubi Saxalin, Taman yarımadasında yodlu, bromlu, sinkli palçıqlar, Kamçatkada, Kuril, İtaliyada isə hidrotermal palçıq mənbələri mövcuddur.

Almaniya səhiyyə xidmətinin keyfiyyətinə görə beynəlxalq nüfuza sahibdir. Alman xəstəxanalarında qayğı sistemi çox yüksəkdir. Müasir texnologiya, 3D ultrasəs və MRI kimi yüksək texnologiya ilə təhciz edilmiş klinikada xəstələrə son müalicəni təmin etmək üçün müasir avadanlıqlar yerləşdirilmişdir. Xərçəng müalicəsi üçün cərrahi robotlar, ürək katetrları və hədəflənmiş radiasiya müalicəsi Alman klinikasında tapılan texnologiyanın yalnız bir hissəsidir. Bundan əlavə Almaniya xəstə təhlükəsizliyi qorunması üçün ciddi qanunlar vardır. Almaniya tibbi müalicə xərcləri bir çox sənayeləşmiş ölkədən olduqca azdır, xüsusən ABŞ-dan.

III FƏSİL: AZƏRBAYCANDA MÜALİCƏ-SAĞLAMLIQ TURİZMİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. Azərbaycanın müalicə-sağlamlıq turizminin beynəlxalq turizmdə istifadə imkanları

2017-ci ildə 900 000 Amerikalı tibbi müalicə almaq üçün ABŞ-a gedib və bu rəqəm son on ildə davamlı olaraq artım göstərir. Amerikaya sağlamlıq turizmi üçün gələnlər qədər ölkədən çıxanlar da vardır. Lakin müalicə xidmətlərinin çox baha olması səbəbindən ölkədən çıxan valyuta ölkəyə daxil olan valyutadan azdır. İxtisaslaşmış mütəxəssislər, yüksək keyfiyyət, son texnologiyaya malik Amerika illik gəlirini SPA müalicəsi sayəsində yüksəltdiyini rapor etmişdir. Tədqiqatçıların qeyd etdiklərinə görə 2013-cü ildə 75 000 Amerika vətəndaşı Hindistana və 300 000-dən çoxu isə Latın Amerikasına getmişdir. Ancaq müalicə turizmi Amerika ilə sərhədlənmir. Sərhəddən kənarında xəstələr dünyanın dörd bir yanında təxmini 8 milyon xəstənin bir yerdə 20-40 milyard dollar arasında dəyəri olan qlobal sənayeyə kömək edən müalicə turizminə müraciət etdiyini açıqlayır. Müalicə turizminin inkişaf etdiyi ölkələrdən biri Malaziyadır. Hər il ölkəyə yarım milyondan çox turist qəbul edən Malaziya xarici ölkə vətəndaşlarının sağlamlıq ehtiyaclarına yardım edir. Malaziyanın sağlamlıq turizmi sektoru Asiya maliyyə böhranı zamanı iqtisadiyyatı diversifikasiya etmək üçün bir vasitə kimi inkişaf etdirilirdi. Malaziyada Sinqapurda rəqib olan daha az qiymətlər ilə fəaliyyət göstərən tibbi mərkəzlər açıldı. Burada əhəmiyyətli müalicə prosedurları ABŞ-dan dəfələrlə ucuzdur. Xəstəxanalarında qərb tibb mərkəzlərinin qiymətinin beşdə biri qədər “in vitro fertilizasyon” kimi xidmətlərdən əlavə yanıt xəsarətləri üçün müasir müalicə prosedurları təşkil edilir. Amerikalılar ölkəni İngiliscə danışan böyük bir qisim əhəlisinə və güclü infrastrukturuna böyük maraq göstərirlər. Paytaxt Kuala Lumpurdakı Prince Court Medical Center, Medical Travel Quality Alliane tərəfindən sərhəd tanımayan xəstələr üçün birinci sırada yer aldı.

Nəhayət, gedirsəniz əmin olun ki, JCI (Joint Commission International) təsdiqlənib, dünya səviyyəsində keyfiyyət və xəstəliyin təhlükəsizliyi sahəsində ən yaxşı təcrübələri müəyyənləşir, tədbirlər görür və paylaşır. Birgə Komissiya, 1999-cu ildə dünyada akkreditasiya və keyfiyyətin yüksəlməsinə marağın artması ilə əlaqədar beynəlxalq akreditasiya proqramını başlatdı. Onun standartları beynəlxalq konsensus standartlarına əsaslanır və xəstəxanaların strukturları, prosesləri və nəticələri üçün vahid, əldə edilə bilən gözləntilər müəyyən edir. JCI akreditasiyası, beynəlxalq sağlamlıq turizm təşkilatlarına, ictimai səhiyyə təşkilatlarına, səhiyyə nazirliklərinə və digər ölkələrə xəstə qayğılarının keyfiyyətini qiymətləndirir, təkmilləşdirir və nümayiş etdirməyə kömək edə bilər.

Brazilya müalicə turizminin müasir inkişaf etdiyi turist axının yüksək olduğu bir bölgədir. Brazilya ölkənin imicində şüurlu mədəniyyətinə bağlı olaraq plastik cərrahiyyə tibbi turizmi üçün dünya paytaxtıdır. Meksika, Amerikada qayğı, kömək istəyən əcnəbilər üçün bilinən ən yaxşı ölkədirsə, Brazilya regiondakı ən qabaqcıl, inkişaf etmiş yerlərdən biri olaraq bilinir. Yaxşı hiss etmək və gözəl görünüş burada vacibdir. Buna görə də ölkəyə kosmetik cərrahiyyə üçün dünyanın başqa yerlərindən daha çox turist gəlir. Fantastik bir plastik cərrah axtarılsa bu Brazilyada yerləşir. Sadəcə peşəkarların etdikləri iş yaxşı deyil, xidmətləri də çox ucuzdur. Estetik əməliyyatlar qərb ölkələrinə nisbətən 60% daha ucuzdur. Hətta heyvanlar üzərində kosmetik əməliyyat edən baytarlar da var. Bundan başqa ölkə JCI-akreditə edilmiş xəstəxanaya sahibdir. Belə ki, xəstəxana ABŞ-da Sao Paolodakı İsraili Albert Einstein klinikası xaricində JCI-akreditə edilmiş dünyadakı ilk xəstəxanadır. İndi 40-dan artıq xəstəxana JCI tərəfindən akreditə edilmişdir. Brazilya dünyanın ən məşhur cərrahı İvo Pitanguyyə ev sahibliyi edir. 2017-ci ildə təxminən 200 min turist kosmetik əməliyyat üçün Brazilyaya getmişdir [7].

Dünyada sağlamlıq turizmində hər ölkənin mütəxəssisləşdiyi sahələr, özünü isbat etdiyi bölmələr, keçmişdən gələn özlərinə xas tədavi yönü vardır. Çatdırılma və texnologiyanın hər şeyi mümkün etdiyi dünyada geriyə qalan tək şey ölkələrin sağlamlıqda keyfiyyət, uyğunluq və yaxşı xidmətlə özlərini isbat etməsidir. Hər il

rekord sayıla biləcək sayda təxminən 1milyon 200 min turist Tailanda sağlamlıq müalicəsi üçün gəlir. Sağlamlıq turizmində iddialı ölkələr arasında yer alan Tailand estetik müalicəsi üçün ixtisaslaşmış ölkədir. SPA, fiziki müalicə və mental müalicə işində bölgədəki digər ölkələrdən irəlidir. Ölkənin belə çox turist cəlb etməsinin səbəbi ABŞ və İngiltərə kimi ölkələrdə təhsil almış mütəxəssislərin olması, daha aşağı səbəbi ABŞ və İngiltərə kimi ölkələrdə təhsil almış mütəxəssislərin olması, daha aşağı qiymət və yüksək keyfiyyətlə xidmət göstərməsidir. 20 ildir ki, Banqokun Bumrungrad Beynəlxalq Xəstəxanası xarici xəstələri müalicə edir. Klinikada 55 ixtisas üzrə 900-dən çox həkim fəaliyyət göstərir və hər gün 1000-dən artıq xarici turistləri müalicə edir. Tibbi Turizm Araşdırma Rəhbərinə görə hər il tibbi müalicə üçün ölkəni 30 00-dən çox Amerikalı ziyarətedir.

Sağlamlı turizm sektoru 439 milyard ABŞ dolları ilə dəyərləndirilir. Önümüzdəki 10 il boyunca dünya əhalisinin 3-4%-i illik 25% artımla sağlamlıqla əlaqədar səyahət edəcəkdir. Bu proqnoz VISA və Oxford Economics tərəfindən yayımlanan bir məlumata əsasən qeyd edilmişdir. VISA hesabatı önümüzdəki 10 ildə 340 yeni beynəlxalq hava limanı kimi artım amillərini hesabata qatır və tibbi səyahət bazarı 2025 ilinə qədər 3 trilyon dollarlıq bir astronomik dəyərə çatmasını qeyd edir. Həm VISA həm də MTI™ (Medical Tourism Index) hesabatları Çinin əhalisinin daha yüksək keyfiyyətdə sağlamlıq tələbləri səbəbiylə gələcək 10 il içində ABŞ-in yerini almasını gözləyir. Səyahət edənlərin 13%-nin 2025-ci ilə qədər daha yaşlı təbəqə olmasını proqnoz edir.

Sağlamlıq turizm bazarında daim artım müşahidə olunur. 2012-ci ildən 2016-cı ilə qədər Qərbi Avropa sağlamlıq bazarında aaaaa milyon avrodan 16 milyon avroya qədər artmışdır. Bununla yanaşı, Şərqi Avropa bazarında 2012-ci ildə aaaaa avrodan 7 milyon avroya yaxın artım qeydə alınıb. Bu rəqəmlər Euromonitor tərəfindən hazırlanmışdır. 2016-cı ildə Fetscherin & Stephano tərəfindən hazırlanan bir indeksə görə Kanada (76,9) sağlamlıq turizmə liderlik edir. İngiltərə (74,8) və İsrail (74,8) ardıcıl olaraq öz yerlərini tutmaqdadır. Beynəlxalq Səhiyyə Tətqiqat Mərkəzinin hesablamalarına görə Avropa sağlamlıq turizminin ən yaxşı yerləri İngiltərə (74,87),

Almaniya (71,9) və Fransa (71,22), İtaliya və İspaniyanın arxasında yer alır. 2013-2017-ci illər arasında Wellness turizmi baxımından Almaniya 12,7 milyon turistlə liderdir. Digər yerləri Rusiya (8,5 milyon) və Fransa (8,3 milyon) tutur. [8]

ABŞ-ın bu günkü tibb turizminin təxminən 40%-i diş müalicəsi üçün nəzərdə tutulub. Kosta Rika Amerikalı turistlərin təxminən yarı qiymətə diş müalicəsi almaq üçün gəldikləri məşhur bir yerdir. Böyük əməliyyatlar ABŞ-dakı qiymətin ¼-i qədərdir. ABŞ-da 10 000 dollara başa gələn bir diş əvələmə proseduru Kosta Rikada 4000 ABŞ dolları dəyərində başa gəlir.

2017-ci ildə İsrailə öncəki il ilə müqayisədə 700 000 və ya 25% artımla ziyarətçilər gəlmişdir. Turistlər əsasən 5 ölkədən ABŞ, Rusiya, Fransa və İngiltərədən gələnlərdir. Turistlərin 54%-i xristiyan, 1/5-i Yəhudi, geri qalanı isə digər inanç və ya inancı olmayan insanlar idi. 2017-ci il turistlərin 41%-i daha öncə İsraili ziyarət etmişdi. 2017-ci ilin ilk yarısı üçün turizm nazirliyinin məlumatlarına əsasən, turistlər İsraildə qaldığı müddət boyunca 1600 dollar xərcləyir.

Beynəlxalq Sağlamlıq Turizm Dinamikləri tərəfindən edilən bir araşdırmaya görə, sağlamlıq sektoru 2017-ci ildə toplam 84 milyard dollarlıq gəlir gətirmiş və hər il xaricdə təxminən 14 milyon insanın sağlamlıq xidməti axtardığı təxmin edilir. Çatdırılma və yerləşmə xidməti də daxil olmaqla səyahət başına 3800 ilə 6000 ABŞ dolları arasında dəyişən ortalama bir xərc hesablanmışdır. Meksikada sağlamlıq turizmi 2008-ci ildə 2,9 milyard ABŞ dollarına, 2016-cı ildə 4,7 milyard ABŞ dollarına, 2017-ci ildə isə 5 milyard ABŞ dollarının üzərinə çıxmışdır. Geniş bir cazibə mərkəzi və birinci sinif turizm destinasiyaları ilə tamamlayıcı sağlamlıq xidməti strategiyasının tətbiq edilməsi sayəsində Meksika 2012-ci ildən sonra 1 milyon sağlamlıq turizm markasını tamamlamışdır. Birləşmiş Ştatda gözlədiyiniz bütün texnologiya, reçetələr və əməliyyatlar burda mövcuddur. Meksika xəstəxanalarında olduqca faydalı sığorta sistemi var. Diş və yüksək çəki xəstəliyinin rekord müddətdə müalicəsi həyata keçirilir.

Hindistan sağlamlıq turizminin məşhur olduğu bölgələrdən biri olaraq ilk sıralarda yer alır. Hindistanda turistlərin güclü artımının səbəblərindən biri Pakistan,

Banqladəş və Myanma kimi daha az inkişaf etmiş səhiyyə xidməti olan ölkələrdən gilməsidir. Məsələn, Medical Tourism Resource Guide ürək çatışmazlığı xərclərinin ABŞ-da 150 000 dollar, Hindistanda isə 15 000 dollar olduğunu açıqlamışdır. Hər il 100 000- dən çox turistlərin gəlməsi sayəsində xarici turistlərə müalicə xidmət verən 2 milyard dollarlıq bir sektora sahibdir. Bir çox ölkə vətəndaşlarının rahat ölkəyə daxil olması üçün bir çox məhdudlaşmalar aradan qaldırılmışdır. Qərb sağlamlıq mərkəzləri ilə müqayisədə daha az qiymətlə sümük iliği köçürülməsi, göz əməliyyatı, ürək əməliyyatı həyata keçirir.

Sinqapur bahalı da olsa dünyada ən inkişaf etmiş xəstəxana sistemlərindən birinə sahibdir. Sinqapurun dünyanın ən azad iqtisadiyyatına malik olması və olduqca inkişaf etmiş bir ölkə olaraq statusu onu həm Asiyalılar, həm də qərblilər üçün illərcə tibbi turizm mərkəzi halına gətirmişdir. Xərçəngin müalicəsi ən üst səviyyədə aparılır. Sinqapurda uzunömürlülük İngiltərədən çoxdur. Dünyanın ən aşağı uşaq ölümü rəqəminə sahibdir. Sağlamlıq turizmi dövlət siyasəti halına gəldiyi Sinqapurda klinika və sağlamlıq mərkəzlərinin bir çoxu beynəlxalq akreditasiya və standartlaşma qurumları tərəfindən akreditə edilmişdir.

Bütün dünyada qlobal sağlamlıq turizmi sektoru beynəlxalq marketing fəaliyyətlərini artırmaqdadır. Sağlamlıq sektorundakı qiymətlər artdıqca daha ucuz alternativlər ortaya çıxmağa başladı. Sağlamlıq sektoru da illər içərisində xəstə yönlü sistemdən müştəri yönlü sistemə keçmişdir. Sağlamlıq turizmində idxalat edən ölkə istehsalçısı, ixracat edən isə sağlamlıq xidməti təqdim edən ölkədir. Bu sektorun hədəfi inkişaf etməkdə olan ölkələrdir. Sağlamlıq turizminin məqsədi beynəlxalq yaşam keyfiyyətini artırmaq və gəlir əldə etməkdir. Sağlamlıq son illərdə bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında fayda yaradaraq önəmli yer almağa başlamışdır. 2015-ci ilin məlumatına əsasən sağlamlıq turizmində xəstə qəbul edən ölkələrdən biri olaraq Kubanın iqtisadiyyatına ildə təxminən 25 milyon dollar gəlir gətirir. 2002-ci ildə Tailand 600 000 turist tərəfindən 503 milyon dollar gəlir əldə etmişdir. İnsanlar sağlamlıq turizmində gedəcəkləri ölkələr haqqında məlumat əldə etmək üçün araşdırmalar edirdilər. İnsanların 73%-i internetdən, 10% öz ailə

həkimlərinin məsləhəti ilə, 8% dostların, tanışların vasitəsi ilə, 6% xəstəxana referansları, 1% isə televiziya və tanıtıcı reklamlar vasitəsilə sağlamlıq xidməti alacaq ölkəni seçir [42, səh. 9, 10].

Səyahət və turizm sektoru qlobal iqtisadiyyata 2016-cı ildə 7,6 trilyon dollardan çox gəlir gətirən dünyanın ən böyük sənayelərindən biridir. Həmin il yerləşmə, nəqliyyat, əyləncə və turistik yerlər də daxil olmaqla sənayenin birbaşa iqtisadi təsiri təxminən 2,3 trilyon ABŞ dolları idi. Ümumdünya turizm sektoru demək olar ki, hər il sabit artım göstərmişdir. Beynəlxalq turist sayı 2005-ci ildə 528 milyondan 2015-ci ildə 1,19 milyarda yüksəlib. 2013-cü ilə qədər bu rəqəmin 1,8 milyarddan çox olacağı proqnozlaşdırılır. 2015-ci ildə qlobal beynəlxalq turizm gəlirləri təxminən 1,26 trilyon dollara çatıb. Avropada tibbi turizm bazarında son illərdə artım müşahidə olunmuşdur ki, bu da sağlamlıq turizminin yeni növlərinin inkişafına gətirib çıxarmışdır. Müalicə turizm sayəsində yeni inkişaf Avropa Birliyində də qanuni bir təsir göstərmişdir. Yaxın zamana qədər Avropalıların seçdiyi ilk 5 ölkə İngiltərə, Almaniya, Fransa, İtaliya və İspaniya idi. 2014-cü ildə ABŞ vətəndaşları üçün müalicəyə pulsuz çıxışı nəzərdə tutan Sərhədsiz Səhiyyə üzrə yeni Avropa Direktivi tətbiq edilmişdir. Bu direktivin ardından yeni ictimai ödənişli turizm bazarı ortaya çıxdı və Macarıstan, Çexiya, Polşa, Rumıniya və Latviya kimi Mərkəzi Avropadan gələn “yeni girmiş” ölkələr ortaya çıxdı. Bu xəstələrin xarici ölkələrə səyahət etməsinin səbəbi öz ölkələrində olmayan müalicə xidməti, keyfiyyətli və az xərcli həm müalicə həm də səyahət imkanlarının bir araya gəlməsi imkanının olması idi [1].

Transparenc Market Research (TMR) tərəfindən son zamanlarda 2016-cı ildə paylaşılan qlobal turizm bazarı ilə əlaqəli bir bazar araşdırması, bu bazarın 2013-2019 illərdə 17,90%-lik bir CAGR səviyyəsində artacağını təmin edir və təxminin sonunda 32,5 milyard ABŞ dolları dəyərində çatacağını vurğulayır. Region baxımından sağlamlıq turizm bazarı Şimal Amerika, Avropa, Asiya Pasifik, Latin Amerikası və Yaxın Şərqlə ayrılabilir. Asiya Pasifik qlobal sağlamlıq turizm bazarının lideri, Avropa, Latin Amerikası, Yaxın Şərq, Afrika və Şimali Amerika sonrakı yerləri tutur. Gəlir baxımından Tailand Asiya Pasifik regionunda, İngiltərə,

Fransa, Almaniya və İtaliya Avropa regionunda önəmli paya malik ölkələridir. Transparency Market Researc tərəfindən edilən bu hesabatda görə sağlamlıq turizmi üçün dünya bazarı 2016-cı ildə 44,46 milyard dollar olaraq həyata keçmiş və 2017-2025 arasında 160,8 milyard ABŞ dolları dəyərində bir dəyərə çatacağı gözlənilir [47, səh. 10].

3.2. Azərbaycanca müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına dair dövlət siyasəti

Turizm sahəsində dövlət siyasəti turist sənayesinin təşkilinə, inkişafına dəstək verən tədbirlər çoxluğudur. Dövlət strategiyasını həyata keçirmək üçün turizm strategiyası hazırlanır. Strategiyada turizmin yenidən təşkili, məqsədə çatmaq üçün əlverişli yollar, dövlət proqramlarının səfərbərliyini əks etdirir.

Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra yeni inkişaf yolunda addımlarını atdı. Açıq bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə yeni ölkələrlə diplomatik əlaqələr yaratdı, beynəlxalq əhəmiyyətli müqavilələr imzalandı. Eyni zamanda turizm sektoru sahəsində də yeni işlər görüldü. Buna ilkin olaraq 1999-cu ildə Ümumilli lider Heydər Əliyevin Fərmanı əsasında qəbul olunmuş “Turizm haqqında” qanun ilə başlandı. “2002-2005-ci illərdə Azərbaycanda turizmin inkişaf proqramı” bu sektorun inkişafı üçün sonrakı illərdə önəmli rol oynadı və ölkənin beynəlxalq turizm bazarına çıxışının əsasını qoydu. Belə ki, 2002- ci ildən başlayaraq ölkəmizdə hər il Azərbaycan Beynəlxalq Turizm Sərgisi (AİTF) keçirilir və bu atıq ənənə halını alıb. Eyni zamanda Azərbaycanın turizm resursları, bu sahənin Azərbaycanda inkişafını göstərən materiallar bir çox xarici ölkə sərgilərində təqdim edilmişdir. Digər bir Dövlət Proqramı “Azərbaycan respublikasında 2007-2016-cı illər üçün turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı”dır. Proqramda turizm sahəsində kadr potensialının artması, turizm ehtiyatlarından düzgün və səmərəli istifadə edilməsi, bu sahədə dövlət siyasətini formalaşdırılması və sş kimi məsələlər öz əksini tapmışdır. Müalicə-sağlamlıq turizminin təşkilində əsas diqqət olunması işlərə müalicə ehtiyatlarının

öyrənilməsi, onların mövcud olduğu ərazilərdə sanatoriya-kurort müəssisələrinin yaradılması, kurort zonalarına turizm marşrutlarının təşkili, turistlərin istirahəti üçün əlavə tədbirlərin hazırlanması və təşkili və s. aiddir. Bu ərazilərin tanıtılmasında həmin ərazilər haqqında məlumatlar əks olunmuş nəşrlərin, reklam materiallarının təşkili, kurortda uyğun simvolik suvenirlərin yaradılması və s. işlər həyata keçirilməsi xüsusi önəm daşıyır. 2011-ci ilin turizm ili elan olunması turizmin inkişafında mühüm addım olmuşdur [19, səh. 3].

Azərbaycanda əlverişli coğrafi mövqeyin, tarixi mədəniyyət abidələri, şəfali mineral bulaqlar, termal sular, zəngin milli mətbəxin olması turizm sektorunun inkişafına təkan verən amillərdir. Lakin 1950-60-cı illərdə SSRİ tərkibində mövcud ölkələr arasında ən zəif turizm ölkəsi Azərbaycan idi.

Ölkə prezidentinin 2010-cu ildə qəbul etdiyi sərəncama əsasən “Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq olunmuşdur. 2010-2015-ci il müddətində ölkəyə gələn turistlərin sayında 8,5 faiz, turizm sahəsində obyektlərin sayında 4,5 faiz, bu sektorda əhalinin məşğulluq səviyyəsində isə 6 faiz yüksəlmə müşahidə olunmuşdur. Bu göstəricilər turizmin inkişafının növbəti illərdə artacağından xəbər verir [1, səh. 11-12].

2015-ci ilin sonuna yaxın neftin qiymətində baş verən kəskin azalma qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi zərurətini ortaya çıxardı. Bunun nəticəsi olaraq turizmin inkişafına diqqət artırıldı. Digər ölkələrdə olduğu kimi bizim ölkəmizdə də turizmin inkişaf etdirilməsi, gələn turistlərin sayının artırılması üçün bir çox tədbirlər həyata keçirilir. Nəticə olaraq hər il müsbət göstəricilər əldə olunur. Belə ki Azərbaycana Avropa, Asiya son illərdə isə ərəb turistlərin gəlişi müşahidə edilir. Turizmin inkişafında əldə olunan bu nəticələr həm infrastrukturun, otel şəbəkəsinin, sanatoriya-kurort şəbəkəsinin yenilənməsi, həm də ölkədə keçirilən beynəlxalq sərgilərin, tədbirlərin, həyata keçirilən dövlət proqramlarının təsiri ilə bağlıdır. “Birinci Avropa Oyunları”, “Formula-1” və digər beynəlxalq tədbirlər nəticəsində turistlərin ölkəyə marağı artır. Azərbaycanın müalicə ehtiyatlarını XIX əsrin əvvəllərində öyrənilməyə başlansada qədim dövrlərdə də bura gələn turistlər buradakı

müalicəvi mənbələrdən yararlanmışlar. Hazırda isə Azərbaycanda dünyada tanınan müalicə mərkəzləri mövcuddur. Bu sahədə əsas önəm daşıyan vəzifə isə sağlamlıq ocaqlarımızın beynəlxalq səviyyədə tanınması və turistlərin ölkəyə gəlməsi üçün piar kompaniyanın, kompleks tədbirlərin keçirilməsidir. Bu sahədə təbliğat işlərinin aparılmasına böyük ehtiyac vardır. Respublikamızda yaradılmış Sağlamlıq və Termal Turizmə dəstək Assosiasiyasının bu sahənin inkişafı üçün etdiyi tədbirlərə, həyata keçirəcəyi layihələrə diqqət yetirsək önəmli işlərin edildiyini görmək mümkündür. Assosiasiya sağlamlıq ocaqlarının yerləşdiyi ərazsi, sağlamlıq mərkəzlərində müxtəlif əyləncə proqramları, ətraf əraziyə ekskursiyaların təşkili, müalicə xidmətləri haqqında, xidmət personalı haqqında məlumatlar yerləşdirilmişdir kataloqlar hazırlanması işində fəaliyyətə başlamışdır. Həmçinin müalicə ehtiyatlarının yerləşdiyi əraziləri göstərən xəritəsi də hazırlanır. Assosiasiyasının Naftalana, Masallıya təşkil etdiyi infoturlar da sağlamlıq turizminin inkişafı yolunda mühüm rol oynayır [16, səh. 11].

2016-cı il 6 dekabr tarixində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanına əsasən “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsində Azərbaycanın digər ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlığının artırılması, bu sektorda yerləşən müəssisə və obyektlərdə xidmət standartlarının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi və s. kimi əsas məsələlər hədəf qoyulmuşdur. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafı sahəsində görüləcək tədbirlərə aiddir:

2017-2020-cı illər üzrə müalicə turizminin inkişafı istiqamətində tədbir planı hazırlanacaqdır. Bu plan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən yaradılacaqdır. Plana əsasən Qəbələ, Masallı, Lənkəran rayonlarında olduğu kimi digər bölgələrdə də təbii ehtiyatlardan istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. Fəaliyyət planının sağlamlıq turizminin inkişafına təkan vermək üçün 2020-ci ildən sonra həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır. Naftalan neftinin beynəlxalq çərçivədə tanınması istiqamətində tədbirlər görüləcəkdir. Müalicəvi neftdən yeni kosmetika və gözəllik məhsulları yaradılması, marketoloqların dəstəyi ilə bu məhsulların turistlərə tanınması, yerli və xarici turizm məkanlarında bu məhsulların nümayişi kimi məsələlər

planlaşdırılmışdır. Belə ki bu məhsullarıb yaradılması üçün peşəkar mütəxəssis və alimlərdən ibarət tətqiqat qrupu yaradılmalıdır və məhsulları üzərində Azərbaycan turizminə aid məlumatlar yerləşdirilməlidir. Müalicə mənbələri olan regionlara qısamüddətli turlar təşkil edilməli və aidiyyatı şirkətlərin və orqanların daa bu planlarda iştiraki dəstələnməlidir. Turistlərin kurort zonalarına rahat daşınması üçün nəqliyyat yollarının yaxşılaşdırılmasına diqqət ayrılmalıdır.

Azərbaycanda kurort işinin təşkili və inkişafı istiqamətində dövlət siyasəti həyata keçirilir. Həyata keçirilən sövlət siyasətinin dəstəyi ilə inkişaf etmiş turist kompleksi yaradılmışdır. İnsanların istirahəti, müalicəsi, sağlamlığının təmin edilməsi baxımından önəmli rol oynayan sanatoriya-kurortlar eyni zamanda da əhalinin məşğulluğunun artırılması, regionun sosial-iqtisadi inkişafının, infrastrukturun, xidmət və digər əlaqədar sahələrin inkişafında da önəmli rol oynayır. Kurortların təşkili istiqamətində əsas iş kurort-sanatoriya şəbəkisinin yenilənməsi, beynəlxalq standart səviyyəsində təşkil olunmasıdır. Bu işlərin həyata keçirilməsini dövlət səviyyəsində tənzimləmək üçün “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edildi. Proqramda gələcəkdə aşağıdakı nəticələrin olması gözlənilir:

- Ölkədə təbii müalicə ehtiyatlarının düzgün dəyərləndirilməsi;
- Respublikada fəaliyyət göstərən müalicə-sağlamlıq mərkələrinin beynəlxalq səviyyədə inkişafı;
- Sanatoriya-kurort şəbəkəsinin inkişafı bu sektorla bağlı digər sahələrin də inkişafına təsir etməsi;
- Sanatoriya-kurort müəssisələrinin müalicə tədbirlərinin və kadr potensialının keyfiyyətinin artırılması sayəsində bir çox xəstəliklərin azalması;
- Bu sahənin nkişafı nəticəsində ölkəni tanıdacaq imicin formalaşması və bu xidmətdən turistlərin, aztəminatlı ailələrin istifadəsi;
- Sanatoriya-kurort şəbəkəsinin inkişafının nəticəsi olaraq gəlirin artması və həmin kurortların mövcud olduğu eyni zamanda, vaxtın ətraf ərazilərdə yaşayan əhalinin işlə təmin edilməsi göstəricilərinin artması [2].

2017-ci il 9 iyun tarixində “Azərbaycan turizm sektorunun inkişafında sağlamlıq-müalicə turizminin rolu və turizm məhsulu kimi turizm şirkətləri şəbəkəsində satış təcrübələri” mövzusu adı altında konfrans təşkil edilmişdir. Konfrans Azərbaycan Sağlamlıq və Termal Turizmə dəstək Assosiasiyasının təşkilatçılığı ilə sanatoriya kurort və turizm müəssisə və təşkilatlarının iştirakı ilə baş tutan konfransda sağlamlıq turizminin gələcək inkişafının təmin edilməsi və beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyası müzakirə edilmişdir. Konfransda qeyd edilmişdir ki, ölkə prezidentinin müxtəlif illərdə imzaladığı sərəncamlar və dövlət proqramları bu sahəyə hər zaman qayğının olduğunu göstərir. AHİSTA prezidenti Ruslan Quliyevin sözlərinə görə Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı üçün təbii ehtiyatlar və şərait mövcuddur. Bu sahədə hər il daha böyük yüksəlmə müşahidə edilir. 2016-cı ildə “Qalaaltı” müalicə və istirahət kompleksinin Avropa Tarixi Termal Şəhərlər Assosiasiyasına üzv seçilməsi bu sahədə əldə edilən nailiyyətlərdəndir. 2015-ci ildə Naftalan kurort zonasına 35 min turist gəlmişdir ki, bu da görülən tədbirlərin nəticəsidir. Konfransda iştirak edən Milli Məclisin üzvü İlham Əliyevn dediyini diqqətə alaraq qeyd etməliyik ki, turizm sahəsini inkişaf etdirərkən Azərbaycanda müalicə turizmini brend kimi formalaşdırmaq və beynəlxalq səviyyədə tanıtmək lazımdır. Burada turizm yalnız biznə gözü ilə baxmaq doğru deyil. Bu işdə isə sağlamlıq ocaqlarının və təbii ehtiyatların düzgün təbliğ olunmasına ehtiyac var. Buna nail olmaqla biz cəlbedici turizm ölkəsinə çevrilə bilərik .

Artıq ölkəmizə turist cəlb etmək üçün müəyyən işlər görülür. Əgər 5-10 il əvvəl Azərbaycanda 30 turizm şirkəti var idisə hazırda onların sayı 120-dən çoxdur. Bu sahədə kadrların keyfiyyətini artırmaq üçün Turizm Universiteti öz tələblərini xarici ölkəyə təcrübə üçün göndərir. Bundan əlavə təşkil edilmiş www.azerbaijan.travel turizm portal ölkədə turizm şirkətləri, otellər, turistik ərazilərin təbiəti, nəqliyyatı barədə məlumat almaq üçün önəmli vasitə hesab olunur. Digər bəzi ölkələrdə turizmin təbliğini təşkil etmək məqsədi ilə saytlarda elektron banerlər yerləşdirilmişdir.

Ölkəmizdə turizmin təşkili istiqamətində görülən tədbirlərdən biri də 2003-cü ildə Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə daxili turizm marşrutlarının yaradılmasıdır. Belə ki, 7 turizm marşrutundan 4-ü əsas 3-ü isə əlavədir. Bakı-Xaçmaz, Bakı-Balakən, Bakı-Astara, Bakı-Qazax əsas marşrutlardır. Bakı-Abşeron yarımadası, Bakı-Dağlıq Qarabağ, Bakı-Naxçıvan isə əlavə marşrutlardır [12].

Cədvəl 3.1

Turizm səfərlərinin məqsədinə görə yerləşdirilmiş turistlərin sayı

Göstərici	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Səfərlərin məqsədinə görə yerləşdirilmiş turistlərin sayı (nəfər)	438479.0	510162.0	624924.0	666348.0	672345.0	838145.0	869301.0
İstirahət, əyləncə (nəfər)	150832.0	172797.0	225646.0	226464.0	237506.0	256285.0	565738.0
İşgüzar səfər (nəfər)	151012.0	185094.0	247304.0	232796.0	2026234.0	275896.0	258299.0
Müalicə (nəfər)	28424.0	27533.0	15145.0	45060.0	70981.0	68896.0	11450.0
Digər turizm məqsədilə (nəfər)	17704.0	40242.0	32863.0	42617.0	35922.0	37282.0	33814.0
Sair məqsədi ilə gələnlər (nəfər)	90507.0	84496.0	103966.0	119411.0	121702.0	199786.0	252767.0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

Cədvəldən göründüyü kimi 2010-cu ildə 2013-cü ilə qədər Azərbaycana müalicə məqsədilə gələn turistlərin sayında 23% azalma müşahidə edilmişdir. 2013, 2014-cü ildə isə yenidən artım olduğu göstərilmişdir. Lakin 2015-ci 2016-cı ildə isə yenidən azalma olduğu görülür. 2016-cı ildə bu azalma 2014-cü ilə nisbətə 42% olmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilmişdir. Konsepsiyada qeyri-neft sektorunun inkişafının dəstəklənməsi, yeni iş yerlərinin

açılması, infrastruktur və nəqliyyatın inkişaf etdirilməsi kimi sahələrdə nailiyyətlər əldə olunması kimi məsələlər əsas götürülmüşdür. İqtisadiyyatın inkişafının davamlılığı, əhalinin rifah səviyyəsinin artırılması, ölkənin resurslarının və potensialının dəyərləndirilməsi, vətəndaşlarının hüquqlarının qorunması kimi məsələlər konsepsiyanın strateji məqsədi olaraq əsas götürülmüşdür. Konsepsiyada turizmin inkişafı, iqtisadi artımında rolunun artması, adambaşına düşən milli gəlirdə payının artırılması, regionlarda turizmin müxtəlif növlərinin inkişafının dəstəklənməsi, Xəzər dənizinin turizm potensialının dəyərləndirilməsi istiqamətində tədbirlər, qanunvericilik qaydaları həyata keçirilməsi qeyd edilmişdir. Turizm bölgələrində hava limanı və dəmiryol nəqliyyatının yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bu sahənin hərtərəfli inkişafına zəmin yaradacaqdır [6, səh. 17, 21].

Cədvəl 3.2

Yerləşdirilmiş turistlərin sayı

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yerləşdirilmiş turistlərin sayı	69923	83620	101431	91961	92305	61965	53999
o cümlədən:							
Azərbaycan vətəndaşları	57777	69555	82808	81638	81858	59956	45050
digər ölkə vətəndaşları	12146	14065	18623	10323	10447	2009	8949
Qonaq evlərində, mehmanxanalarda	53468	66584	65138	69953	73295	47547	39909
o cümlədən:							
Azərbaycan vətəndaşları	41364	52519	62549	59984	62918	45577	31304
digər ölkə vətəndaşları	12104	14065	2589	9969	10377	1970	8605
sanatoriyalarda	4366	4185	11065	14304	12566	10082	11359
o cümlədən:							
Azərbaycan vətəndaşları	4324	4185	11065	14304	12566	10082	11322
digər ölkə vətəndaşları	42	-	-	--		-	37
Turist bazalarında	10349	12441	23266	2398	1088	1257	2055
o cümlədən:							
Azərbaycan vətəndaşları	10349	12441	7232	2398	1088	1257	1863
digər ölkə vətəndaşları	-	-	16034	-	--		192
Digər yerlərdə	1593	310	1482	5226	4896	2784	516

Mənbə: Azərbaycan dövlət statistika komitəsi []

Yuxarıda göstərilən cədvəldə 2010-2016-cı illər üzrə Azərbaycanda yerləşdirilmiş turistlərin statistik göstəriciləri verilmişdir. Bu göstəricilərə əsasən qeyd etmək lazımdır ki, yerləşdirilmiş turistlərin ümumi sayı 2010-2012-ci illər ərazində artım göstərmişdir. 2012-ci ildə 2il əvvələ nisbətə 22,5% artım olmuşdur. 2013-cü ildə azalma müşahidə edilmiş və yenidən 2014-2015-ci illər artım olmuş və 2016-cı ildə 15% azalma görünmüşdür. Sanatoriyalarda yerləşdirilmiş turistlərin sayında isə fərqli göstəricilər müşahidə edilmişdir. 2011-ci ildə 2010-cu ilə nisbətən azalma müşahidə edilmişdir. 2012-2013-cü illərdə artım olmuşdur. Lakin sonrakı 2 il ərzində azalma olmuş və 2016-cı ildə son bir ilə nisbətən 13% yenidən artım baş vermişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki 2016-cı ildə yerləşdirilmiş turistlərin ümumi sayının 21%-i sanatoriyalarda yerləşdirilənlərdir.

15 mart 2018-ci ildə sağlamlıq turizm sektorunun nümayəndələrinin və Mədəniyyət və Turizm Naziri Ə.Qarayevin sədrliyi ilə sağlamlıq turizminin təşkili və inkişafı ilə bağlı iclas təşkil edilmişdir. Ə.Qarayevin sözlərinə görə: 2016-cı il tarixli “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” sağlamlıq turizminin təşkilində önəmli rol oynadı. Azərbaycanın sağlamlıq turizminin təşkili üçün potensialının olduğunu nəzərə alaraq Strateji Yol Xəritəsinin müvafiq bəndlərinə əsasən “İşçi qrup” yaradılmışdır. Sağlamlıq turizminin inkişafı və təşkili üçün yaradılmış İşçi qrupu Turizm Şurasının tərkibində fəaliyyət göstərir. Ə.Qarayev qeyd etmişdir ki, hazırda Quba və Qusarda turizmin təşkili istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Digər salamlıq turizm potensialı bölgələrdə isə infrastrukturun yenilənməsi işləri aparılır. 2018-2020-ci illər üçün “Sağlamlıq turizminin inkişafına dair Fəaliyyət planı”nın layihəsi hazırlanıb. Planda beynəlxalq təcrübədən istifadə edərək tədbirlər həyata keçiriləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün Qalaaltı, Naftalan və Duzdağ kurortlarının beynəlxalq sertifikatlaşmadan keçməsi təmin ediləcəkdir [2].

22 fevral tarixində “Qlobal Sağlamlıq Turizmi Forumu”un növbəti forumu təşkil edilib. Forum Birləşmiş Ərəb Əmirliklərinin Dubay şəhərində həyata keçirilib. “Global Healthcare Travel Forum” da 30-a yaxın ölkə iştirak edib. 500-dən

nümayəndənin iştirak etdiyi forum Dubay Əmirliyinin himayəsi ilə həyata keçirilmişdir. Ölkəmizi təmsil edən AHİSTA-nın baş kordinatoru Mirağa Seyidov olmuşdur. Açıılışdan sonra ölkəmizin sağlamlıq turizmi haqqında məlumatların verildiyi, bunları əks etdirən elektron məlumatların olduğu reklam materialları paylanan stend nümayişi təşkil edilib. Nümayiş 2 gün davam edib. Nümayişdə Naftalan, Qalaaltı, İstisu, Abşeron haqqında məlumatlar təqdim edilib. Müzakirə edilən aktiv mövzular akreditasiya, qlobal sağlamlıq turizmi, sağlamlıq turizmi ölkələri arasında münasibətlər, brendləşmə, sağlamlıq turizm destinasiyaları və s. bu kimi mövzular olmuşdur. Verilən məlumatlara əsasən gorumun məqsədi sağlamlıq və əyahət turizm sahəsində təcrübə və biliklərin mübadiləsidir. Bu səbəbdən hər ölkənin turizm sahəsində önəmli liderləri bir araya gətirilmişdir.

3.3. Azərbaycan müalicə-sağlamlıq turizminin təşkilinin təkmilləşməsi istiqlal mərhələləri

Mütəxəssis Eldar Aslanov Azərbaycandakı kurortlar haqqında önəmli fikirlər söyləmişdir. O, kurortların hazırkı şəraitini 2 qrupa ayıraraq fikir söyləmişdir. Birinci qrupdakı kurortlar sovet dövründən qalma, hazırda qaçqınların yerləşdirildiyi, baxımsız şəraitdə olan kurortlardır. İkinci qrupdakılar isə diqqətdən kənar qalmış sovet dövründə belə diqqət göstərilməyən kurortlardır. Nümunə kimi müalicəvi palçıq vulkanı yerləşən kurortları göstərmək olar. Bu ərazidə lazımı infrastruktur qurulmalıdır. Mütəxəssis B.Bilalov qeyd edir ki, “2009-2018-ci illər üzrə kurortların inkişafı ilə bağlı Dövlət Proqramında kuror zonalarının təşkili məsələləri əksini tapmışdır. Lakin kurortlarla bağlı məsələlər bir-birindən ayrı götürülüb. Halbuki bu iki sahə bir –biri ilə əlaqədar sahədir. Buna görə də yeni proqramda bu məsələlərin nəzərə alınmasını və kurort-turizm sahəsini bir götürülməsini vurğulayır. Mütəxəssisin sözlərinə görə, ölkəmizdə Mərdəkan, Şabran, Zugulba, Bilgəh və s. kurortlar vardır. Bu kurortların əksəriyyətində şəraitsiz, SSRİ dövründən qalma sanatoriyalar

mövcuddür. Ona görə də, bu kurortların yaxınlığında müasir avadanlıqlarla təhciz olunmuş, müasir standartlar səviyyəsində yerləşdirmə obyektləri tikilməlidir. Həmin kurortlara gedən avtomobil yolları yaxşılaşdırılmalı, infrastruktur yenilənməlidir. Bundan sora əraziyə turist cəlb edilməsi üçün təbliğat işləri aparılmalıdır. Proqramda kurortların təşkili və inkişafı məsələsi Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin öhdəsinə buraxılmışdır [3].

Sağlamlıq turizmi reklam fəaliyyətlərinin turistlərin ölkə seçimində tək təsirli vasitə olduğunu söyləmək mümkün deyil. Bu turizmin reklam fəaliyyətləri xəstələrin qərar alması seçimində istiqamətverici rol oynayır. Sağlamlıq turizmi reklam fəaliyyətinin əsas şərtləri aşağıdakılardır:

1. Sadəlik. Günümüzdə insanlar çox sayda fərqli sektorlara aid reklam və tanıtılma mesajlarının hədəfi olmaqdadır. Bu səbəbdən sağlamlıq turizmində bu cür mesajların sadə, tez başa düşülən, asanlıqla yaddaşda qala biləcək bir dil ilə verilməsi lazımdır. Xüsusən tibbi terminlərin sadələşdirilməsi və hədəf ölkədəki hədəf kütlənin başadüşəcəyi bir dillə yayımlanması lazımdır. Məsələn, əgər hədəf ölkə Türkiyədirsə “transplantasyon” əvəzinə “nakil” kəliməsi istifadə edilməsi mesajın daha yaddaşda qalabiləcək olmasına şərait yaradır. Oxşar şəkildə həssaslığın hər ölkəyə göstərilməsi lazımdır;

2. Çəkiçilik. Hədəf kütləni arzulanan tərzdə istiqamətləndirmək üçün mesajların çəkiçi olmasını təşkil etmək lazımdır. Buna görə də hədəf ölkədəki hədəf kütlənin xüsusiyyətləri öyrənilməli və kütlənin diqqətini çəkəcək tətbiqlər edilməlidir. Bundan əlavə digər bir amil ölkə qanunvericiliyidir. Belə ki, ABŞ daha geniş çərçivədə təqdimat kanallarına açıqdırsa, Almaniyada bu variantlar çox məhduddur;

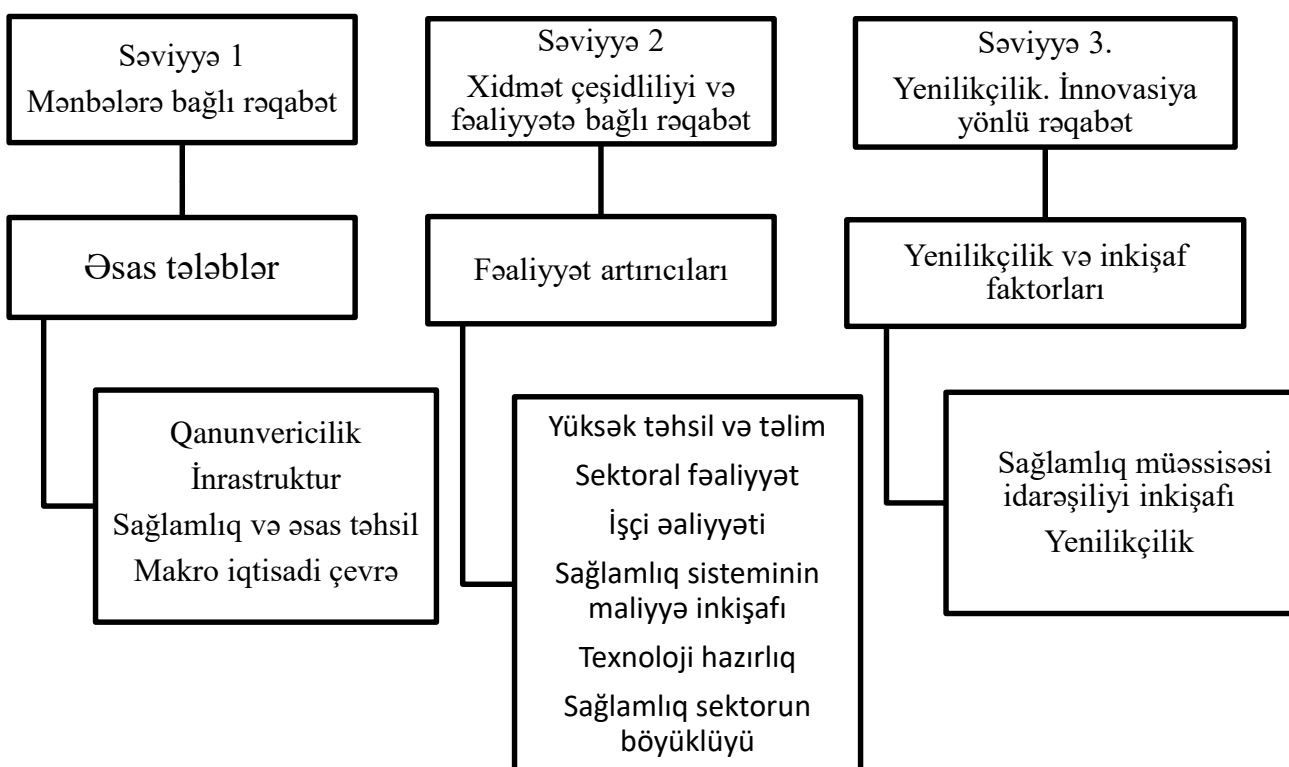
3. Dəlil göstərmək. Sağlamlıq turizmi reklam fəaliyyətində keyfiyyət qeyd edilməli və bunun üçün dəlillər göstərilməlidir. Beynəlxalq jurnallarda yayımlanmış məqalələrə istinad etmək, akreditasiya sənədi vurğulanmalı və vədin sübut edilməsi lazımdır;

4. Təkrar və davamlılıq şərti. Sağlamlıq turizmində xarici təqdimat çalışmalarında müsbət bir nəticə almaq üçün uzun bir sürə, hətta illərlə davam edən

reklam kampaniyalarınınabaşvurmaq lazımdır. Bu səbələ istifadə edilən vasitələrin dəyişdirilərək təkrar edilməsi və davamlılıq təmin olunması yoluna gedilməlidir;

5. Kordinasiya. Bu dövlət və özəl qurumlar arasında işbirliyi qurulmasıdır. Sinqapur misalında olduğu kimi bir sektor üzərində işbirliyi təmin olunması səyəsində maliyyə mənbələri daha təsirli bir şəkildə istifadə edilir, doğru yontəm və vastələr bir ardıcılıq şəklinde tadbic edilir [35, səh. 5-7].

Şəkil 3.1 Sağlamlıq turizmində rəqabətin səviyyələri və indeksləri

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin informasiya vəictimaiyyətlə əlaqədar şöbəsinin müdiri Ş.Vüqarın verdiyi məlumata görə son illərdə elektron və vəsaitlərdən istifadənin artması sahəsində müsbət yöndə irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə marketinq əhəmiyyətli turizm kanalına çevrilmişdir. Ölkəmiz bundan istifadə edərək xarici ölkələrdə reklam tədbirləri həyata keçirə bilər. Belə ki, 2013-cü ildə milli rəsmi www.azerbaijan.travel turizm saytı

yaradıldı. Və hazırda Azərbaycan, ingilis, rus, çin, türk, fransız və alman dilləri olmaqla 7 dildə fəaliyyət göstərir. 2015-ci ildə euronews.net saytında ölkəmiz haqqında kiçik banerlər qoyulmuşdur. Həmin banerlər vasitəsi ilə milli turizm portalımız www.azerbaijan.travel sayına səkkiz milyona yaxın insan daxil olub, Azərbaycanın turizmi haqqında məlumatlar oxumuşdur. Eyni zamanda dünyaca məşhur “HolidayCheck.com” turizm saytında ölkəmiz haqqında məlumatlar yerləşdirilmişdir. Həmin məlumatlar saytda alman dilində yaradılmış mikrosaytda qoyulmuşdur. 2014-cü ildə CNN kanalında Azərbaycan haqqında videoçarxlar təqdim olunmuşdur. Bundan əlavə Rusiya, Türkiyə və Fransa kanallarında Azərbaycanla bağlı videolar nümayiş edilir. Mədəniyyət və Turizm kanallarında Azərbaycanla bağlı videolar nümayiş edilir. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi mehmanxana və otellərdə elektron xidmətin təşkili ilə bağlı müəyyən işlər görmüşdür. Nazirliyin rəsmi saytında yeni texnologiyaların tətbiq edilməsi məqsədi ilə lisenziya alınması üçün xüsusi portal obyektlərin müraciətinə əsasən lisenziya verilməsi prosesi həyata keçirilir.

Azərbaycan turizmində çatışmazlıqlar, sektorda peşəkar kadr problemi mövcuddur. Turizm üzrə ekspert İ.Musayevin sözlərinə əsasən Norveç alimləri araşdırmışdır ki, neft sektoruna nisbətən turizm sektoru daha yaxşı inkişaf etdirilməlidir. Belə ki, turizm ölkə iqtisadiyyatına daha çox gəlir gətirir. Müqayisə üçün üç ton neft bir turistin ölkəyə vurduğu ziyandan çox ziyan gətirir. Eyni zamanda bir turist üç ton neftdən daha çox gəlir gətirmə imkanına malikdir. Ekspertin fikirlərinə görə sahəsi və əhalisi təxminən Azərbaycanın sahəsinə və əhalisinə bərabər olan Avstriya turizmindən ildə 20 milyard dollardan çox gəlir əldə edir. Və yaxud il boyu tutqun havaya malik Norveç turizmdən 6 milyard dollardan çox gəlir əldə edir. Onun fikrincə 1994-cü ildən otellər tikilməyə başlamış, lakin ixtisaslı kadr lazım olması məsələsi yaddan çıxmışdır. Başqa ölkədən kadr gətirilsədə bu heç bir yol oynamadı. Çünki xarici kadrlar ölkəmizin mentalitetindən fərqli bir istiamətdə yol götürmüşdür. Buda kadr hazırlığında heç bir yol oynamırdı. 1999-cu ildə “Turizm haqqında” qanun, sonrakı illər dövlət proqramları turizmin inkişafında önəmli

dəyişiklik edə bilməmişsə demək düzgün idarəçilik olmamışdır. Çünki Azərbaycanın turizm, xüsusən də sağlamlıq turizminin inkişafı üçün yetərinə potensialı mövcuddur. Otellərdə masa xidməti, otaq təmizlənmə qaydaları çalışanlara öyrədilməlidir. Lakin heç kim öyrənmək istəmir. Otellərin başında türk və ya başqa ölkə nümayəndəsi olduğuna görə işçi heyətin üsulu də fərqlidir. Eyni zamanda yalnız 4-5 ulduzlu otellər deyil 2 və 3 ulduzlu otellərdə tikilməlidir. Çünki bu otellərdə iymət aşağı olur və beləcə tələbat da çox olur. İ.Musayevin sözlərinə əsasən Azərbaycanda 300-dən çox turizm şirkəti fəaliyyət keçirilməlidir. Öz vətəndaşlarımız Gürcüstana istirahətə gedir və həmin turoperator ölkəyə turizm cəlbinə heç maraq göstərmir. Ümumiyyətlə turizmin inkişafı yalnız bir şirkətin və ya qurumun işi deyil, bu sahədə dövlət səviyyəsində əməli addımlar atılmalıdır.

Sağlamlıq turizmində ölkə seçimində turistin diqqət yetirəcəyi bir çox faktlar vardır ki, bu da turistin ölkəyə gəlməsinə və ölkədəki sağlamlıq xidmətindən məmnun halda getməsinə təsir edir. İlk növbədə təhlükəsizlik nəzərə alınan vacib amildir. Ölkədə siyasi sabitlik, qanunlara ciddi riayət olunması əsas məsələlərdəndir. Digər bir problem isə sağlamlıq müəssisələrində avadanlıqların yenilənməsi, sanitariya-gigiyenik qaydalara əməl olunması kimi amillərdir. İşçilərin geyimlərinin təmiz və səliqəli olması da turistin diqqət yetirdiyi məqamlardandır. Hava şəraitinin təmiz və səliqəli olması da turistin diqqət yetirdiyi məqamlardandır. Hava şəraitinin necə olması, çox isti və ya soyuq nəzərə alınması amildir. Ərazi ziyarət etdiyiniz ölkənin havası sizə uyğun deyilsə problemlərə səbəb ola bilər [4].

Sağlamlıq turizminin təşkilində internet mühüm rol oynayır. İnkişaf etmiş ölkələrdə sağlamlıq turizm marketinqi və tanıtılması xəstəxana şəbəkələri ilə beynəlxalq xəstələr arasında vasitəçi olaraq xidmət edən şirkətlər tərəfindən həyata keçirilir.

“Kurort” QSC-nın sədri Ə.Ağasıyevin sözlərinə əsasən, Azərbaycan Həmkərlər İttifaqı Konfederasiyasının (AHİK) nəzdində 6-sı davamlı olaraq 2-si isə mövsümlə əlaqədar olaraq fəaliyyət göstərən 8 sanatoriya vardır. 10 istirahət bazası da mövsümi fəaliyyət göstərir. Demək olar ki, “Bilgəh”, “Abşeron”, “Günəşli”, “Qaranquş”

Naftalanda yerləşən “Azərbaycan” və yenidənqurma işlərindən sora “Şıx” sanatoriyası beynəlxalq standartlara uyğun olaraq təşkil edilmişdir. AHİK “Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq yenidənqurma və abadlıq işlərinin həyata keçirilməsinə, sağlamlıq müəssisələrinin müasir standartlar səviyyəsində təşkilinə diqqətlə yanaşırlar. Yeni görkəmdə hazırlanmış sağlamlıq ocaqları insanların zövqünü oxşayır. Məqsədimiz insanlara layiqincə xidmət göstərmək və sağlam yaşama sahib olacaqları mövzusunda onları tam inandırmaqdır. Azərbaycana turist cəlbini artırmaq üçün 2017-ci ildə Rusiya Federasiyasının bir çox şirkəti ilə müqavilə imzalanıb. Eyni zamanda maraqlı bir müalicə üsulunun ölkəmizə gətirilməsi barədə fikirlər diqqət çəkmişdir. Sözü gedən müalicə talaseterapiya müalicə növüdür. Bu müalicə növü dəniz yosunları ilə həyata keçirilir. Dəniz yosunlarından hazırlanmış məhlul dərini qoruyur, nəmləndirir, təbii hamarlığını və elastikliyini qoruyur, toksinləri dərinə azad edir.

Turizm istiqamətli ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün istehlakçı və turizm sənayesinə yönəlmiş dövlət tərəfindən aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilə bilər:

- ✓ Beynəlxalq turizm sərgilərində iştirak etmək və milli Azərbaycan stendi ilə tanınmaq;
- ✓ Ölkəmidə turizm sərgisi təşkil etmək və bunu dünyanın böyük turizm sərgiləri sırasına daxil olması üçün tədbirlər görmək;
- ✓ Daxili və daha sonra xarici ölkələrin turizm bazarında öz məhsulumuzu brend olaraq tanıtdırmaq;
- ✓ Azərbaycan sağlamlıq turizmi zonalarına aid informasiya, reklam və s. bu kimi məlumatların Respublikamızın xaricdəki nümayəndəlikləri vasitəsilə yayımlanması;
- ✓ İkitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığa əsaslanan beynəlxalq konfransların, konqres və simpoziumların təşkili.

Araşdırmalara əsasən bəzi sağlamlıq turizmi ölkələrinin turist çəkmək üçün müxtəlif tədbirlər gördüyünü müəyyənləşdirdik. Azərbaycanda da bu təcrübələrdən istifadə edərək müəyyən nəticələr əldə edə bilərik. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq. Məsələn, Hindistanda xarici ölkələrdən turist çəkmək üçün edilən təkliflər aşağıdakılardır:

- 1) Xarici ölkələrdə tanıtılması-Turizm departamenti fərqli ölkələrdə çeşidli turizm festivallarına qatılır və fərqli turizm təklifləri edərək insanları təşviq etmək üçün dünyaya açılır. Eyni zamanda əyalətlərin turizmini inkişaf etdirmək üçün bu festivallara yerli və xarici səviyyədə fərqli dövlətlər də qatılır;
- 2) Turist ədəbiyyatı istehsalı-Əgər hansısa bir destinasiyanın reklamını etmək istəyirsinizsə fərqli ədəbiyyatlar yayımlanmalıdır. Ölkəyə gələn xarici ölkə vətəndaşlarına məlumat vermək üçün müxtəlif bələdçi kitabları, tur büllütünləri, plakatlar, qovluqlar paylanmalıdır;
- 3) Rəhbər təlimi-Xarici turistlərin ehtiyaclarını qarşılıyacaq səviyyədə təşkil edilmiş təhbərlər və xidmət təminatçıları üçün uyğun təlim proqramları;
- 4) Turist statistikasının toplanması-Turist statistikasının toplanması və bu statistikaların araşdırılması, xarici turistlərin problemlərini və bu problemləri həll etməyin yollarını tapmağa kömək edəcəkdir;
- 5) Şöbələr və xüsusi şirkətlər- Müxtəlif şirkətlər arasında münasib əlaqə olmalıdır. Ticarət məsələləri ilə əlaqədar turistlərin tələb etdiyi problemlərin təmin edilməsi üçün məsul şöbələr olmalıdır. Turistlərin ətraflı tənzimləmələrindən cavabdeh olacaq departament və səyahət agentləri olmalıdır.

Çox zaman turizmin dəqiq bir şəkildə inkişaf etdiyi görülməkdədir. Yəni, planlı bir sənaye olmaqdan əlavə, turizm sadəcə bir yerə gəlmək və sahibkarlar daha sonra vəziyyətdən faydalanmaqdadır. Sadəcə son zamanlarda turizm ölkələri, millətlər, əyalətlər və ya topluluqlar ümumi turizm strategiyası formalaşdırmışlar. Turizm strategiyası formalaşdırmaq üçün aşağıda bəzi fikirlər irəli sürülmüşdür:

- Sektorun ictimai və şəxsi tərəfləri arasında ümumi bir işbirliyi səyini inkişaf etdirin. Səyahət edən insanlar turizmi içindəki müəyyən bir komponentin ictimaiyyətə açıq və şəxsi mülkiyyətə sahib olmağını bilməz və bunu fikirləşməz;

- Ümumi strategiyanızı, rəqabti əsas olaraq inkişaf etdirin. Digər turizm qurumlarının nə etdiyi mühüm deyil. Mühüm olan turizm bölgənizin nə etdiyidir. Planı inkişaf etdirərkən özünüzə sual verin-Sizi fərqli edən nədir? Turistlər niyə sizin bölgəyə müalicə üçün gəlsin? Güclü və zəif yönləriniz nələrdir? Doğru marketing planı həyata keçirdiyinizə diqqət edin;

- Çox zaman turizm sənayeləri sənayenin sadəcə içində çalışan insanlar qədər uğurlu olduğunu unudur. Turizm asand iş deyil. Uzun saatlar lazım olur, böyük bir səbr lazım olur və çox zaman həm zehin həm də bədənə meydan oxuyur. Belə ki, turizm mütəxəssislərinin də insan olduğunu unutmayın. Enerji tükənməyə başlaya bilər və bacarıqlarını artırmaq üçün davamlı olaraq fərsətlərə ehtiyac duyarlar. Təhsildə xərclənən vaxt müştəriyə daha yaxşı xidmət verilməsinə səbəb ola bilər.

Müalicə ehtiyatlarının mövcud olduğu ərazilərdə müasir standartlara cavab verən sanatoriya-kurortlar yaradılmalıdır. Eyni zamanda çalışmaq lazımdır ki, ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilsin. Müalicə ocaqlarının tanıtılması üçün məlumat kitabçaları hazırlanmalıdır. İlk öncə ölkə daxilində kurortların təbliğinə başlanmalıdır. Nəinki yerli eyni zamanda xarici turizm şirkətlərinin də müalicə müəssisələri ilə birgə əməkdaşlığını həyata keçirmək lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu təcrübəni bir çox ölkələr həyata keçirir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Turizm bir bioloji varlıq kimi davamlı olaraq hərəkət içərisində olub insanın davranış və alışqanlıqlarının birbaşa yaşandığı bir sektordur. Sağlamlıq turizmi ümumi turizmin tələb və təklifləri çeşidliyi içərisində ya da alternativ turizm bağlamında “insan sağlamlığının qorunması və davamlılığını” əsas məqsəd qoyan tək sektordur. Son illərdə sağlamlıq turizm tələbində mühüm dəyişmələr yaşanmaqdadır. Səbəb olaraq əhalinin gedərək yaşlanması, əngəlli insanların sayının artması, dəyişik istək və ehtiyacların olması, qoballaşma göstərilə bilər. İnsanların müəyyən yaşdan sonra sağlamlıqlarının arxasınca qaçmaları bu turizm çeşidini önəmli etməkdədir.

Beynəlxalq turizm həm yeni iş yerlərinin açılması, həm də valyuta qazandıran təsirinə görə çox sayda ölkənin inkişaf etdirdiyi sektor halına gəlmişdir. Bu səbəbdən də araşdırma mövzusu olan Azərbaycanın sağlamlıq turizm potensialı dəyərləndirilmişdir. Azərbaycan turizmi tarix boyunca çox dəyişikliyə məruz qalmışdır. SSRİ-nin dağılması səbəbindən yaranan iqtisadi problemlər və Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etməsi nəticəsində müharibə vəziyyətinin yaranması və sosial-iqtisadi problemlər nəticəsində ölkəyə gələn turist sayında azalmalar qeyd edilmişdir. Lakin son illərdə ölkə prezidenti tərəfindən qəbul edilən Dövlət Proqramları, sərəncamlar, fərmanlar bu sahənin inkişafında əsas addımlar olmuş və bunun nəticəsi olaraq sağlamlıq ehtiyatları dəyərləndirilmiş, kurortlarda yenidənqurma işləri həyata keçirilmişdir. Buda öz nəticəsini turist sayının və ölkə iqtisadiyyatında payının artmasında göstərir.

Dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da turizmdən daha çox pay əldə etmək üçün, xüsusən son illərdə böyük əmək sərf etmələrinin əsas səbəbi bir yandan turizmin iqtisadi inkişafda payının artması, digər tərəfdən əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsidir. Nəticədə turizm ölkə iqtisadiyyatı baxımından önəmli gəlir mənbəyi olmaqdadır. Digər tərəfdən ölkədə turizm potensialının, xüsusən də sağlamlıq turizm potensialının yüksək olmasına baxmayaraq turizmin inkişafını ləngidən bəzi problemlər vardır. Bu problemlər aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

- Sağlamlıq turizm potensialına malik ərazinin reklamının zəif olması;
- Azərbaycanda ümumilikdə turizm obyektlərində qiymətlərin çox yüksək olması;
- Peşəkar kadr azlığı;
- Sağlamlıq turizmi üçün lazımı infrastrukturun yetəri qədər olmaması;
- Bu sektorda sərmayəçilərin yetərsiz dəstək görməsi;
- Müasir texnologiyanın azlığı.

Nəticədə ölkə sağlamlıq turizminin inkişafı üçün və turizm gəlirlərini artırmaq üçün bu problemlərin həll edilməsi lazımdır. Azərbaycan sağlamlıq turizmi yönündən yüksək potensiala sahib olub, investisiya qoyulması bu sahənin inkişafı və çeşidləndirilməsi üçün əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Azərbaycanın Naftalan, Qalaaltı, İstisu və s. kimi müalicəvi əhəmiyyətli sağlamlıq turizmi bölgələrinin inkişaf etdirilməsi və ölkə iqtisadiyatında payının artırılması üçün irəli sürülən əsas təkliflər aşağıdakı kimidir:

- Sağlamlıq turizmi ilə əlaqədar və ümumi olaraq infrastrukturun yenilənməsi və təşkili ilə bağlı dövlət və özəl şirkətləri investisiya qoyuluşu artırılmalıdır;
- Turizm və əsasəndə sağlamlıq turizmi ilə əlaqəli olaraq universitet-turizm sektoru işbirliyi həyata keçirilməlidir;
- Sağlamlıq turizmi sahəsindəki önəmli olan kongres, konferans və forumların izlənilməsi və təşviq edici fəaliyyətlər lazımı səviyyədə həyata keçirilməlidir;
- Xaricdə ölkə vətəndaşlarını Azərbaycandan müalicə almağa təşviq etmək üçün xüsusi sağlamlıq turizm paketləri hazırlanmalıdır. Hazırlanacaq bu sağlamlıq turizm paketinin içərisində; hava limanından sağlamlıq mərkəzinə kimi çatdırılma, ölkəni tanıdmaq və ölkəmizdə təqdim edilən müalicəni daha çəki halda gətirmək üçün pulsuz turlar və ya turlar üçün endirimlər olması təklif olunur;
- Ölkəmizə müalicə məqsədi ilə gələn turistləri həm də mədəniyyətimiz, tariximizlə tanış etmək lazımdır;
- Azərbaycanda sağlamlıq turizminin inkişafı və digər ölkələr ilə rəqabət edilə biləcək bir sahə olması üçün müəssisələr turoperator ilə əlaqə quraraq xüsusən,

beynəlxalq tanıdma və marketinq işlərinə önəm verilməli, bu çalışmaları dövlət tərəfindən dəstəklənməlidir ;

- Sağlamlıq turizmi müəssisələri dövlət tərəfindən həm maliyyə, həm xarici dil bilən personal, həm də sağlamlıq mütəxəssisləri ilə təmin edilməlidir;
- Kurortlar yalnız bir klinika deyil, görünüş olaraq insanları xəstəxana abuhavasından uzaqlaşdıran bir üslubda tikilməli, kurortda çalışan işçilərdən yalnız turizm personalının deyil, aşbağların, psixoloqların da bu sahədə təhsil almış olmaları lazımdır;
- Turizm müəssisələri müasir formada, beynəlxalq standartlar səviyyəsində, son texnologiya və avadanlıqlarla təhciz edilməli, xidmət keyfiyyəti artırılmalıdır.
- Sağlamlıq turizmi ilə əlaqəli uğur əldə etmənin bir yolu da dünya təcrübəsinin öyrənilməsidir. Bu sahədə uğur qazanan ABŞ, Türkiyə, Avropa ölkələrinin təcrübələri öyrənilməli, sağlamlıq turizm bölgələrində tətbiq edilməli, mübat və mənfi cəhətləri öyrənilməlidir.

Hazırda Respublikamızda Ümumdünya Turizm Təşkilatının tövsiyələrinə, BMT-nin Statistika Komitəsinin standartlarına uyğun olan, dünya təcrübəsinə cavab verən statistik məlumatlar mövcud deyil. Azərbaycana son iki ilfə gələn turistlərin sayı, ölkəyə gətirdikləri gəlir haqqında məlumatlar yoxdur. Dəqiq statistik məlumatların olmaması isə turizm sahəsinin hazırkı durumunu müqayisə etməyi çətinləşdirir.

Dissertasiyada sağlamlıq turizm potensialı, inkişafı və problemləri kimi məsələlərə müxtəlif aspektlərdən yanaşaraq və bu problemlərin həlli yollarını göstərməyə çalışdıq. İstər kiçik sahibkarlar, istərsə də dövlət təşkilatları bu problemlərə bələd olmalı və bu istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Əgər hər hansı bir müəssisənin inkişafı, davamlı fəaliyyət göstərməsi, rəqiblərə qarşı mübarizədə bazarda öz yerini tutması və çalışanların əməkhaqqının verilməsi müəssisə rəhbərinə önəmlidirsə, eyni zamanda sağlamlıq turizminin də ölkə daxilində və xaricində öz yerini tutması dövlət üçün çox önəmlidir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli fərmanı.
2. Azərbaycan Respublikasında kurortların 2009-2018-ci illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 6 fevral tarixli 125 nömrəli sərəncamı.
3. “Azərbaycan turizmi: bu gün və sabah”, IV Respublika elmi-praktiki konfransının materialları, Bakı-2013.
4. Abdullayeva Fəxriyə. “Mədəniyyət” qəzeti. Bakı-2011, 11 mart.
5. Abadov Məsim. “Azərbaycan turizmi və onun inkişaf problemləri”. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat Evi, 2014.
6. “Azərbaycan 2020:gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı.
7. Bilalov.B, Ç.G.Gülalyyəvin redaktəsi ilə : “Turizmin əsasları”. Bakı, “QHT Nəşriyyatı”, 2015.
8. Bilalov.B. Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizmi: problemləri və perspektivləri. “Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları”jurnalı, №3, Bakı, “Aypara 3”, 2013.
9. Bağırov Feyruz. “Naxçıvanın təbii sərvətləri”. Naxçıvan-2008.
10. Əliyev.Ə, Aslanova.E. “Beynəlxalq turizm hüququ”. Bakı- 2010.
11. Əlirzayev.Ə.Q. “Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi”. Bakı, “İqtisadiyyat Universiteti” nəşriyyatı, 2010.
12. Əlirzayev.Ə, Aslanova.S. “Turizm inkişafının sosial-iqtisadi problemləri”. Bakı, “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2016.
13. Əliyev Adil. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2016, 29 oktyabr.
14. Fərəcova Zöhrə. “Azərbaycan” qəzeti. 2017, 11 iyun.
15. Hüseynov.İ, Əfəndiyeva.N. “Turizmin əsasları”. Bakı, “Mars-Print” nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2007.

16. İsmayılbəyli Süleyman. “Olay” qəzeti.2016, 12iyul.
17. Qurbanov.A. “Beynəlxalq turizmdə müalicə turizminin yeri”. Referat işi. Naxçıvan Universiteti. Naxçıvan-2015.
18. Quliyev Ruslan. Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq-müalicə turizminin inkişaf tendensiyaları, problemləri və xüsusiyyətləri. “Turizm və Qonaqpərvərlik Tədqiqatları”jurnalı, № 9, Bakı, 2015.
19. Loğmanoğlu Səlim. “Yeni Azərbaycan” qəzeti. 2011, 24 fevral.
20. Məmmədov.E.Q. “Azərbaycanda turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri” (Monoqrafiya) Bakı: “Gənclik” Nəşriyyatı, 2013.
21. Məmmədova Nailə. Azərbaycanda turizm sektoru iqtisadi uğurun açarı kimi: problemlər və mülahizələr. “Xalq” qəzeti. 2015, 09 yanvar.
22. Məmmədov Məmməd. “525-ci qəzet”. 2010, 14 iyul.
23. Məmmədov Q.Ş, Yusifov E, Xəlilov.M.Y, Kərimov.V, Azərbaycan: ekoturizm potensialı: 2-cilddə, I c, Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyatı, 2012.
24. Mirzəyev Anar. “Azərbaycanda turizm potensialından istifadənin səçərəliliyinin artırılması istiqamətləri”. ATMU. Bakı-2016.
25. Mustafayeva Səkinə. “Turkiyədə inkişaf etmiş turizm növlərinin Azərbaycana tətbiqi formaları”. Turizm və qonqapərvərlik tədqiqatları. “BROSS-44” MMC, Bakı-2016.
- 26.Sultanova H.B. “Azərbaycan Respublikasında turizm və onun inkişafı”. Bakı, AzTU-nun mətbəəsi, 2013.
27. Talıbov S.Ə. “Lənkəran-Astara iqtisadi-coğrafi rayonunun rekreasiya-turizm ehtiyatlarından müalicə-sağlamlıq turizmində istifadə imkanları”.Bakı Universitetinin xəbərləri. Təbiət elimləri seriyası №1, BDU-2015.
28. Ülviyyə Tahirqızı. “Xalq Cəbhəsi”. Bakı, 12 fevral.
29. Ümid. “Bizim yol”. 2015, 4 sentyabr.
30. Yeganlı S.T, Hacıyev E.M. “Turizm”. Bakı, “Təhsil”, 2006.

Xarici ədəbiyyat

31. Doç.Dr.Kemal Güven Gülen, Selma Demirci. “Türkiyede sağık turizm sektoru”. № 39, İstanbul 2012.
32. Dr.Hasan Kazımov. “Petrolden gelen sağık: Naftalan”. “İRS” Beynəlxalq Azərbaycan jurnalı, №9, 2014
- 33.Gamze Bayın. “Türkiyede sağık turizmi alanında yapəlan tezlərin içərik dəğərləndirilməsi”. Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2015.
34. Hatice Özkürt. “Sağık Turizmi Tahvilleri”. Maliye dergisi. № 152, İstanbul-2007.
35. H.Ömer Tontuş. “Sağ turizmində tanıtım və markalaşma”. Satürk yayını.
36. H.Ömer Tontuş. “Dünyada sağık turizmi”. Satürk yayını.
37. İlkay Taş. “Avrupa birliğinde sağık turizmi kapsamında sınır ötesi hasta hareketliliği”. Dokuz Eylül Üniversitesi.Sosyal bilimler enstitüsü.
38. Oğuz Aydın. “Türkiye’de alternatif bir turizm: sağık turizmi”. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araşdırmalar Dergisi. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli Meslek Yüksekokulu, 2012.
39. Özlem Özer, Cuma Songur. “Türkiyenin dünya sağık turizmindeki yeri ve ekonomik boyutu”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. №7, Güz 2012.
40. Parvan Heydarov. “Azərbaycan Naftalan bölgəsinin sağık turizmi açısından elmas modeliyle incelenmesi”. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2016.
41. Prof.Dr. Sezer Akarcalı. “Tüm yönleriyle sağık turizmi. Azerbeycan ülke raporu”. Ankara 2010.
42. Semih Karakoç. “Küresel dünyada sağık turizminin önemi ve Türkiye’nin durumu”. Nuh Naci Yazgan Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek lisans tezi. Kayseri 2010.

43. Tofiq Mustafazade, Teyyub Mustafazade. “Ekonomik kalkınma ve sağlık turizmi (Azerbeycan örneği)”. Ünidap Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı, Bildiriler kitabı, Erzurum 2016.
44. Terlan Növresli. “Azerbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi”. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
45. Драчева Елена. Специальные виды туризма. Лечебный туризм. КноРус. 2010
46. Бабкин А.В. Специальные виды туризма. Советский спорт. Москва 2008.
47. Medical Tourism Market -Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends and Forecast 2017-2025 . TMRGL 900. December.

İnternet resursları

1. <https://www.statista.com/topics/962/global-tourism/>
2. <http://www.mct.gov.az/az/turizm-xeberleri>
3. <http://www.medeniyyet.az/pages/news/5637/Mualice-turizmi:-tebii-imkanlar-ve-zeruri-infrastruktur.html>
4. www.medicaltourism.com/blog/the-most-common-problems-faced-by-medical-tourists/
5. www.saglikturizmi.org.tr/tr/saglik-turizmi/genel-bilgi
6. <http://www.turizmaktuel.com/haber/turk-turizmi-nasil-gelistirilir>
7. <https://works.doklad.ru/view/KdgW5ERUzJM/5.html>
8. www.kurort-booking.com
9. <http://www.natalankapaz.com/az/otel.php>
10. <http://www.health-tourism.com/medical-tourism/usa-research/>
11. www.bilgeh-sanatoriyasi.az
12. <http://www.azerbaijans.com>
13. <http://www.qalaalti.com/az/medical/lecebnaya-voda-galaalty/>
14. naftusia.com/ru/ukraina/kurort-truskavec/
15. <https://bookinghealth.com>

Xülasə

İstər iqtisadi istərsə də sosial yönlü ölkələr üçün əhəmiyyəti gedərək artan turizm dünyanın ən sürətli inkişaf edən sektorudur. Əvvəllər tətillər və gəzinti olaraq başa düşülən turizm günümüzdə sağlamlıq turizmi şəklində düşünülür. Dissertasiya işinin əsas məqsədi Azərbaycandakı və digər ölkələrdəki sağlamlıq turizmi profilini incələyərək qarşılaşdırma etmək və sağlamlıq turizminin inkişaf amillərini araşdırmaqdır. Xüsusən Azərbaycanın sağlamlıq turizminin avantaj və dezavantajları və gələcəyə yönəlmiş fərsətləri təhlil edilir. Ölkəmiz insanlara təbii müalicə prosedurları ilə şəfa verən zəngin isti suları, vulkanik palçıqı, dəniz suları, iqlimi, mineral suları və öz ünikalığı ilə seçilən Naftalan neti kimi təbii müalicə-sağlamlıq mənbələrinə malikdir. Tədqiqat işində Azərbaycanda turizm fəaliyyətlərinin keçmişdən günümüzdə nə kimi dəyişiklik göstərdiyi, bu dəyişikliyin inkişafa nə şəkildə təsir etdiyi müəyyən edilməyə çalışılmışdır. Xüsusən Sovetlər birliyinin dağılması ilə beynəlxalq sistem yeni bir formalaşma prosesi içində girmişdir. Beləcə müstəqilliyini qazanan Azərbaycan da bu dəyişiklikdə yerini almışdır.

Dissertasiyada bu sahədə uğur qazanmış ölkələrin təcrübələri öyrənilərək Azərbaycanda tətbiqi yolları araşdırılır. Eyni zamanda yalnız ölkəmizdə mövcud olan Naftalan neftinin bu sahənin inkişafında nə kimi rol oynadığı, bir brend şəklində formalaşdırılaraq beynəlxalq səviyyədə tanınması yolları müəyyən edilmişdir. Müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafında dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər, ölkə başçısının imzaladığı sərəncamlar, dövlət proqramları özəl və dövlət sektorlarının birgə əməkdaşlığı ilə həyata keçirilir. Tədqiqat işində regionlardakı müalicə-sağlamlıq turizm ehtiyatları araşdırılmış, ehtiyatların mövcud olduğu ərazidə sanatoriya-kurort şəbəkəsinin yaradılması, mövcud kurortlarda yenidənqurma işlərinin təkmilləşdirilməsi məsələləri təhlil edilmişdir. Bu sahədə yaranan problemlər, sanatoriya-kurortların beynəlxalq standartlar səviyyəsində qurulması və infrastrukturun yenilənməsi əsas diqqət yetirilən məsələ olaraq araşdırılmışdır.

Резюме

Рост туризма является самым быстрорастущим сектором в мире как для экономически, так и для социально-ориентированных стран. Туризм, ранее воспринимаемый как отпуск и пикники, сегодня считается оздоровительным туризмом. Основная цель диссертационной работы – сравнить профиль оздоровительного туризма в Азербайджане и в других странах, а также изучить факторы развития оздоровительного туризма. Проанализированы преимущества и недостатки оздоровительного туризма в Азербайджане и его будущие возможности. Наша страна богата водой, климатом, минеральными водами, а также являются естественными процедурами лечения. В ходе исследования попытались определить какие изменения произошли, и какое влияние оказали эти изменения на развитие туристической деятельности в Азербайджане. В частности международная система вступила в новый процесс формирования с распадом Советского Союза. Таким образом, Азербайджан, получившая свою независимость, также заняло своё место в этих изменениях.

В то время была определена роль единственной в стране Нафталанской нефти в развитии данной отрасли, пути ее формирования как бренда и внедрения на международный уровень. Меры, принятые государством в развитии лечебно-оздоровительного туризма, указы, подписанные Президентом, государственные программы осуществляются в сотрудничестве с частными и государственными секторами. В ходе исследования были проанализированы ресурсы лечебно-оздоровительного туризма в регионах, рассмотрены вопросы создания санаторно-курортной сети в районе заповедников и реконструкции существующих курортов. Проблемы этой области, создание санаториев по международным стандартам и обновление инфраструктуры изучались как один из основных вопросов.

Summary

The growth of tourism is the fastest growing sector in the world for both economically and socially-oriented countries. Tourism, previously perceived as a vacation and picnics, today is considered a health tourism. The main aim of the dissertation work is to compare the profile of health tourism in Azerbaijan and other countries, as well as to study the factors of development of health tourism. The advantage and disadvantages of health tourism in Azerbaijan and its future opportunities are analyzed. Our country is rich in sources such as hot water, volcanic mud, sea water, climate, mineral waters, and also natural treatment procedures. During the research we tried to determine which changes had taken place, and which impact these changes had on the development of tourism in Azerbaijan. In particular, the international system has entered a new process of formation with the collapse of the Soviet Union. Thus, Azerbaijan, which gained its independence, also took its place in these changes.

At the same time, was determined the role of the country's sole Naphthalan oil in the development of this industry, the ways of its formation as a brand and introduction to the international level. Measures taken by the state in the development of medical and health tourism, decrees signed by the President, state programs are implemented in cooperation with private and public sectors. In the course of the research, the resources of medical and health tourism in the regions were analyzed, issues of creation of a sanatorium-and-spa network in the area of reserves and the reconstruction of existing resorts were considered. The problems in this area, the creation of sanatoriums in accordance with international standards and renewal of infrastructure were studied as one of the main issues.

Magistrant İsmayılova Nigar Rafik qızının
“Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizminin təşkili və inkişaf perspektivləri”
Mövzusunda yazmış olduğu dissertasiya işinin

Referatı

Sağlamlıq turizmi sağlamlıq xidməti almaq üçün başqa bir ölkəyə səyahət etmək olaraq bilinir. Sağlamlıq turizminin ölkə iqtisadiyatında, ölkənin yaşayış səviyyəsində, beynəlxalq səviyyədə tanıtılmasında, yerli mənbələrin səmərəli şəkildə istehsalı cəlbində rolu ilə yanaşı bu sektorla əlaqəsi olan digər sektorların da inkişafında təşviqedicili rolunun artması danılmazdır. Azərbaycan dövləti ölkənin neft sektorundan asılılığını azaltmaq və qeyri-neft sektorunun inkişafını təmin etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Sağlamlıq turizm sahəsində yalnız Azərbaycanda mövcud olan Naftalan neftinin və beynəlxalq səviyyədə tanınan mineral suların analoqu olan turizm ehtiyatlarının inkişafının təmin edilməsi tədqiqat mövzusunun əsas məsələlərindəndir. Sağlamlıq turizm mövzusunda araşdırmalar aparılsa da , kompleks fəaliyyət növü olaraq onun sistemli təsviri və tədqiqinə az işlər tətbiq edilmişdir. Bu səbəbdən də dissertasiya işi problemlərinə və təhlili metodlarına görə aktualdır.

Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda sağlamlıq turizminin inkişafının əsas istiqamətləri, inkişaf problemlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu problemlərin yaranma və həlli yollarının tədqiqi və bu sektorun inkişafının yerli və beynəlxalq miqyasda təmin edilməsi istiqamətlərinin təhlilidir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuşdur:

- ✓ Azərbaycanda sağlamlıq turizminin social-iqtisadi əhəmiyyətini müəyyən etmək və onun inkişafının mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- ✓ Müalicə-sağlamlıq turizmi sahəsində ölkədə həyata keçirilən dövlət siyasətinin təkmilləşməsi mexanizmlərini müəyyən etmək;
- ✓ Sağlamlıq turizm ehtiyatlarının mövcud olduğu regionların müəyyən edilməsi;

✓ Sağlamlıq turizmi sahəsində uğur qazanmış ölkələrin təcrübəsindən yararlanaraq Azərbaycanda müalicə-sağlamlıq turizminin inkişafına dair təklif və tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyini isə aşağıdakı kimi göstərmək mümkündür:

- Turizm sektorunda ixrac yönümlü rəqabətə davamlı sağlamlıq turizmi məhsulunun formalaşdırılması istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- Azərbaycanın sağlamlıq turizm potensialından istifadə səviyyəsinin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsi aparılmışdır;
- Mövcud sağlamlıq turizmi potensialının məqsədə uyğun şəkildə dövrüyəyə cəlb edilməsi üçün səmərəli investisiya siyasətinin istiqamətləri müəyyən edilmişdir;
- Sağlamlıq turizmi ehtiyatlarından müalicə-sağlamlıq turizmində istifadəyə cəlb edilməsi yolları müəyyən edilmişdir.

Ölkəmizdə turizm potensialının zəngin olmasına baxmayaraq sağlamlıq turizmin inkişafını ləngidən peşəkar kadr çatışmazlığı, qiymətlərin yüksək olması, turizm zonalarının reklamının zəif olması, sərmayəçilərin yetərsiz dəstək görməsi, bu sahədə lazımı infrastrukturun yetərli olmaması kimi problemlər mövcuddur. Problemlərin aradan qaldırılması və həlli üçün irəli sürülən təkliflər aşağıdakılardır:

- Sağlamlıq turizmi ilə əlaqədar və ümumi olaraq infrastrukturun yenilənməsi və təşkili ilə bağlı dövlət və özəl şirkətlərin investisiya qoyuluşu artırılmalıdır;
- Bu sektorla əlaqəli universitet-turizm iş birliyi həyata keçirilməlidir;
- Sağlamlıq turizmi sahəsindəki önəmli olan kongres, konfrans və forumların izlənilməsi və təşviqədiçi fəaliyyətlər lazımı səviyyədə həyata keçirilməlidir;
- Xarici ölkə vətəndaşlarını Azərbaycandan müalicə xidməti almağa təşviq üçün sağlamlıq turizm paketləri hazırlanmalıdır;
- Kurortlar müasir forma və üslubda tikilməli, son texnologiya və avadanlıqlarla təhciz edilməlidir;
- Sağlamlıq turizm sahəsində uğur qazanmış ölkələrin təcrübəsi öyrənilməli və ölkəmizdə tətbiqi yolları araşdırılmalıdır.